

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ BİLİM DALI

**ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE KADININ SOSYAL, DİNİ VE KÜLTÜREL
HAYATA ETKİSİ (XI - XIV. YÜZYIL)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rabia GÜRSES

BURSA – 2021

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ BİLİM DALI

**ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE KADININ SOSYAL, DİNİ VE
KÜLTÜREL HAYATA ETKİSİ (XI. – XIV. YÜZYIL)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rabia GÜRSES

DANIŞMAN:

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN

BURSA – 2021

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalı'nda 701742012 numaralı Rabia Gürses'in hazırladığı “Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kadının Sosyal, Dini ve Kültürel Hayata Etkisi (XI. –XIV. Yüzyıl) ” konulu Yüksek Lisans Tez Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 04/08/2021 Çarşamba günü 10:00.-12:00 saatlerini arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu
Başkanı)

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN
Bursa Uludağ Üniversitesi

04/08./2021

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalı'nda 701742012 numaralı Rabia Gürses'in hazırladığı “Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kadının Sosyal, Dini ve Kültürel Hayata Etkisi (XI. –XIV. Yüzyıl) ” konulu Yüksek Lisans Tez Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 04/08/2021 Çarşamba günü 10:00-12:00 saatlerini arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Sezai SEVİM

Bursa Uludağ Üniversitesi

04/08/2021

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalı'nda 701742012 numaralı Rabia Gürses'in hazırladığı "Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kadının Sosyal, Dini ve Kültürel Hayata Etkisi (XI. –XIV. Yüzyıl) " konulu Yüksek Lisans Tez Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 04/08/2021 Çarşamba günü 10:00-12:00 saatlerini arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Kemal Ramazan
HAYKIRAN

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:16/07/2021

Tez Başlığı / Konusu: Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kadının Sosyal, Dini ve Kültürel Hayata Etkisi (XI - XIV. Yüzyıl)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 80 sayfalık kısmına ilişkin, 16/07/2021 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 17 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

16.07.2021

Adı Soyadı:	Rabia GÜRSES
Öğrenci No:	701742012
Anabilim Dalı:	TARİH
Programı:	ORTAÇAĞ TARİHİ
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman

Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN

16.07.2021

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Çalışması olarak sunduğum “Anadolu Selçuklu Devleti’nde Kadının Sosyal, Dini ve Kültürel Hayata Etkisi (XI. ve XIV. yüzyıl)” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

16.07.2021

Adı Soyadı: Rabia GÜRSES

Öğrenci No:701742012

Anabilim/Anasanat Dalı: TARİH

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Statüsü: Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐

: Sanatta Yeterlik ☐

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Rabia GÜRSES

Üniversite: Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitüsü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim/Anasanat Dalı: Tarih Ana Bilim Dalı

Bilim/Sanat Dalı: Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

Tezin Niteliği: Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı: VI + 92

Mezuniyet Tarihi: 04/08/2021

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN

Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kadının Sosyal, Dini ve Kültürel Hayata Etkisi (XI. -XIV. Yüzyıl)

Tarihte Türkler İslam öncesi ve İslami dönemde pek çok devlet kurmuştur. Kurulan devletlerin içinden en önemlilerinden biri de 1075 yılında Süleyman Şah tarafından kurulan Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti'dir. Anadolu'nun Türk vatanı haline gelmesinde ve Anadolu'ya Türk kültürünün taşınmasında, yerleşmesinde en büyük katkı Anadolu Selçuklu Devleti'nindir. Siyasi olarak büyük bir güç haline gelen bu devlet Anadolu'da ilmî ve kültürel hayatın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Selçuklu Sultanları ilmi çalışmaları teşvik ederek ilim adamlarını desteklemiş, mimari alanda inşa ettikleri yapılarla günümüze önemli eserler bırakmışlardır. Anadolu Selçuklu Sultanlarına ek olarak ilmi ve kültürel hayata destek verenlerin önemli bir kısmını kadınlar oluşturmaktadır. Bahsedilen kadınların birçoğunu Selçuklu melikeleri ve Selçuklu Sultanlarının hanımları oluştururken, diğer kısmını da devrin ileri gelen ilim adamlarının eşleri, kızları ve gelinleri oluşturmaktadır. Taşrada yaşayan kadınların ise ilgili alanlardaki etkileri hakkında kaynaklar yetersiz olduğu için bilgi bulmak mümkün değildir. Anadolu Selçukluları döneminde kadınların ilmi ve kültürel alanlarda etkilerinin yanı sıra kadınların sosyal alan içindeki yeri ve etkisini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada kadınların ilgili dönemde yaptıkları meslekler, kurdukları meslekî zümreler ve sosyalleşme alanları da ele alınmıştır. Son olarak kadınların sanat alanındaki etkilerine değinilmiştir. Şiir yazar, raks ve müzik alanıyla ilgilenen ve ressamalara destek veren kadınlar çalışmanın son bölümünü oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Anadolu, Selçuklu, Kadın, Türk, Sosyal, Dini, Kültürel, Sanat

ABSTRACT

Name and Surname: Rabia GÜRSES

University: Bursa Uludag University

Institution: Social Science Institution

Field: History

Branch: Medieval History

Degree Awarded: Master

Page Number: VI + 92

Degree Date: 04/08/2021

Supervisor: Prof. Dr. Hasan Basri ÖCALAN

The Effects of Women on Social, Religious and Cultural Life in the Anatolian Seljuk State (XI. – XIV. Century)

In history, Turks have established many states in pre-Islamic and post-Islamic periods. One of the most important of these states is the Anatolian Seljuk State, which was founded by Süleymanşah in 1075. The Anatolian Seljuk State has the greatest contribution in making Anatolia a Turkish homeland and in carrying Turkish culture to Anatolia. This state, which has become a great power politically, has played an important role in the development of scientific and cultural life in Anatolia. State, has encouraged science and supported scientists. Anatolian Seljuk Sultans have left important architectural works of art with the structures built in the architectural field. In addition to the Anatolian Seljuk Sultans, women constitute an important part of those who support scientific and cultural life. while most of these women are the Seljuk meliks and the Seljuk Sultans' wives, the other part is the wives, daughters and brides of the prominent scholars of the period. Since resources are insufficient, it is not possible to examine in detail about the effects of women living in the rural areas. In this study, which aims to examine the place and influence of women in the social sphere, as well as the effects of women in the scientific and cultural fields during the Anatolian Seljuk period The occupations of women in the relevant period, the occupational groups they established and their socialization areas are also discussed. Finally, the effects of women in the field of art are mentioned. The women who write poetry, who are interested in dance and music and who support the painters constitute the last part of the study.

Key Words: Anatolian, Seljuk, Women, Turk, Social, Religious, Cultural, Art

ÖNSÖZ

Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadınların sosyal, dini ve kültürel hayata etkisi başlıklı tez çalışması giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde tez çalışmasında faydalanılan kaynaklar alt başlıklar halinde ele alınmıştır. Birinci bölümde eski Türk toplumunda kadının yeri ve önemi, Büyük Selçuklu Devleti'nde kadının yeri ve önemi, Anadolu Selçuklu toplumunda kadının yeri, mesleki olarak konumu ve oluşturduğu sosyal zümreler ile bu zümrelerin devlete olan etkisi, Anadolu Selçuklu Devleti yöneticilerinin sosyal hayatını etkileyen eşleri ve kızları incelenmiştir. İkinci bölümde Anadolu Selçuklu toplumunda dini hayatında kadın ele alınmıştır. Aynı bölümde Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki tarikatlar ve tarikatlardaki önde gelen kadınlar ile tarikattaki kadınların yerleri ve etkisi incelenmiştir. Ayrıca kadınlar tarafından kurulan vakıflar, medreseler ve şifahaneler bu bölümde ele alınmıştır. Üçüncü bölüm de ise Anadolu Selçuklu Devleti'nin kültür hayatında kadınların rolü ve etkisi araştırılmıştır. Kadınlar tarafından kurulmuş kütüphaneler, edebiyatta, müzikte ve resim-minyatür sanatındaki yeri detaylı olarak ele alınmıştır.

Yüksek lisans eğitimim boyunca desteğini hiç esirgemeyen, tez konumu belirlememde ve kaynaklara ulaşmamda yardımcı olup yol gösteren değerli danışman hocam Prof. Dr. Hasan Basri Öcalan'a, ders eğitimim boyunca yabancı dilimi geliştirmem konusundaki teşvikleri ve tezimde yabancı dilde yazılmış eserlere de bakmam konusundaki görüşleriyle beni aydınlatan saygı değer hocam Prof. Dr. Mehmet Tezcan'a, lisans eğitimimden yüksek lisans ders eğitimine kadar yönlendirmeleriyle beni aydınlatan sevgili hocam Dr. Öğr. Üyesi Sezai Sevim'e, maddi ve manevi her zaman yanımda olup beni akademik eğitim konusunda teşvik eden sevgili hocam Doç. Dr. Seher Boykoy Akça'ya, lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca tüm zorluklarda yanımda olup desteğini eksik etmeyen sevgili eşim Arş. Gör. Adil Gürses'e, eğitimim için benimle birlikte tüm zorluklara göğüs geren sevgili aileme ve tezimi yazma sürecimde maddi olarak beni destekleyen bursiyeri olduğum Türk Tarih Kurumu'na teşekkürü borç bilirim.

Rabia GÜRSES

BURSA 2021

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1
1. Kaynaklar	1
1.1.Vekâynâmeler	1
1.1.1. İbn Bîbî – <i>el-Evamirü 'l-Alaiye fi 'l-umuri 'l-Alaiye</i>	1
1.1.2.Kerimüddin Mahmud Aksarâyi - <i>Müsâmeretü 'l-ahbar ve Müsameret 'ül ahyar</i>	1
1.1.3.Ebu'l Ferec (Bar Hebraeus) Tarihi	2
1.1.4.Niğdeli Kadı Ahmed- El-Veledü'ş-Şefik ve'l-Hafidü'l-Halîk	2
1.2.Menâkıbnâmeler	2
1.2.1 Ahmed Eflâki – <i>Menâkıbu 'l-Arifn</i>	3
1.2.2. <i>Hacı Bektaş-ı Veli'nin Vilâyetnâmesi</i>	3
1.2.3.Elvan Çelebi – <i>Menâkıbü 'l-Kudsiyye</i>	4
1.3.Seyahatnâmeler	4
1.3.1.İbn Battûta <i>Seyahatnâmesi</i>	4
1.3.2.İbn Cübeyr <i>Seyahatnâmesi</i>	4
1.4.Edebi Eserler	5
1.4.1.Mevlânâ Celâleddin Rûmi – <i>Mesnevi</i>	5
1.4.2.Bahâeddin Sultan Veled - <i>İbtidânâme</i>	5
1.5. Münşeat Mecmuaları	5
1.6.Vakfiyeler ve Kitabeler	6
2. Anadolu Selçuklu Devleti'ne Kısa Bir Bakış	6
I. BÖLÜM	11
ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN SOSYAL HAYATINDA KADININ ETKİSİ	11
1.Eski Türk Toplumlarında Kadının Yeri ve Önemi	11
2. Büyük Selçuklu Devleti'nde Kadının Toplumda Yeri ve Önemi	14
3.Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kadının Sosyal Hayattaki Yeri ve Etkisi	17
4.Anadolu Selçuklu Kadınlarının Meslekî Hayatı.....	20

5.Kadınların Oluşturduğu Meslekî Zümreler (Bacıyân-ı Rûm)	24
6.Anadolu Selçuklu Devleti Yöneticilerinden Sosyal Hayatta Etkili Olan Kızları Ve Eşleri	28
6.1.Gevher Nesibe Hatun	28
6.2.Melike Selçuka Hatun	29
6.3.Raziye Devlet Hatun	29
6.4.Mahperi Huand/Hunat Hatun	29
6.5.Gürcü Hatun Tamara	31
İKİNCİ BÖLÜM	33
ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ’NİN DİNİ HAYATINDA KADININ ETKİSİ.....	33
1.Mevlevîyye.....	33
1.1.Mevlânâ Celâleddîn Rûmî.....	34
1.2.Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’nin Çevresinde Bulunan Kadınlar ve Bu Kadınların Mevlevîlikte Yeri ..	35
1.2.1. Gevher Hatun	36
1.2.2.Kira Hatun	37
1.2.2.Melike Hatun	37
1.2.3.Kiramana Hatun	38
1.2.4.Kira-yi Buzurg Hatun (Büyük Kira).....	38
1.2.5.Fatıma Hatun	39
1.2.6.Mutahhare Hatun ve Şeref Hatun	40
1.2.7.Gürcü Hatun	40
1.2.8.Gumaç (Gömeç) Hatun	41
1.2.9. Mevleviyye Tarikatı’nda Etkili Olan Kadınlar	43
2.Evhadiyye.....	44
2.1.Evhadüddîn-i Kirmânî	45
2.2.Evhadüddîn-i Kirmânî’nin Kızları ve Evhadiyye Tarikatına Mensup olan Kadınlar	46
2.2.1. Amine Hatun	46
2.2.2. Fatma Hatun (Bacı)	47
3.Kalenderîyye	49
4.Vefâiyye	50
4.1.Vefâiyye Tarikatı’nda Kadınların Yeri	51
5. Bektâşiyye Tarikatı.....	53
5.1.Kadıncık Ana ve Bektâşi Tarikatı’nda Kadının Yeri	54
6.Vakıf Kuran Kadınlar	56

6.1.Mahperi (Huand) Hatun'un Kurduğu Vakıflar.....	57
6.1.1. Mahperi (Huand) Hatun'un Külliyesi	58
6.1.2. Şeyh Torasan Zaviyesi	59
6.1.3. Mahperi Hatun'un Vakfettiği Kervansaraylar	60
6.2.Gumaç (Gömeç) Hatun'un Kurduğu Vakıflar.....	61
6.3.1. Güdük Minare ve Hatuniye Mescidi	62
6.3.2. Han (Kadınhanı).....	63
6.4. Gevher Nesibe Hatun'un Kurduğu Vakıf.....	63
6.4.1. Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi.....	63
6.5. Sanevber Atika Hatun'un Kurduğu Vakıflar.....	64
6.5.1. Dediği Sultan Mescidi ve Türbesi	64
6.6. Fahrünnisa Nizam Hatun'un Kurduğu Vakıf	65
6.7. Demre Hatun'un Kurduğu Vakıf.....	65
6.8. Gülsün(Gülsüm-Gülümsen) Hatun'un Kurduğu Vakıf	65
6.9. Rehile ve Şeref Hatun'un Kurduğu Vakıflar	65
6.10. Mama Hatun'un Kurduğu Vakıflar	66
6.10.1. Mama Hatun Külliyesi	66
6.11. Sitti Radviyye Hatun'un Kurduğu Vakıflar.....	66
6.12. Zübeyde Hatun'un Kurduğu Vakıflar	67
6.13. Turan Melek Hatun'un Kurduğu Vakıflar.....	67
6.13.1. Divriği Ulu Cami.....	67
6.13.2. Turan Melek Şifahanesi.....	68
6.14. Melike-i Adile'nin Kurduğu Vakıflar	68
6.14.1. Alâeddin Cami.....	68
III. BÖLÜM.....	70
ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KÜLTÜREL HAYATINDA KADININ ETKİSİ	70
1.Kütüphane Kuran Kadınlar	70
2.Edebiyatta Kadının Yeri ve Etkisi.....	71
3.Müzikte Kadının Yeri ve Etkisi.....	74
4.Resim ve Minyatür Sanatında Kadının Yeri ve Etkisi	76
SONUÇ.....	79
KAYNAKÇA	81
EKLER.....	93

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
b.	Baskı
C.	Cilt
s.	Sayfa
S.	Sayı
Çev.	Çeviren
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
ss.	Sayfadan Sayfaya
Vol.	Volume
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Bu tez çalışmasında XI. ve XIV. yüzyıllar arasında Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadının siyasal alandaki yeri ve etkisini dışarıda bırakarak, sosyal, kültürel ve dini alandaki etkisini incelemek amaçlanmaktadır. Belirtilen amaç doğrultusunda Anadolu Selçuklu Devleti zamanında yazılmış birinci el kaynakların Türkçe'ye tercüme edilmiş olanların değerlendirilmesi ile Türkçe ve İngilizce telif eserlerden, makalelerden faydalanılarak tez çalışması oluşturulmuştur. Çalışmanın sınırları XI. ve XIV. yüzyılda kadının sosyal, dini ve kültürel alanlardaki etkisi ile sınırlandırılmıştır. Kadının siyasi hayattaki etkisi daha önce yapılmış olan çalışmalarda detaylı incelendiği için bu alan hariç tutulmuştur.

1. Kaynaklar

Tezin konusu sebebiyle dönemin siyasal tarihini anlatan vekayinâmelere daha az yer verilmiş, sosyal hayat hakkında bilgi alınabilecek olan menâkıbnâmeler, seyahatnameler, edebi eserler, vakfiyeler ve kitabelerden daha fazla faydalanılmıştır.

1.1. Vekâyinâmeler

1.1.1. İbn Bîbî – *el-Evamiirü'l-Alaiye fi'l-umuri'l-Alaiye*

El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri Er-Rugadî yani bilinen adıyla İbn Bîbî tarafından kaleme alınan *El-Evamiirü'l-Ala'iyye Fi'l Umuri'l-Ala'iyye* isimli Farsça bir eserdir. İbn Bîbî, Moğol istilası sebebiyle Horasan'dan Anadolu'ya göç ederek Selçuklu devleti hizmetine giren İranlı bir aileye mensup olan tarihçidir. Eser 1192-1280 yılları arasındaki 90 yıllık dönemde geçen olayları kapsamaktadır. Anne ve babası Selçuklu Sarayı'nda görevli olmasından dolayı birçok olaya şahit olan İbn Bîbî'nin eseri Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi ve sosyal tarihini öğrenmek için oldukça önemlidir. Anadolu Selçuklu kadını hakkında bilgi edinmede yarar sağlayan bu eser tezimizin kaynağı olarak önemli bir kaynaktır¹.

1.1.2. Kerimüddin Mahmud Aksarâyî - *Müsâmeretü'l-ahbar ve Müsameret'ül ahyar*

Tarihi ve edebi kaynaklarda hayatı hakkında bilgi bulunmadığı için hayatı hakkında bulunan bilgiler yazdığı eserde geçen bilgiler kadardır. Nisbesinden Aksaraylı olduğu anlaşılmaktadır. Eserinden anlaşıldığına göre iyi bir eğitim gördüğü, İslami ilimlere, Arapça ve Farsçaya hâkim olduğu görülmektedir. İlhanlı Devleti'ne bağlı kalarak yönetilen

¹ İbn Bîbî, *El Evamiirü'l - Ala'iyye Fi'l - Umuri'l Ala'iyye (Selçuk name)*, çev. Mürsel Öztürk, I.Baskı Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996; İbn Bîbî, *El Evamiirü'l - Ala'iyye Fi'l - Umuri'l Ala'iyye (Selçuk name)*, çev. Mürsel Öztürk, I.Baskı Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Anadolu’da devlet hizmetinde bulunan Aksarâyî eserinin ilk bölümlerinde Selçuklu Devleti tarihine kısaca değindikten sonra Moğol egemenliği altındaki Anadolu’da geçen siyasi olayları anlatmıştır. Çalışmanın bazı bölümlerinde adı geçen kaynaktan faydalanılmıştır².

1.1.3.Ebu’l Ferec (Bar Hebraeus) Tarihi

Bar Hebraeus XIII. yüzyılda Malatya’da doğmuştur. Malatya’nın İbrâ köyünden olmasından dolayı Süryaniler tarafından İbnü’l-İbrî, Batılılar tarafından Bar Hebraeus olarak adlandırılmıştır³. Kaynaklarda Ebu’l Ferec (Abu’l Farac) lakabını neden aldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Eseri umumi bir dünya tarihidir. İki bölümden oluşan eser yaratılıştan 1286 yılına kadar geçen olayları anlatmıştır⁴. Eser Selçuklular, Haçlılar, Harizmşahlar ve Moğollar hakkında bilgileri barındırmaktadır. Bar Hebraeus yaşadığı dönem itibariyle Moğol istilasına şahit olmuştur. Dolayısıyla Moğol egemenliği altında Anadolu’da gerçekleşen olayları anlatması bakımından önemlidir. Çoğunlukla siyasi olayları ihtiva eden adı geçen eserden kısmen bazı bölümlerde faydalanılmıştır.

1.1.4.Niğdeli Kadı Ahmed- El-Veledü’ş-Şefik ve’l-Hafidü’l-Halîk

1286 doğumlu, aslen Türkistanlı ve Hoten Türkmenlerinden olan Niğdeli Kadı Ahmed XIII. Yüzyılda Anadolu’ya gelmiş, Niğde’ye yerleşmiştir⁵. Nisbesinin Niğdeli(Negîdî, Nigîdi, Nekîdî) olmasının sebebi budur. Günümüze ulaşan tek eseri el-Veledü’ş-şefik ve’l-hâfidü’l-halik’tir. Eserini İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han ile veziri Gıyâseddin’e ithaf etmiştir. Eserde Anadolu Selçuklu Devleti’yle ilgili verilen bilgiler önemlidir. Anadolu Selçuklu Sultanlarının kızları ve eşlerine dair bilgiler bulunmaktadır⁶.

1.2.Menâkıbnâmeler

Menâkıb övünülecek güzel iş, hareket anlamına gelen menkabe (menkıbe) kelimesinin çoğuludur⁷. Hicri III. Yüzyıldan (Miladi 9.-10.Yüzyıl) itibaren hadis kitaplarında Hz.

² Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

³ Abdülkerim Özeydın, “İbn Bîbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, C. 19., s. 92.

⁴ Gregory Abû’l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû’l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, 3. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999; Abdülkerim Özeydın, “İbnü’l-İbrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, C. 21, s. 93.

⁵ Ali Ertuğrul, “Niğdeli Kadı Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2019, C. Ek-2., s. 355.

⁶ Ali Ertuğrul, *Niğdeli Kadı Ahmed’in el-Veledü’ş-şefik ve’l-hâfidü’l-halik’i (İnceleme-Tercüme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

⁷ Haşim Şahin, “Menâkıbnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2004, C. 29, s. 112.

Peygamberin sahabelerinin faziletlerine dair bilgi veren bölümlerin adı olarak kullanılmıştır⁸. Velilerin, şeyhlerin, dervişlerin, din adamlarının kerametlerinin anlatıldığı eserlerin genel adıdır. Menâkıbnâmeler olağanüstü olayları ihtiva etmesine rağmen ele aldığı kişiler gerçektir⁹. Ele alınan kişilerin yaşadığı zaman, mekân bellidir¹⁰. Bu nedenle menâkıbnâmeler tarihçiler için önemlidir.

1.2.1 Ahmed Eflâki – *Menâkıbu'l-Arifin*

Adı Ahmed, nisbesi Eflâki'dir. Hayatı hakkındaki bilgilere yazdığı eserden ulaşılmaktadır. Eseri dışında hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır¹¹. Eserinden 1286-1291 yılları arasında doğduğu tahmin edilip, ailesinden ayrılarak Konya'ya gelip yerleştiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Mevlânâ'nın torunu Arif Çelebi'ye bağlılığı sebebiyle Ârifî nisbesi de bulunmaktadır¹². *Menâkıbu'l-Arifin* adlı eser on bölümden oluşmaktadır. Eserin merkezinde Mevlânâ Celâleddin Rûmî yer almaktadır. Eser, Mevlânâ'nın babası ve babasının hayatı, Belh'ten Anadolu'ya göç etmeleri, Mevlânâ'nın evliliği, Konya'nın en ünlü âlimlerinden biri olduğu ve dönemin Konya'sının sosyal, kültürel, dini hayatı hakkında geniş bilgiler içermektedir¹³. Eser Mevlânâ'nın ailesindeki kadınlar, kadın müridleri, Anadolu Selçuklu Sultanların eşleriyle kurduğu ilişkileri ele alma açısından önemlidir.

1.2.2. *Hacı Bektaş-ı Veli'nin Vilâyetnâmesi*

Yazarı bilinmeyen bu menâkıbnâmenin XIV. yüzyılın sonlarında ya da XV. yüzyılın başlarında yazıya geçirildiği düşünülmektedir¹⁴. Hacı Bektaş-ı Veli'nin kerametlerini anlatan menâkıbnâme'de Hacı Bektaş'ın Horasan'da doğumundan eğitim hayatına, Lokman Perende ve Ahmet Yesevi ile ilişkisinden Anadolu'ya gelip Sulucakarahöyük'e yerleşmesine kadar birçok olay hakkında efsanevi bir şekilde bilgi vermektedir¹⁵. Kadıncık Ana ile Hacı Bektaş-ı Veli'nin arasındaki ilişki ve Türkmenlerin içindeki kadınların sosyal hayatına dair barındırdığı bilgiler açısından önemlidir.

⁸ Şahin, "Menâkıbnâme", s. 112.

⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 33.

¹⁰ Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, s. 33.

¹¹ Tahsin Yazıcı, "Ahmed Eflâki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, C. 2, s. 62.

¹² Yazıcı, "Ahmed Eflâki", s. 62; Ahmed Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, 2. Baskı İstanbul: Kalcı Yayıncılık, 2012, s. 8.

¹³ Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*.

¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, C. 14, s. 471.

¹⁵ Abdülbâki Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli)*, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1958.

1.2.3.Elvan Çelebi – *Menâkıbü'l-Kudsiyye*

Elvan Çelebi Babaî isyanının lideri olarak tanınan Baba İlyas el-Horasânî'nin torunudur¹⁶. Yazdığı eser dışında hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır¹⁷. Eserde kendi aile tarihini anlatmaktadır. Dede Garkın, Baba İlyas, Baba İshak ve Baba İlyas'ın oğullarının hayatlarını, isyandan sonra Babaî müridlerinin cezalandırılması gibi olaylar hakkında bilgi veren eser kadın ve erkeklerin bir arada ibadet yapmaları gibi dini ritüeller hakkında verdiği bilgiler açısından değerlidir¹⁸.

1.3.Seyahatnâmeler

1.3.1.*İbn Battûta Seyahatnâmesi*

Tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levâtî Tancî'dir. 1304 yılında Fas'ın Tanca şehrinde doğmuştur. Orta çağın en ünlü seyyahlarından biri olan İbn Battûta 22 yaşında hac niyetiyle yola çıkmış, Kuzey Afrika'dan seyahatine başlayıp, İspanya'dan Hindistan'a, Çin'e kadar birçok ülkeyi gezip görmüştür¹⁹. Yaptığı bu seyahatler neticesinde Anadolu'ya gelmiş ve gördüklerini eserine yazmıştır. Anadolu'da Antalya, Burdur, Isparta, Denizli, Konya, Karaman, Aksaray, Niğde, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, İzmir, Manisa, Balıkesir, Bursa gibi şehirler olmak üzere en son Sinop'u gezmiştir. Sinop'tan Kırım'a geçerek Anadolu'dan ayrılmıştır. Yaptığı seyahatler sonucunda gittiği şehirlerdeki yöneticilerle, halkın ileri gelenleriyle ve kadınlarıyla görüşmüştür²⁰. Bölgenin gelenek göreneklerini, yaşam biçimlerini, günlük hayatı anlatan İbn Battûta'nın eseri kadınların sosyal hayatı hakkında yararlanılan en önemli kaynaklardan biridir.

1.3.2.*İbn Cübeyr Seyahatnâmesi*

Şair ve yazar olan Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinânî Endülüslüdür²¹. İspanya'dan hacca gitmek amacıyla yola çıkmış, Mekke'den sonra Medine, Irak, Bağdat, Musul, Harran, Halep gibi Doğu İslam ülkelerini

¹⁶ Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye*, çev. İsmail E. Erünsal, Ahmet Yaşar Ocak, 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 3.

¹⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Elvan Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, C. 11, s. 63.

¹⁸ Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye*.

¹⁹ Mehmet Şeker, "İbn Battûta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve İktisadî Hayatı ve Ahilik", *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011, s. 111.

²⁰ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000; Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, 2. b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

²¹ Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Cübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, C. 19, s. 400.

gezmiştir²². Endülüs’e döndükten sonra gezip gördüklerini seyahatnamesine yazmıştır. İbn Cübeyr, hac yolculuğunda Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan’ın kızı Selçuka Hatun ile karşılaşmış ve Selçuka Hatun ile aynı kafilende yolculuk yapmıştır²³. Bu yolculuk esnasında Selçuka Hatun hakkında edindiği bilgilerden eserinde bahsetmiştir. İbn Cübeyr’in eserinde yer verdiği bilgiler, Anadolu Selçuklu Devleti’nde kadının konumunu değerlendirilmesi açısından faydalıdır.

1.4.Edebi Eserler

Sosyal, kültürel ve dini olayları doğru yorumlayabilmek için sadece siyasi kaynakları bağlı kalmak doğru olmadığı için tezin bazı yerlerinde edebi eserlerden faydalanılmıştır.

1.4.1.Mevlânâ Celâleddin Rûmi – *Mesnevi*

XIII. yüzyılda Belh’ten babası Bahâeddin Veled ile beraber Anadolu’ya gelip yerleşen Mevlânâ Celâleddin Anadolu Selçuklu Devleti Sultanlarını ve toplumunu etkileyen ünlü sûfilerden biridir²⁴. Başta Konya olmak üzere Anadolu’nun farklı şehirlerinden kadın-erkek birçok müridi olan Mevlânâ’nın yazdığı Mesnevî ve diğer eserleri döneminin sosyal ve kültürel hayatını hakkında yorumlamak için birçok bilgiyi kapsamaktadır²⁵. Kadınların meslekleri hakkında verdiği bilgiler oldukça önemlidir.

1.4.2.Bahâeddin Sultan Veled - *İbtidânâme*

Mevlânâ Celâleddin Rûmi’nin oğludur. Mevlânâ’nın ve çevresindekilerin hayatlarını anlatan eser dönemin sosyal, dini ve kültürel alanı hakkında bilgiler veren önemli kaynaklardan biridir²⁶.

1.5. Münşeat Mecmuaları

Münşeat sözlük anlamı düz yazı, nesir anlamına gelen inşâ mastarından türemiştir. Münşî, nişancı veya kâtiplerin edebi bir dille yazdıkları resmî yazılar, mektuplar ile şair ve edebiyatçıların yazdıkları her çeşit sanatlı düz yazıyla, edebi dille yazılan yazıların toplandığı kitaplara münşeat adı verilmiştir²⁷. Sadeddin Mesud adlı bir kimseye ait tamamıyla hususi mahiyetteki mektupları ihtiva eden münşeat kitabı önemlidir. Kitapta geçen mektuplar arasında Erguvân Hatun ve eşi Cemaleddin’in birbirlerine gönderdiği mektuplar

²² Karaarslan, “İbn Cübeyr”, s. 401.

²³ İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, çev. İsmail Güler, 4. b., İstanbul: Selenge Yayınları, 2019.

²⁴ Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2004, C. 29., s. 441.

²⁵ Mevlânâ, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, 2. b., İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1985.

²⁶ Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara: Konya Turizm Derneği Yayınları, 1976.

²⁷ Mustafa İsmet Uzun, “Münşeat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, C. 32, s. 18.

bulunmaktadır²⁸. İki eşin birbirine gönderdiği mektuplar, kadınların ve erkeklerin toplum hayatında münasebetleri, ailede kadının yeri gibi çeşitli durumlar için yorumlamalar yapılmasında yardımcı olurken Erguvân Hatun'un da şair olduğunu göstermektedir.

1.6.Vakfiyeler ve Kitabeler

Vakfiye vakfin kurucusu tarafından düzenlenen, vakfedilen bir malın hangi hayır işlerinde kullanılacağını, ne şekilde yönetileceğini gösteren senet ve vakfin kuruluşunu, işleyişini tanzim eden belgedir.²⁹. Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadınlar tarafından kurulan vakıflar ve bu dönem kurulmuş olan vakıfların vakfiyeleri, kadının devlette sosyal ve dini alandaki faaliyetleri hakkında bilgi edinmede faydalanılmıştır.

Kitabe binaların iç ve dış duvarlarında çeşitli maddeler üzerine oyarak veya kabartma şeklinde işlenmiş yazılardır³⁰. Kadınların hayır amaçlı inşa ettirdikleri medrese, cami, şifahane, köprü, türbe ve kütüphane gibi binaların üzerinde bulunan yazılar kadınların kimliklerini belirlemek için kullanılan önemli kaynaklardandır.

2. Anadolu Selçuklu Devleti'ne Kısa Bir Bakış

Kaynaklarda “Selâcıkâ-ı Rûm (Selcûkıyân-ı Rûm)” adıyla anılan Anadolu coğrafyası içinde kurulmuş olan bu devlet için günümüzde “Anadolu Selçukluları” ya da “Türkiye Selçukluları” tabiri kullanılmaktadır³¹. Anadolu Selçuklu Devleti'nin temeli Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan tarafından atılmıştır. 1071 yılında Sultan Alparslan'ın Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'e karşı kazandığı Malazgirt Zaferi sonrası Anadolu'da Müslüman Türklerin hâkimiyeti hızlanmıştır³². Nihayetinde Malazgirt zaferinden dört yıl sonra Anadolu Selçuklu Devleti Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından İznik merkezli olmak üzere temelleri atılmıştır³³. Bölgede yeterince güçlenen Süleyman Şah 1075 yılında kendini hükümdar ilan ederek Anadolu Selçuklu devletini kurmuştur³⁴. Süleyman Şah tarafından kurulan bu devlet,

²⁸ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, 3. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, ss. 161-64.

²⁹ Hasan Basri Öcalan, *İslâm Medeniyetinde Vakıf*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2019, s. 181; Osman Gazi Özgüdenli, “Vakfiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, C. 42, s. 465.

³⁰ Ali Alparslan, “Kitâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, C. 26, s. 76.

³¹ Faruk Sümer, “Anadolu Selçukluları”, İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2009, C. 36, s. 380.

³² Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, ss. 108-11.

³³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971, ss. 54-55.

³⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, 2. b., İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969, s. 214; Sümer, “Anadolu Selçukluları”, s. 380; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 2.Baskı Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, s. 105.

kurulduğu ilk zamandan beri Bizans Devleti için büyük tehdit olmuştur. Bizans'ın o dönem içinde bulunduğu siyasi bunalımlardan dolayı Süleyman Şah devletin sınırlarını İstanbul boğazı kıyılarına kadar genişletmiş ve bunun üzerine iki devlet arasında 1081 yılında bir anlaşma (Dragos Çayı Antlaşması) imzalanmıştır. Anlaşmaya göre İzmit-İstanbul arasındaki Dragos çayı iki devlet arasındaki sınır olarak belirlenmiştir³⁵. Devletin kısa sürede güçlendiği yapılan anlaşmadan da anlaşılmaktadır. Bizans gibi büyük bir devlet Anadolu Selçuklu Devleti'ni tanımış ve onlarla anlaşma yapmıştır. Süleyman Şah, 1082-1085 yılları arasında Tarsus, Adana ve Antakya'yı fethetmiştir³⁶. 1086 yılında Suriye Selçuklu Meliki Tutuş ile Süleyman Şah arasında çıkan huzursuzluk tatsız sonuçlara sebep olmuştur. Tutuş ve Süleyman Şah'ın ordusu 1086 yılında Ayn-u Seylem yörelerinde mücadele etmişler ve Süleyman Şah mağlup olmuştur³⁷. Muharebenin sonunda mağlup olmayı kabullenemeyen Süleyman Şah, bir rivayete göre intihar ederek, diğer bir rivayete göre ise muharebede mücadele ederken hayatını kaybetmiştir³⁸. Süleyman Şah'ın yenilgisinden sonra karısı ve çocukları İsfahan'a götürülmüştür. Anadolu Selçuklu Devleti yaklaşık altı yıl kadar hükümdarsız varlığını sürdürmüştür. Süleyman Şah'ın İznik'i emanet ettiği Ebulgazi Hasan 1096 yılında Süleyman Şah'ın oğlu Kılıç Arslan İznik'e dönene kadar burayı yönetmiştir³⁹. Kılıç Arslan İznik'e döndüğünde tahtı devralmıştır⁴⁰. Kılıç Arslan'ın tahtı devralmasından sonra devlet aktif olarak Anadolu'da rol oynamıştır. Devlet yaşadığı olumsuz olaylara rağmen uzun süre ayakta kalmayı başarabilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'ni kuruluş sürecinde etkileyen olumsuz olaylardan biri Haçlı seferleridir. Devlet, haçlı seferlerinin yalnızca ilkinde başarısız olmuştur. İlk başarısızlıktan sonra uzun yıllar süren diğer seferlerden başarı elde etmiştir⁴¹. Haçlı seferlerinden sonra II. Kılıçarslan döneminde 1176 yılında Bizans İmparatoru Manuel Anadolu'da yeniden üstünlüğünü sağlamak ve Kılıçarslan'ın Anadolu'daki ilerleyişini durdurmak için Konya üzerine yürümüştür. Fakat II. Kılıçarslan, Bizans ordusunu Eğirdir Gölü (Myriokefalon) civarında durdurmuş, Bizans

³⁵ Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*, s. 85.

³⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 69-72.

³⁷ Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*, s. 93.

³⁸ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, 2.Baskı Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, ss. 526-27; Sümer, "Anadolu Selçukluları", s. 380.

³⁹ Sümer, "Anadolu Selçukluları", s. 380; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 98-100.

⁴⁰ Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996, s. 6.

⁴¹ Sümer, "Anadolu Selçukluları", s. 381; Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, ss. 532-33.

İmparatorunu başarısızlığa uğratmıştır. Bu zafer sonrası Selçukluların Anadolu'yu vatan haline getirdiği ve devletin kolayca yıkılmayacağı kanıtlamıştır⁴².

Uzun yıllar ayakta kalan devlet öncelikle Anadolu'da var olan Türk beyliklerini kendilerine bağlı hale getirmiştir. Ermenilerle ilişkilerinde ılımlı davranarak onları da devletin parçası haline getirmeyi başarmıştır⁴³. Devlet yalnızca karada değil denizlerde de aktif olmak amacıyla Sinop, Antalya, Alaiye⁴⁴ gibi şehirleri sınırlarına dâhil etmiş, uluslararası ticareti teşvik ve himaye etmek amacıyla Venediklilerle ticaret anlaşması yapılmışsa da denizlerde çok aktif rol oynamamıştır⁴⁵. Devletin yıkılma sürecini başlatan olaylar yaşanmadan önce devletin sınırları, doğuda Erzurum'un ötesine Van Gölü Havzası'na ve oradan Âmid önündeki Dicle'ye, güneyde Urfa'nın, Ayntab'ın (Gaziantep) kuzeyinden Maraş'ın güneyindeki Nur Dağlarına kadar, batıda Dalaman Çayı'ndan başlayarak Denizli önünden geçerek kuzeyde Sakarya'ya kadar uzanmaktadır⁴⁶. Çukurova'daki Ermeni krallığı, Halep Eyyubi Melikliği, Artuklular, Trabzon Rum Devleti, İznik Bizans Devleti bu dönemde Anadolu Selçuklu Devleti'ne tabii olmuştur⁴⁷. Bizans Devleti'nin dini baskılarından ve temsil siyasetinden nefret eden Ermeniler ve Süryaniler aradıkları dini özgürlüğü Anadolu Selçukluları döneminde bulmuşlardır⁴⁸. Bizans yönetiminde ağır vergilerle ezilen Rumlar ekonomik olarak Anadolu Selçuklu döneminde rahatlamıştır⁴⁹. Bu gibi sebeplerle Anadolu Selçuklu Sultanları dönemin yabancı kaynaklarında (Arap, Ermeni, Süryani ve Bizans) dost yaklaşımlarıyla, adaletli ve hoşgörülü yönetim sistemleriyle yer almışlardır⁵⁰.

Anadolu Selçuklu Devleti Bizans'ın Anadolu'daki üstünlüğüne son veren döneminin güçlü devletlerinden biri olmasına rağmen yönetimdeki yanlış stratejiler sonucu yıkılma sürecine girmiştir. Bu süreçteki ilk adım devlete altın çağını yaşatan Sultan Alâeddin'in genç yaşta av etinden zehirlenerek ölmesi sonucu oğlu Sultan II. Gıyâseddin'in tahta geçmesidir⁵¹.

⁴² Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, ss. 24-225.

⁴³ Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019, ss. 246-53.

⁴⁴ 1222 yılında Antalya'nın doğusunda Kalonoros kalesinin fethedildikten sonra verilen adıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz:İdris Bostan, "Alanya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989,C.2, s.339-341.

⁴⁵ Sümer, "Anadolu Selçukluları", s. 382; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 226.

⁴⁶ Sümer, "Anadolu Selçukluları", s. 382.

⁴⁷ Sümer, "Anadolu Selçukluları", s. 382.

⁴⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 217.

⁴⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 224.

⁵⁰ Hrant D. Andreasyan (çev.), *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, 4. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, ss. 307-8; Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, ss. 245-53.

⁵¹ Faruk Sümer, "Keykubad I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, C. 25, s. 359.

Yönetimdeki yetersizliği, içki ve eğlenceye düşkünlüğü ile kaynaklara geçen II. Gıyâseddin Keyhüsrev kendisine yol gösterebilecek olan vezirleri hapse attırmış ya da öldürtmüştür⁵². Doğru yol göstericisi olmadığı için ülke gerileme ve çöküş dönemine girmiştir. Kırsal bölgelerdeki valilerin Türkmenlerin üzerinde uyguladıkları ağır vergi politikası, Moğol istilası sonucu Anadolu'ya göç eden Türkmenlerin sayıca çoğalması dolayısıyla otlak bulma sıkıntıları, toprak rejimindeki bozulmalar gibi sebeplerle Türkmenlerle merkezi otorite arasındaki ilişki Keyhüsrev döneminde bozulmuştur. Bozulan ilişkiler neticesinde Türkmenlerin dini lideri Baba İlyas el-Horasânî'nin kendini peygamber ilan etmesi ve propaganda yürütmesiyle Babailer İsyanı başlamıştır⁵³. Babailer isyanı Anadolu Selçuklu Devleti tarafından güçlükle bastırılmıştır. İsyanın bastırılmasından üç yıl sonra 1243 yılında Köseadağ Savaşı'nda II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Baycu Noyan komutasındaki otuz bin kişilik Moğol ordusuna yenik düşerek kaçmıştır⁵⁴. Yapılan savaştan sonra Anadolu Selçuklu Devleti Moğol egemenliği altına girmiş ve yıkılma sürecine girmiştir. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'den sonra tahta çıkan Anadolu Selçuklu Sultanları İlhanlı Devleti'nin desteğiyle tahta çıkmışlardır. Fiili olarak yönetimde çok etkili olamamışlardır. Devletin son sultanı olarak II. Mesud da kendinden önceki sultanlar gibi “gölge sultan” olmuştur⁵⁵. Yönetimde çok etkisi olmamıştır. 1308 yılında ölümünden sonra da Anadolu'da resmen beylikler devri başlamıştır.

1075 yılından 1308 yılına kadar varlığını sürdürmüş, Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde büyük payı olan Anadolu Selçuklu Devleti ilim, kültür, mimari ve ekonomik alanlarında etkili olmuştur. İlim ve kültür alanında devlet Anadolu'ya göç ederek gelen ilim adamlarına destek olmuştur. Özellikle I. Alâeddin Keykubad ilim adamlarıyla iyi ilişkilerde bulunmuş ve onları maddi manevi desteklemiştir⁵⁶. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde yazılan eserlerin çokluğu da ilim alanındaki gelişmeleri göstermektedir. Bu eserlerden bazıları, İbn Bîbî'nin Anadolu Selçukluları hakkında yazdığı el-Evâmirü'l-Âliyye, İranlı tarihçi Muhammed b. Ali er-Ravendî'nin Selçuklu tarihi hakkında yazdığı Râhatü's-sudûr ve Âyetü's-Sürûr, Kerimüddin Mahmud Aksarayî'nin Müsâmeretü'l-Ahbâr, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevisi ve Dîvân-ı Kebîr'i, Yunus Emre'nin Divânı ve Hoca Dehhânî'nin Selçuklu Şehnâmesi gibi eserler dönemin tarihini ve tasavvuf ortamını

⁵² Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, s. 584.

⁵³ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, 2. Baskı İstanbul: Dergah Yayınları, 1996, ss. 124-28; Haşim Şahin, *Orta Zamanın Türkleri*, 5. b., İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018, ss. 167-71.

⁵⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 228; Ali Sevim, “Keyhüsrev II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, C. 25, s. 350.

⁵⁵ Muharrem Kesik, “Mesud II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2004, C. 29, s. 342.

⁵⁶ Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, s. 640.

aydınlatan eserlerdir. Anadolu Selçuklu Sultanlarının, bazı ünlü din adamlarının ve şairlerin yazdığı gazeller, rubailer ve şiirler sayesinde edebiyat alanında da gelişmeler yaşanmıştır⁵⁷. Anadolu Selçuklu Sultanları hem şiir yazmışlar hem de kendileri için şiir yazan şairlere ödüller vererek edebiyat alanındaki gelişmelere katkı sağlamışlardır⁵⁸.

Mimari alanda Anadolu Selçuklu Sultanları, eşleri, anneleri ve kızları önemli eserler bırakmışlardır. Toplumun ihtiyacı olan medrese, cami, hamam, şifahane, köprü gibi eserler yaptırmışlardır. İnşa edilen mimari eserlerden bazıları günümüze kadar ayakta kalarak dönemin mimari alandaki gelişmişliğini göstermektedir. Ekonominin gelişmesi amacıyla önemli ticaret yollarının üzerine inşa edilen kervansaraylar da mimari yapılarıyla dikkat çekmektedir. Kervansaray sayısının çokluğu aynı zamanda ticarete ve ekonomiye verilen değeri göstermektedir. Kurulan kervansaraylarda konaklayan herkese hangi dinden olduğu fark etmeksizin aynı yemek verilerek üç gün boyunca para almadan eşit muamele edilmiştir⁵⁹. Sonuç olarak, kuruluşundan yıkılışına kadar Anadolu’da siyasi, ekonomik ve kültürel alanları etkileyen Anadolu Selçuklu Devleti uzun süre ayakta kalmış, geniş sınırları ihtiva etmiş ve çağdaşı devletleri etkilemiştir.

⁵⁷ Ahmet Kartal, “Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1 (2008), ss. 118-22.

⁵⁸ Kartal, “Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat”, s. 115.

⁵⁹ Osman Turan, “Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, C. XII, S. 45 (1948), ss. 114-15; Sevim, Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, s. 637.

I. BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN SOSYAL HAYATINDA KADININ ETKİSİ

1.Eski Türk Toplumlarda Kadının Yeri ve Önemi

Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadına dair bilgiler verilmeden önce İslamiyet öncesi ve İslamiyet döneminde eski Türk toplumlarında kadının konumuna kısaca değinilmelidir. İslam öncesi ve İslam döneminde Türk toplumunda kadın ile çağdaşı diğer toplumlardaki kadının rolü karşılaştırıldığında Türk toplumunda kadının her zaman daha iyi bir konuma sahip olduğu görülmektedir. İslam öncesi Türk toplumunda kadın sosyal, siyasi, hukuki ve kültürel alanlarda etkin olurken, çağdaşı diğer toplumlarda kadına aile içinde bile çok değer verilmediği görülmektedir. Türkler, ataerkil bir toplumdur fakat aile içinde kadın babadan sonra en yetkili kişidir⁶⁰. Çocukları eğitir, evi geçindirir ve eşiyle beraber misafirleri ağırlar. İbn Fazlan'ın Seyahatnamesi'nde kadınların eşleriyle birlikte çadırda misafirleri ağırlamasıyla ilgili bilgiler buna örnektir⁶¹. Kadınlar yerli ve yabancı erkeklerden kaçmazlar ve kendilerini gizlemezler. Göçebe topluluk olmalarından dolayı kadının çocuğun terbiyesi, ailenin mali işleriyle yakından ilgilenmesinin yanında, çadırın kurulması, keçe, çorap örme, süt sağma, peynir ve tereyağı yapma ve elbise dikme gibi görevleri vardır⁶².

Eski Türk toplumunda sosyal hayatta kadın aktiftir. Göktürkler kadınların ata bindikleri, ok attıkları, top ve güreş oyunlarına katıldıklarına dair Çin kaynaklarında bilgiler bulunmaktadır⁶³. Göktürklerde olduğu gibi Uygurlarda da kadın cemiyette saygı görür, ata biner, ok atar ve hatta güreş gibi ağır sporlar da yapabilmıştır⁶⁴. Çin kaynaklarında, “ *Bir söylenişe göre kız erkek ağaçlık, sazlık yerde eğlenirler. Kız erkek içine kıl doldurulmuş deriden toparla ayak topu oynarlar. At sütünden mamul kımız içip sarhoş olurlar, bağırarak şarkı söylerlerdi*” şeklinde geçmektedir⁶⁵. Hunlarda da Atilla döneminde kadınların erkeklerle birlikte eğlencelere katıldığı, şarkılar söylediği görülmektedir⁶⁶.

⁶⁰Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 4. Baskı İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2001, s. 247.

⁶¹ İbn Fazlan, *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975, s. 31.

⁶² Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017, s. 39.

⁶³ Başak Kuzakçı Bölükbaşı, “Bozkır Kültüründe Türk Kadınının Yeri ve Öne Çıkan Türk Kadın Şahsiyetleri”, *Tarih Boyunca Türk Kadını*, ed. Bedrettin Dalan, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, 2019, s. 48.

⁶⁴ Gülçin Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü (Çin Kaynaklarına ve Uygur Kitabelerine Göre)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2004, s. 38.

⁶⁵ Ahmet Taşağıl, *Göktürkler I,II,III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018, s. 137.

⁶⁶ Kuzakçı Bölükbaşı, “Bozkır Kültüründe Türk Kadınının Yeri ve Öne Çıkan Türk Kadın Şahsiyetleri”, s. 47.

Devlet yönetiminde kadının yerine bakıldığında tıpkı ailede olduğu gibi devlet yönetiminde de kağandan sonra en yetkili kişi kağanın eşi hatundur⁶⁷. Uygurlarda, Göktürklerde kağanın eşi devlet işlerinde söz sahibi olmuştur. Emirnameler yalnızca kağan adına değildir, Hatun'un da emirnamelerde imzası bulunmuştur⁶⁸. Kadınlar sadece devlet yönetiminde değil, savaşlarda ordunun yönetiminde de söz sahibi olmuştur. Hatunların orduda komutanlık yaptığı, kağanın aldığı kararlarda etkili olduğu Çin kaynaklarından açıkça görülmektedir⁶⁹. Kağan öldükten sonra hatunlar oğulları büyüyene kadar kendileri, oğulları büyüdükten sonra da oğullarıyla birlikte devleti yönetmiştir. Hatunların orduda ve devlet yönetiminde söz sahibi olmasının yanında hukuk alanında da etkili oldukları görülmektedir. Örneğin Uygurlar VII. yüzyılda henüz devlet kurmadan önce Uygur kavminin reisinin annesi Uluğ Hatun'un halkın arasında çıkan ihtilaflara ve davalara baktığı, suçluları cezalandırdığı görülmektedir⁷⁰. Yine Uygurlarda hatunların yasama yetkisi vardır⁷¹ kendilerine ait otağı ile memurları bulunmaktadır. Görüldüğü üzere İslam öncesi Türklerde kadının devletin en küçük yapı taşı olan aileden devlet yönetimine kadar etkili olduğu görülmektedir.

Kadınların savaşlara asker olarak katıldığı da kaynaklardan anlaşılmaktadır. Erkeklerle birlikte ok atma yarışlarına katılan kadınlar, savaşlara da katılmış, erkeklere destek olmuştur⁷². Arap seyyahlarından biri olan Şeref el-Zaman el-Mervezî'nin Tabâi el-hayavân adlı eserinde, Mervezî eski Türk toplumlarında kadınların savaşlara katılması hakkında Galinos ve Hipokrat'ın sözlerine yer vermiştir. Galinos, *"Bu insanların kadınları adamları gibi savaşır. Bütün kuvvetleri kollarına gitsin, bedenleri hafifletsin ve atlar üzerine sıçrayıp binebilsinler diye bu kadınlar memelerinin birini kesmişlerdir."* Hipokrat ise *"Türk kadınları için amazon kelimesini kullanır. Bu kelimenin manası tek memeliler demektir. Zira diğer memelerini kesmişlerdir. Memelerinin birini bırakmalarını sebebi çocuklarını emzirmek, nesli devam ettirmektedir. Memelerinin birini kesmesinin gayesi at üzerinde ok atarken engellemesini önlemektir."* demiştir⁷³. Eski Türk toplumlarında binlerce kilometrelik göç hareketlerinde, bütün ailenin birlikte yeni yurt arayışında kadının, ailesine eşine destek

⁶⁷ Emel Esin, *Türk Kültür Tarihi İç Asya'daki Erken Safhalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985, s. 7.

⁶⁸ Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017, s. 30.

⁶⁹ İbrahim Tellioglu, "İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 55 (2016), s. 217.

⁷⁰ İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s. 31.

⁷¹ Tellioglu, "İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine", s. 217.

⁷² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 33. b., İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011, s. 30; Gülçin Çandarlıoğlu, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2003, s. 94.

⁷³ İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen, 5. b., İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018, ss. 77-78.

olduğu gibi savaşlarda da eşine destek olmasına şaşırılmamalıdır⁷⁴. Görüldüğü üzere eski Türk toplumunda kadının hayatın her alanında aktif olduğu ve ailesine destek olduğu anlaşılmaktadır.

Türkler İslamiyet’i kabul etmeden önce kadını erkeğe eşit kabul eden ve onu sosyal hayatın her alanına dâhil eden bir toplum olmuştur⁷⁵. İslami dönemde de bu durumda çok değişme olmamıştır. Türklerde İslam öncesi var olan kadın algısı ile İslam döneminde dinin getirdiği kadın algısı arasında uyuma yaşanmıştır. Kadının, anne olarak İslam dininde çok önemli yere sahip olduğu bilinmektedir. Türk, inanışlarında da annelerin önemli yere sahip olduğunu Orhun kitabelerindeki “*Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam hakanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı*” ifadesinden anlaşılmaktadır⁷⁶. Özetle Türklerde kadının manevi yeri için büyük bir değişim yaşanmadığını aksine kadın algısının uhrevi din algısıyla daha da önemli kılındığını göstermektedir.

İslami dönemde Türk toplumunda kadının manevi değerinde bir değişme yaşanmasa da dini inancın değişmesiyle sosyal hayatta kadınların fonksiyonları azalmıştır⁷⁷. Ailede devlet yönetiminde kadınların rolünde kısmende olsa değişme olmuştur. İslam öncesi devirlerdeki aktif Türk kadını, İslam döneminde Türk toplumunda görülmemektedir fakat yine de diğer toplumlara nazaran ortaçağ Türk toplumunda kadınlar önemli yere sahiptir. Türk toplumu dışında ortaçağ dünyasına bakıldığında kadının durumu çok iç açıcı değildir. Hristiyan ve Yahudi inançlarına göre kadınlar aşağılık statüsü ile değerlendirilmiştir. Kötü hava durumu, kötü hasat, veba, doğal afetler, açıklanamayan çocuk ölümleri, kısırlık bunların hepsinin sebebi kadın olarak görülmüştür⁷⁸. Kadınlar bu dönemde cadılıkla suçlanarak ölüme mahkûm edilmiştir⁷⁹.

Tüm bunlara ilaveten, İslami dönemde Türk kadının eğitime de önem verilmiştir. Ailede kız çocuk ile erkek çocuk ergenliğe girene kadar aynı eğitimi almaktadır. Türk-İslam dönemi eseri olan Kutadgu Bilig’de çocukların eğitime dair şu cümleler geçmektedir: “*Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma*” ve

⁷⁴ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 30.

⁷⁵ Huriye Tekin Önür, “Ortaçağda Türk Kadınının Sosyal Konumunu Etkileyen Bazı Faktörler”, *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Ankara: Lotus, 2011, s. 61.

⁷⁶ Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, 46. b., İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012, s. 12,13; Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 463.

⁷⁷ Bedrettin Dalan, *Tarih Boyunca Türk Kadını*, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, 2019, s. 23.

⁷⁸ Pınar Ülgen, *Kadınlar ve Cadılar*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018, ss. 13-54; Tekin Önür, “Ortaçağda Türk Kadınının Sosyal Konumunu Etkileyen Bazı Faktörler”, s. 65.

⁷⁹ Ülgen, *Kadınlar ve Cadılar*, s. 55.

“Oğul-kıza bilgi edep öğret, bu her iki dünyada onlar için faydalı olur”⁸⁰. Belirtilen cümlelerde görüldüğü gibi kız-erkek ayrımı yapılmadan çocukların eğitilmeleri gerektiğinin önemi vurgulanmaktadır. Eğitimde cinsiyet ayrımının olmamasının yanında eski Türk toplumunda kız çocukları evleneceği kişiye kendileri karar verir ve erkek çocuklarının oldukları gibi kız çocuklarının da ailede miras hakkı bulunmaktadır⁸¹.

2. Büyük Selçuklu Devleti’nde Kadının Toplumda Yeri ve Önemi

Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurucusu Kutalmış oğlu Süleyman Şah’ın Selçuklu hanedanından olması sebebiyle, Selçuklu hanedanında kadına verilen değer, kadının yeri ve etkisine değinmek gereklidir. 1040 yılında resmen kurulmuş olan Büyük Selçuklu Devleti’nin kuruluşuna kadar verilen her mücadelede kadının emeği bulunmaktadır. Devlet kurulduktan sonra da İslam öncesi eski Türk Devletleri’nde olduğu gibi Selçuklu Sultanlarının yanında eşleri devlet yönetiminde etkili olmuşlardır. Bu durumun en büyük örneği, Büyük Selçuklu Devleti’nin ilk sultanı Tuğrul Bey’in eşi Altuncan Hatun’dur. Altuncan Hatun Tuğrul Beyle evlenmeden önce ikinci evliliğini Hârizmşah İsmail ile yapmış, ikinci eşinin ölümü üzerine Tuğrul Beyle evlenmiştir⁸². Evliliklerinden sonra Tuğrul Bey’in en büyük destekçisi, yardımcısı ve danışmanı, Altuncan Hatun olmuştur. Kendisine ait özel hazinesi, ikta arazileri, idari ve askeri teşkilatı olan söz konusu kadın eşine her zaman bağlı kalarak askerleriyle Tuğrul Bey’in kardeşi İbrahim Yinal ile giriştiği mücadelede düştüğü zor durumdan onu kurtarmıştır⁸³. Altuncan Hatun siyasi hayatta etkili olmakla birlikte sosyal hayatta da aktif olmuştur. Dönemin kaynaklarında “çok dindar, aklın ve dinin hoş gördüğü belirli bir görüş ve niyet sahibi olduğu, yoksullara pek çok sadaka verdiği ve çok yararlı ve iyi işler yaptığı” görülmektedir⁸⁴. Altuncan Hatun örneği üzerinden Büyük Selçuklu Devleti’nde eski Türk devlet geleneklerinin devam ettiği, kadının hayatın tüm alanlarında etkili olduğu açıkça görülmektedir. Ancak kadınların devlet yönetimindeki etkisi Sultan Melikşah döneminde kısıtlanmıştır. Yaşanan kısıtlamanın sebebi Sultan’ın veziri Nizâmü’l-Mülk olmuştur. Sultan Melikşah’ın eşi Terken Hatun’un devlet yönetiminde söz sahibi olma ve kendi oğlunu tahta

⁸⁰ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, 4.Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999, s. s.326.

⁸¹ Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 257.

⁸² Aydın Usta, “Selçuklularda Kadın”, *Tarih Boyunca Türk Kadını*, ed. Bedrettin Dalan, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, 2019, ss. 114-15.

⁸³ Ayşe Dudu Kuşçu, “Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1 (2016), ss. 184-87; Sevim Can, “Büyük Selçuklu Devleti’nde Siyasi Gücün Kadınlar Tarafından Kullanılması”, *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Ankara: Lotus, 2011, ss. 403-4; Zekeriya Kitapçı, *Orta Doğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2014, ss. 283-89.

⁸⁴ Ali Sevim, “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin Mir’atü’z-Zaman fî Tarihi’l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi”, *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XVIII, S. 22 (1997), s. 63.

geçirme konusundaki hırsları ile ters düşen Nizâmü'l-Mülk kadınların devlet işlerine karışmasını engelleme teşebbüslerinde bulunmuştur⁸⁵. Bu girişimlerinden dolayı Terken Hatun'un onu gözden düşürme çabalarına rağmen görevden azledilmemiştir⁸⁶. Fakat Sultan Melikşah, Terken Hatun, Nizâmü'l-Mülk ve diğer devlet adamlarıyla birlikte İsfahan'dan Bağdat'a gitmek üzere konakladıkları Nihâvend yakınlarındaki bir köyde, Ebû Tâhir-i Errânî isimli bir bâtinî fedâisi tarafından suikast sonucu öldürülmüştür⁸⁷. Nizâmü'l-Mülk suikast sonucu öldürülse de Selçuklu Devlet geleneğinde kadınların devlet yönetiminde olan etkilerini kısıtlama konusundaki girişimlerinde başarılı olmuştur. Onun vefatından sonra Büyük Selçuklu Devleti'nde hatunlara verilen ikta arazileri, askeri ve idari teşkilat verilmesi giderek azalmış, Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki kadınlara ise hiç verilmemiştir⁸⁸. Son olarak Büyük Selçuklu Devleti'nde kadının siyasal alandaki etkilerine bakıldığında hatunların sultanların yanında söz sahibi olduğunu, emir-ferman çıkarma yetkilerinin olduğunu, kendilerine ait idari meselelerini halleden divanları ve vezirlerinin olduğunu, yardımcılarının ve danışmanlarının olduğunu, en önemlisi de askeri teşkilatlarının olduğu anlaşılmaktadır⁸⁹. Askeri teşkilata sahip olan Büyük Selçuklu Sultanlarının eşleri veya anneleri, seferlerde sultana eşlik ettiğini de görülmektedir. Bunun bir örneği Melikşah'ın eşi Zübeyde Hatun'un oğlu Berkıyaruk'un, Alparslan'ın oğlu Arslan Argun'un üstüne yaptığı seferde görülmektedir⁹⁰. Zübeyde Hatun kendine bağlı olan askerleriyle birlikte oğluna seferde eşlik etmiştir⁹¹.

Büyük Selçuklu Devleti'nde kadınların ilim alanındaki çalışmalara yaptıkları destekler dikkat çekmektedir. Büyük Selçuklu Devleti'nde birçok kadın âlime yetişmiştir. Yetişen âlimeler genellikle ilim alanında ünlü ailelere mensuptur ve eğitimlerini ailelerinden almışlardır⁹². Kendilerini iyi şekilde yetiştiren Selçuklu kadınları, ünlü erkek âlimlere ders vermişlerdir. Örneğin dönemin önemli âlimlerinden es-Semânî on yedi bayandan kitabet, on

⁸⁵ Can, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Siyasi Gücün Kadınlar Tarafından Kullanılması", s. 415; Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, ss. 337-39.

⁸⁶ Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, C. 33, s. 195.

⁸⁷ Özaydın, "Nizâmülmülk", s. 195.

⁸⁸ Tülay Metin, "Türkiye Selçuklu Siyasî Hayatında Kadının Rolü Üzerine", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Ankara: Lotus, 2011, s. 471.

⁸⁹ Can, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Siyasi Gücün Kadınlar Tarafından Kullanılması", ss. 399-402; Bülent Kaçın, *Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasi Evlilikleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017, ss. 144-48; Hava Selçuk, *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2014, ss. 132-35.

⁹⁰ Kaçın, *Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasi Evlilikleri*, s. 31.

⁹¹ Kaçın, *Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasi Evlilikleri*, s. 31.

⁹² Cihan Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklu Coğrafyasında Yaşamış Kadın Âlimler", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Ankara: Lotus, 2011, s. 459.

bir bayandan semâ⁹³ ve altı bayandan icâzet yoluyla olmak üzere toplam otuz dört kadından hadîs almıştır⁹⁴. Hadîs ilmi başta olmak üzere başka ilim alanlarında isim yapmış daha birçok kadın bulunmaktadır. İsim yapan kadınlardan bazıları “Hurre” lakaplı Nişaburlu Zeynep, Fatıma bint Ebî Ali ed-Dekkâk, Rabia bint Muammer el-İsbehâniyye ve Kerîme bint Ahmed el-Merveziyye’dir⁹⁵. Ailesi tarafından eğitilen ve desteklenen bir kadın da Semerkantlı Muhammed’in kızı Fatma’dır. Babasının çıkardığı fetvalarda imzası bulunan Fatma’nın fetvalar ile ilgili “*Tuhfa*” adlı eseri bulunmaktadır⁹⁶. İlim alanındaki kadınların sayısının çok fazla olması kadınlara ilim yolunda ve diğer konularda değer verildiğinin işaretidir. Kendi aileleri tarafından ilk eğitimini alan kadınları devlet desteklemiştir. Sünni İslâm’a karşı bir tehdit olarak algılanan Şii düşüncesini ve Şiilerin faaliyetlerini etkisiz hale getirmek için kurulan Nizamiye medreselerinde, kadınların dini alana dâhil olmaları için önemli adımlar atılmıştır⁹⁷. Erkeklerin eğitim aldığı Bağdat’taki Nizamiye Medresesi’nde dışarıdan gelen ünlü din âlimlerinin sohbetine kadınların gelmesine izin verilmiştir. Dönemin kaynaklarında Bağdat’taki Nizamiye Medresesi’ne vaaz vermek için gelen Erdeşir b. Mansûr Ebu’l-Hüseyn’inin sohbetini dinlemek için gelenlerin çoğunluğunu kadınların oluşturduğu görülmektedir⁹⁸. İbnü’l-Esîr, “*Ebu’l-Hüseyn’in açık sahada yaptığı bir sohbette bulunan insanların işgal ettiği yerin uzunluğu yüz yetmiş beş arşın, genişliği ise yüz yirmi arşın olarak tespit edilmişti. Halk onun sohbetine katılmak için büyük bir izdihama sebep olurdu. Kadınlar sayıca erkeklerden çok olup daha büyük bir izdihama sebep olurlardı. Keramet sahibi olup çok ibadet ederdi.*” diyerek, Büyük Selçuklu Devleti’ndeki kadınların ilim alanına olan düşkünlüğünü anlatmak istemiştir⁹⁹. Sultan Sencer döneminde Merv ve Belh gibi önemli Selçuklu şehirlerinde umumî dini sohbetler bir gelenek gibi devam etmiş ve yapılan dini sohbetlere kadınlar da katılmıştır¹⁰⁰.

Büyük Selçuklu Devleti’nde iyi eğitim almış olan kadınlar edebiyat ve güzel yazı konularında başarılı çalışmalar yapmışlardır. Birçok kadının kendilerine ait gazel ve

⁹³ Sözlükte “kulakla duymak, işitmek, dinlemek” anlamına gelen semâ kelimesi terim olarak “hadisi hocadan işiterek öğrenme” manasında kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Abdullah Aydın, “Semâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, C. 36, s. 457-458.

⁹⁴ Ahmet Ocak, “Selçuklu İlim ve Tefekkür Hayatında Kadınların Yeri”, *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Ankara: Lotus, 2011, s. 427.

⁹⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 369; Ocak, “Selçuklu İlim ve Tefekkür Hayatında Kadınların Yeri”, ss. 427-40.

⁹⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 369.

⁹⁷ Ocak, “Selçuklu İlim ve Tefekkür Hayatında Kadınların Yeri”, s. 425.

⁹⁸ Ocak, “Selçuklu İlim ve Tefekkür Hayatında Kadınların Yeri”, s. 425.

⁹⁹ İbnü’l-Esîr, *İslâm Tarihi İbnü’l-Esîr El Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987, C. X, s. 193.

¹⁰⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 252.

kasidelerinden oluşan küçük divanları bulunmaktadır. Döneminin iyi kadın şairlerinden biri olan Takiyye bint Ğays es-Sûrî edebiyat alanındaki başarılarının yanında devletin ileri gelenleri ile iyi ilişkiler kurmuştur¹⁰¹. Büyük Selçuklu Devleti'nde öne çıkan kadınlardan biri de Fatıma bint El-Hasan b. Ali el-Müeddib'dir¹⁰². Fatıma Hatun hat sanatındaki başarılarıyla Tuğrul Bey'in veziri Amîdülmülk el-Kündürî'nin dikkatini çekmiştir. Aynı dönemde Bizans Devleti'ne gönderilecek olan barış mektubunu Fatıma yazmıştır¹⁰³. Devletin resmî yazı işlerinde bir kadının çalıştırılması yaşadıkları dönem için ender görülen durumlardan biri olduğu için Büyük Selçuklu Devleti'nde kadınlara verilen değeri göstermektedir.

Büyük Selçuklu Devleti'nde kadınlar vakıf kurmuş ve mimari alanında medrese, ribat, cami, tekke gibi yapılar inşa ettirmişlerdir. Çağrı Bey'in kızı Hatice ve Sultan Melikşah'ın Abbasi Halifesi el-Mustazhir Billah ile evlenen kızı İsmet Hatun gibi Selçuklu soyundan medrese inşa ettiren kadınların yanında devrin ileri gelen kadınlarından Zümrüd bint Çavlı gibi kadınlar da bulunmaktadır¹⁰⁴. Ribât bu dönemde genellikle sufilerin barındığı mekânlardan biridir. İlme destek vermek için ribât yaptıran kadınların ikisi Ercuvân Hatun ve Fatıma b. Ali el-Ğassânî'dir¹⁰⁵. Büyük Selçuklu Devleti'nde kadının sosyal, dini ve kültürel alanlardaki yeri kısaca bu şekildedir. Öğrenci yetiştirmeleri, hadis nakletmeleri, eser yazmaları ve umumî dini sohbetlere katılmaları kadınların sosyal hayattaki yerini göstermek için yeterlidir.

3. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kadının Sosyal Hayattaki Yeri ve Etkisi

Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadınlar toplumun en küçük yapı taşını oluşturan ailedeki görevlerini yerine getirdikten sonra dini sohbetlere katılmışlar, ailesinin geçimine katkıda bulunmak için çeşitli mesleklerde çalışmışlardır. Anadolu Selçuklu kadınlarının dini sohbetlere katıldıklarına dair bilgilere Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Arifîn* adlı eserinde rastlanmaktadır. Adı geçen eserde Konya'nın bütün hanımlarının her Cuma akşamı Anadolu Selçuklu sultanının özel naibi olan sevim din Mikâil'in hanımının huzurunda toplandıkları ve bu dini toplantılara bazen Mevlânâ'nın da katıldığı belirtilmiştir¹⁰⁶. Örneğe göre kadınların sosyalleşme yerlerinden biri olarak dini sohbetler gösterilebilmektedir. Kadınların dini sohbetlere katılması hakkında adı geçen kaynakta bulunan diğer bir örnekte Mevlânâ'nın

¹⁰¹ Ocak, "Selçuklu İlim ve Tefekkür Hayatında Kadınların Yeri", s. 449.

¹⁰² Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklu Coğrafyasında Yaşamış Kadın Âlimler", s. 462.

¹⁰³ Ocak, "Selçuklu İlim ve Tefekkür Hayatında Kadınların Yeri", s. 448.

¹⁰⁴ A. C. S. Peacock, *The Great Seljuk Empire*, Edinburg: Edinburg University Press, 2015, s. 181; Ocak, "Selçuklu İlim ve Tefekkür Hayatında Kadınların Yeri", ss. 449-51.

¹⁰⁵ Ocak, "Selçuklu İlim ve Tefekkür Hayatında Kadınların Yeri", ss. 452-53.

¹⁰⁶ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s.389.

ikinci eşi Kira Hatun'un ve Konya'nın hanımlarının, Konya'ya dini sohbetler yapmaya gelen Seyyid Ahmed Rifa'î'nin oğlu Seyyid Tâceddin ile dervişler grubunu görmek için Karatay Medresesi'ne gitmesidir¹⁰⁷.

Anadolu Selçuklu döneminde bazı kadınlar zamanın âlimesi olarak görülmektedir. Âlime kadınlar Mevlânâ'nın düzenlediği dini sohbetlere katılmışlardır. Buna örnek olarak Eflâkî'nin eserinde: “Mevlânâ zamanında Konya'da veli ve kâmil bir kadın vardı. Ona genellikle Fahrü'n-nisâ derlerdi. Dindar ve sadık bir hanımdı. Zamanın Rabia'sıydı. O daima Mevlânâ'nın sohbetlerine katılırdı ve Mevlânâ da onu görmeye giderdi.”¹⁰⁸. Eflâkî'de geçen bir diğer dindar kadın, Nizam Hatun'dur. “Nizam Hatun'un burî kumaşından yapılmış bir örtüsünden başka değerli eşyası yoktur. Bu kumaşı satıp geliriyle evinde sema toplantısı düzenlemek ister. Mevlânâ bu örtüyü satmasına izin vermez. Bu kadının evinde üç gün üç gece semâ toplantısı yaparlar.”¹⁰⁹. Eflâkî'nin eserinden Anadolu Selçuklu Devleti kadınlarının dini yaşantısı, eğitimi ve sosyalleşmesi hakkında yukarıda verilen metin önemlidir. Dini yaşamı ile toplumda öne çıkan kadınların erkeklerle birlikte dini sohbetlerle katılması Büyük Selçuklu Devleti'nde kadına verilen değerin Anadolu'da da devam ettiğini göstermektedir.

Anadolu Selçuklu kadınlarının sosyal hayatına dair bilgi içeren bir diğer kaynak İbn Battûta'nın Seyahatnâmesi'dir. Bu seyahatnâmede kadınların misafir ağırlayabildikleri ve onlara ikramlarda bulundukları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Örneğin Kayseri'de Alâaddin Eretna Bey'in hanımı Togay Hatun'un İbn Battûta ve arkadaşlarını karşıladığı, onlara ikramlarda bulunduğu ve karınlarını doyurduktan sonra onlara mükemmel koşumlu at ile bir miktar para göndermesi hakkında bilgilere değinir¹¹⁰. Buradaki örnekten hareketle, kadının misafir ağırlayabilmesi, onun saygın bir konumda olduğunu göstergesidir.

Anadolu Selçuklu kadınları hizmetkârları ile birlikte uzun yola çıkmışlardır. Uzun yolda seyahat eden kadınların bazıları hakkında bilgiler İbn Battûta ve İbn Cübeyr'in Seyahatnameleri'nde görülmektedir. İbn Battûta'nın Seyahatnamesi'nde Yenice'ye¹¹¹ doğru gitmek üzere yolda olan, ata binmiş bir Türk kadını ile hizmetkârının yolculuğunu içeren bilgiler bulunmaktadır. Örnekten anlaşıldığı üzere Türk kadınları eşleri veya babaları olmadan uzun yola çıkabilmişlerdir. Anadolu Selçuklu kadınlarının uzun yolculuğuna dair diğer örnek

¹⁰⁷ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 539-41.

¹⁰⁸ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 259.

¹⁰⁹ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 456-57.

¹¹⁰ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2000, C. I., s. 415.

¹¹¹ Yenice Bursa'nın İnegöl ilçesine bağlı bir beldedir.

İbn Cübeyr Seyahatnamesi'nde geçmektedir. İbn Cübeyr kendisiyle hac yolculuğu yapan II. Kılıçarslan'ın kızı Melike Selçuka Hatun ve yanındaki aristokrat Türk kadınlarından bahsetmiştir. O, “Bu hatunun özellikle hac yolunda hacılar için çok büyük iyilik ve hayırları olmuştur. Bunların başında Allah rızası için “su dağıtması” vardır. O yalnız bunun için 30 deve tahsis etmiş ve bir o kadarını da hac kervanındaki yolcular için ayırmıştır. Kervanını yiyecek, giyecek ve diğer ihtiyaç maddelerini taşımak için tam izah etmeye kalkışırsak çok uzun olur. Oysa o henüz 25 yaşında idi.” diyerek Anadolu Selçuklu Türk kadınının gücünü aktarmıştır¹¹². Sıradan veya Selçuklu soyundan olan kadınların ailesinden bir erkek olmadan yaptıkları bu seyahatler çağına göre ileri bir durumdur.

Evde ailesinin gündelik yaşamını sürdürmek için haklara sahip olan, hizmetçileriyle uzun seyahatlere çıkabilen, misafir ağırlayan kadınların günlük yaşamda giyim kuşamı ise İslam öncesi dönemlerdeki Türk kadınının giyim kuşamından çok farklı değildir. Hemen hemen aynı giyim kuşamı sürdürmüşlerdir. Fakat Müslüman olmalarından dolayı Kur’ân-ı Kerim’deki emre uyarak kadınlar, yüz ve ellerini açıkta bırakan başörtüleri takmışlardır¹¹³. Kadınların taktıkları başörtülerinin adı “*yaşmak*” olarak adlandırılmıştır¹¹⁴. Yaşmaklar genellikle tülbent veya ipekli kumaşlardan yapılmıştır. Kadının sosyal statüsüne göre yaşmakların kumaşı değişmektedir¹¹⁵. Kadınlar yaşmaktan sonra vücutlarını örtmek için sağdan sola kapanan çeşitli renk ve biçimi rastlanan “*kaftan*” giymişlerdir. Kaftanlar astarsızdır ve diz kapaklarına ya da topuklara kadar inmektedir¹¹⁶. Yaşmakta olduğu gibi kaftanda da kadınların sosyal statüsüne göre kumaşı değişmektedir. Kaftanın altına üst kısmı bol büzgülü, paçaları ayrı ve genişçe dikilmiş “*şalvar*” olarak adlandırılan üst don giyilmiştir. Kadınların giydikleri şalvarlar erkeklere nazaran daha bol olduğu görülmektedir¹¹⁷. Ayaklarına ise kadınlar genellikle “*terlik*” ve “*pabuç*” giymişlerdir. Terlik ve pabuçların üzeri çeşitli parlak pullarla süslenmiştir¹¹⁸. Pabuçların pullarla süslenmiş olması erkek pabuçlarından onlarınkini ayırmaktadır. Kadınlar başlarına yaşmak dışında “*takke*” takmışlar ve takılan takkeler altın ve gümüş ile süslenmiştir¹¹⁹. Genel olarak Anadolu Selçuklu

¹¹² İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, s. 131; Kitapçı, *Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, s. 425.

¹¹³ Sevim Can, *Selçuklular Döneminde Kadın(1040-1308)*, İstanbul: Ufuk Ötesi Yayınları, 2008, s. 173.

¹¹⁴ Özden Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2007, s. 138; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürü Tarihine Giriş*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978, C. V, s. 192.

Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, s. 144.¹¹⁵ Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, s. 144.

¹¹⁶ Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, s. 144.

¹¹⁷ Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, s. 148.

¹¹⁸ Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, s. 188.

¹¹⁹ Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, s. 139.

kadınlarının kıyafetleri sadece süslenme ve güzelleşme biçimi ile erkeklerin kıyafetlerinden farklılık göstermektedir¹²⁰. Kadınların kıyafetleri erkeklere nazaran daha pullu daha süslü görünmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadınlarının takı taktıkları minyatür gibi görsel malzemelerden görülmektedir. Kadınların taktığı takılardan biri altından veya gümüşten yapılan “ökmek” adı verilen küpedir¹²¹. Boyunlarına ise “boğmak” denilen gerdanlık takmışlardır¹²². Bu gerdanlık altın veya gümüş gibi değerli taşlardan yapılmıştır¹²³. Kollarına değerli madenlerden yapılmış bilezik, parmaklarına yüzük takmışlardır¹²⁴. Günümüzde olduğu gibi karakteri dolayısıyla süslenmeyi seven kadınlar, Anadolu Selçuklu döneminde de süslenmeye önem vermişlerdir. Yüzlerine “englik” adı verilen kırmızı bir boya sürmüşler¹²⁵, cam isinden yapılan ağaç tığlarıyla da kirpiklerine sürme, ellerine ve saçlarına kına sürmüşlerdir¹²⁶. Anadolu Selçuklu kadının giyim kuşamı özetle bu şekildedir. Tüm bunlara ek olarak yüzü örtmek için kullanılan “peçe” bulunmaktadır. Eflakî'nin eseri *Menâkıbü'l-Ârifin*'de kadınların peçe taktığına dair bilgiler bulunmaktadır¹²⁷. Ortaçağın en büyük seyyahlarından biri olan ve 1332'de Anadolu'ya gelen İbn Battûta, *Seyahatnamesi*'nde Anadolu'da yaşayan kadınların yüzlerini örtmediklerini belirtir¹²⁸. İbn Battûta'nın verdiği bilgilerden hareketle Anadolu Selçuklu kadınlarının tamamının yüzünün kapalı olmadığı bilgisine ulaşılabilir.

4. Anadolu Selçuklu Kadınlarının Meslekî Hayatı

Anadolu Selçuklu kadınlarının meslekî hayatlarına dair bilgi edinmek oldukça zordur. Kaynaklarda doğrudan kadınların mesleklerine dair birkaç meslek dışında bilgi bulunmamaktadır. Fakat edebi eserlerden, menakıpnamelerden yorumlamalar yaparak kadınların mesleklerine dair bilgilere ulaşılabilir. Kadının günlük hayatta ailesine karşı sorumlu görevlerinden bazıları zamanla kadınların mesleği haline dönüşmüştür. Bunlardan biri terzilik. Eşinin, çocuğunun ve ailedeki diğer kişilerin söküğünü dikmek veya yeni bir elbise dikmek kadının görevi olmuştur. Zamanla bu görev kadınların ailesine destek olabileceği bir meslek haline gelmiştir. Kadınların dikiş nakışla ilgilendiği Eflâkî'nin

¹²⁰ Mehmet Altay Köymen, “Alp Arslan Zamanı Türk Giyim-Kuşamı”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. III. (1971), s. 75.

¹²¹ Köymen, “Alp Arslan Zamanı Türk Giyim-Kuşamı”, s. 78; Ögel, *Türk Kültürü Tarihine Giriş*, C. V, s. 245.

¹²² Ögel, *Türk Kültürü Tarihine Giriş*, C. V, s. 254.

¹²³ Köymen, “Alp Arslan Zamanı Türk Giyim-Kuşamı”, s. 79.

¹²⁴ Ögel, *Türk Kültürü Tarihine Giriş*, C. V, ss. 259-61.

¹²⁵ Köymen, “Alp Arslan Zamanı Türk Giyim-Kuşamı”, s. 83.

¹²⁶ Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, s. 138.

¹²⁷ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 540-41.

¹²⁸ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2000, C. I., ss. 400-402.

Menâkıbü'l-ârifîn adlı eserinden Mevlânâ'nın eşi Kira Hatunun Mevlânâ'nın elbisesini üzerinde dikmesi örneğinden anlaşılmaktadır¹²⁹.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadınların çalışma hayatı birkaç alanla kısıtlıdır. Kadınların yaptıkları meslekler el işçiliğine dayanmaktadır. Bu meslekler dokumacılık, kilimcilik ve örgü işleri gibi mesleklerdir. Kadınların bu meslekler dışında hangi mesleklerle uğraştıkları hakkında açık ve net malumat yoktur¹³⁰. Ahilerin Kayseri'de kurduğu sanayi sitesinde kadınlar (bacılar) tarafından halı, kilim ve kumaş gibi ticaret ürünlerinin dokunup ihraç edildiği *Evhadüddîn-i Kirmânî'nin Menâkıpnâmesi*'nden anlaşılmaktadır¹³¹. Anadolu Selçuklu kadınları Antalya'da ipekli kumaşlar, Erzurum'da pamuklu, Karaman'da renkli kumaşlar, Denizli'de yünlü kumaşlar dokumuştur¹³² ve bu kadınlar dokudukları halıların her aşamasıyla bizzat kendileri ilgilenmişlerdir. Anadolu Selçuklu Türk kadınlarının yanı sıra gayrimüslim Rum kadınlarının da kumaş dokumacılığı yaptığı kaynaklarda görülmektedir. İbn Battûta Denizli'de eşi benzeri görülmeyen altın işlemeleri kumaş dokunduğunu ve bu alanda çalışanların ekseriyetle Rum kadınları olduğunu belirtmiştir¹³³.

Günümüzde de daha çok kadınlar tarafından icra edilen dadılık bu dönemde de kadınların yaptıkları mesleklerden olmuştur. Bu dönemde yazılmış bazı eserlerde dadılara “*dâye*” isminin verildiği görülmektedir¹³⁴. Dâyeler bebeklerin çocukların bakımından ve eğitiminden sorumludur. Aynı zamanda bazıları bebeklerin sütannesidir. Mevlânâ'nın bazı eserlerinde dadılık mesleğine ve dadılara dair bilgiler bulunmaktadır.

“Çocuğa süt emmeyi belleten dadı, nimetlerle kötü-kötü konuşan ağzını hoş bir hale getirir¹³⁵.”

Çocuk dadısıyla inatlaşmaz ama iyi nedir, kötü nedir, bilmeden ağlar durur¹³⁶.

Sen aydan yıldızı kopar, parça-parça alır götürürsün; gâh süt emer çocuğu götürür, gezdirirsin, gâh dadıyı tutar, çekersin¹³⁷.”

¹²⁹ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 235.

¹³⁰ Mikail Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2016, s. 73.

¹³¹ Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*, s. 75.

¹³² Can, *Selçuklular Döneminde Kadın(1040-1308)*, s. 178.

¹³³ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2000, C. I., s. 408.

¹³⁴ Merçil Erdoğan, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 166.

¹³⁵ Mevlânâ, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, III. Baskı İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985, C. III., s. 7.

¹³⁶ Mevlânâ, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, III. Baskı İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985, C. I., s. 153.

¹³⁷ Celâleddin Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1957, C. I, s. 37.

Kadınların dadılık mesleğini yaptığını kanıtlayan bu bilgiler değerlidir. Eflâkî'nin eserinde de dadılığa dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin Sultan Veled'in Kiramana adında sütannesi olduğu belirtilir¹³⁸. Bahâeddin Veled'in ise Nasb Hatun adında sütannesi olduğu Eflâkî'nin eserinde geçmektedir¹³⁹. İbn Bîbî'nin eserinde de dadılara dair bilgiler bulunmaktadır. Moğol askerlerinin Erzurum'da yaptığı zulümleri anlatırken İbn Bîbî: “Zenginin fakirin süt emen çocuklarını; sevgili dadılarının kucağından, hayat veren annelerinin bağrından alarak sefaret toprağına attılar ve düşkünlük kanında yüzdürdüler¹⁴⁰.” diyerek dadıların varlığına dair bilgi vermiştir. Dadılar hakkında İbn Bîbî'de geçen diğer bir ifade de Anadolu Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykavus ile Mengücek hanedanından Behramşâh'ın kızının düğünü sırasında geçmektedir. Erzurum'dan gelen misafirleri ve gelini karşılamak için “*Sarayın dadılarını (dâyegân), hocalarını (hacegân), itibarlı hatunları, beylerin ileri gelenlerini (a'yan) ve yakınlarını (havas) divan naipleriyle birlikte karşılama*¹⁴¹” görevi verildiğini belirtir. Dönemin yazılı kaynaklarından da görüldüğü üzere dadılık Anadolu Selçuklu kadınlarının icra ettiği kısıtlı meslek dallarından biri olmuştur. Sarayda ve Selçuklu toplumunda kadınlar dadılık yapmıştır.

Geçmişten günümüze kadar genellikle kadınlar tarafından seçilen ebelik mesleği bu dönemde de kadınların mesleklerinden olmuştur. Kadınların sağlık alanındaki ilk mesleği ebeliktir. Türklerde İslam öncesi dönemlerden itibaren doğumlara erkekler karıştırılmamıştır. Anneden kıza geçen ebelik mesleği ve ebeler İslam öncesi ve İslam döneminde Türk toplumunda önemli yere sahiptir¹⁴². Çünkü doğumda en büyük rol ebelik mesleğinin ehli olan kadındadır. Sadece kadının doğurmasında değil doğum öncesinde, doğum sonrasında çocuğun süttten kesilmesine kadar anne-bebek sağlığıyla ilgilendikleri kaynaklarda görülmektedir¹⁴³. Ayrıca kadınların bazı hastalıkları ile ilgili de ilk çağırılan sağlıkla ilgili olan kişi ebelerdir¹⁴⁴. Bununla ilgili Ali Mazaherî “*Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*” adlı eserinde ebe kadınların şişman, iri vücutlu ve yaşlı olduğu, ebelerin gebe kadınların sağlığını kontrol ettikten sonra doğuma hazırladığı, doğumdan sonrada bebeğin sağlığı ile ilgilenmesi

¹³⁸ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 41.

¹³⁹ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 73.

¹⁴⁰ İbn Bîbî, *El Evamirü'l - Ala'îye Fi'l - Umuri'l Ala'îye (Selçuk name)*, C. II, s. 63.

¹⁴¹ İbn Bîbî, *El Evamirü'l - Ala'îye Fi'l - Umuri'l Ala'îye (Selçuk name)*, C.II, s. 197.

¹⁴² Elif Atici, Sezer Erer, “Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler”, *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, C. 35, S. 2 (2009), s. 108.

¹⁴³ Erdoğan, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, s. 111.

¹⁴⁴ Atici, Erer, “Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler”, s. 108.

hakkında bilgiler bulunmaktadır¹⁴⁵. Anadolu Selçuklu Devleti'nde ebelerle dair doğrudan birinci el kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Fakat dolaylı olarak dönemin edebi eserlerinden ebelerin varlığına dair bazı bilgilere ulaşılabilir. Örneğin bunlardan Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr*'inde bulunan "Gebenin çektiği ağrıyı görme, ebenin ümidine bak" dizesidir¹⁴⁶.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadınların mesleklerinden biri de şarkıcılıktır. Şarkıcılık yapan kadınların varlığına dair kaynaklarda birçok bilgi bulunmaktadır. O dönemde kadın şarkıcılara "mutribe" denmektedir¹⁴⁷. Mutribeler genellikle çalgı çalmışlar ve kadife sesiyle dinleyenleri etkilemişlerdir. Şarkıcı kadınlar hakkında *İbn Bibî'nin Selçuknâmesi*'nde bazı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin şarkıcıların güzellikleri ve hoş nâmeleri ile onları dinleyenleri nasıl etkilediklerine dair bilgiler vermektedir¹⁴⁸. Bir diğer örnekte Taceddin Pervâne'nin Akşehir'de Harput melikinin çalgıcı ve şarkıcıları arasından seçtiği bir cariyeyi satın almadan yatağına almasından dolayı ölümle cezalandırılması hakkında verilen bilgilerdir¹⁴⁹. Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki şarkıcılara dair bir örnek de Eflâkî'nin eserinde görülmektedir. Vezir Ziyâeddin'in hanında Tavus adında çalgı çalan bir hanımın olduğuna ve bu hanımın sesinin çok tatlı, gönül okşayıcı olduğuna dair bilgiler verilmektedir¹⁵⁰. Görüldüğü üzere Anadolu Selçuklu Devleti'nde kervansaray gibi umuma açık veya özel eğlence yerlerinde ve toplantılarda şarkı söyleyen ve raks eden kadınların var olduğu kaynaklarda görülmektedir¹⁵¹. Şarkıcılık mesleği halk arasında pek hoş karşılanmayan mesleklerden biridir. Bundan dolayı Mevlânâ Tavus denilen bu kadını ziyaret ederek onu yolundan çevirmiştir ve Tavus Hatun Mevlânâ'nın müridi olarak tüm cariyelerini özgür bırakıp evlendirmiş, hanı da Müslümanların hamamı haline dönüştürmüştür¹⁵².

Anadolu Selçuklu kadınlarının mesleklerinden bir diğeri de hizmetkârlıktır. Sarayda ya da sıradan insanların evlerinde ev işlerine yardımcı olarak kadın hizmetkârlar çalışmıştır¹⁵³. Kadın hizmetkârların varlığına dair bilgilere birinci el kaynaklardan ulaşmak mümkündür. Bu kadınlara dair Eflâkî'nin eserinde " *Mevlânâ'nın kızı Melike Hatun hizmetkârını dövüp*

¹⁴⁵ Ali Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, çev. Bahriye Üçok, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1972, ss. 47-48.

¹⁴⁶ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdülbâki Gölpinarlı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1957, C. VII, s. 146.

¹⁴⁷ Erdoğan, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, s. 136.

¹⁴⁸ İbn Bîbî, *El Evamirü'l - Ala'îye Fi'l - Umuri'l Ala'îye (Selçuk name)*, 1996, s. 236.

¹⁴⁹ İbn Bîbî, *El Evamirü'l - Ala'îye Fi'l - Umuri'l Ala'îye (Selçuk name)*, 1996, C. II, ss. 27-28.

¹⁵⁰ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 315.

¹⁵¹ Seyfullah Kara, "Selçuklu Türkiye'sinde Eğlence Türü Olarak Bezm ve Musiki", *Bilig*, S. 68 (2014), ss. 176-77.

¹⁵² Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 316.

¹⁵³ Erdoğan, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, s. 76.

azarlamış olduğu için Mevlânâ'dan azar işittiğine” dair bilgiler bulunmaktadır¹⁵⁴. Hizmetkârlar ile ilgili Eflâkî’de geçen bir diğer olay, kadın hizmetçilerden birinin malının ve parasının azlığından şikâyet etmesi ve Mevlânâ’nın paradan daha kıymetli şeyler olduğunu, sağlığın hepsinden önemli olduğunu hizmetçisine anlatmasıdır¹⁵⁵. Görüldüğü üzere hizmetkârlar Mevlânâ’nın evinde aile üyesi gibi görülmektedir ve Mevlânâ tarafından korunup gözetilmektedirler. Anadolu Selçuklu Devleti’nde hizmetkârları olan ailelerde ve aile içinde hizmetkârlara tutum yaklaşım açısından Eflâkî’nin verdiği bilgiler önemlidir. Sonuç olarak kadın hizmetkârların gündelik işlerde evin hanımına yardımcı olmakla birlikte evdeki çocukların bakımıyla da ilgilendikleri görülmektedir.

Anadolu Selçuklu kadınlarının gündelik hayatta ilgilendiği meslekler günümüzden çok farklı değildir. Günümüzde bu mesleklere modern yaşamın getirdikleri, üstün kadın hakları, kadın-erkek eşitliği gibi kanunların getirdiği birçok yeni meslekler eklenmiştir. Yukarıda değinilen daha çok günlük yaşamda sıradan kadınların mesleklerine ek olarak devlet memuru gibi görev yapmış ve oldukça etkili bir yere sahip olan bir kadın bulunmaktadır. Devlet memuru gibi görev yapan söz konusu kadın Selçuklu tarihine dair önemli bir eser bırakmış İbn Bîbî’nin annesi olan Bîbî Müneccime’dir. Bîbî Müneccime bulunduğu kehanetlerle ve derin astroloji bilgisiyle I. Alâeddin Keykubat’ın dikkatini çekmiştir ve bizzat Alâeddin Keykubat tarafından elçi gönderilerek Anadolu’ya davet edilmiştir¹⁵⁶. Bîbî Müneccime 1233 senesinde Harput önlerinde belli gün ve saatte bir zafer müjdesini sultana vermiştir¹⁵⁷. Bu kehanetin gerçekleşmesi üzerine Bîbî Müneccime ve eşi Anadolu Selçuklu sarayında görev yapmışlardır. Bu dönemler de kadınların ilimle ilgilenmesi ender rastlanan bir durum olduğu için Bîbî Müneccime bu bakımdan önemlidir. Sonuç olarak Anadolu Selçuklu kadının hem günlük işlerle ilgili mesleklerle hem de devlet ile ilgili önemli alanlarda çalıştığına dair çıkarım yapmak mümkündür.

5.Kadınların Oluşturduğu Meslekî Zümreler (Bacıyân-ı Rûm)

Anadolu Selçuklu Devleti’nde kadınların oluşturduğu zümreler dendiğinde akla ilk gelen zümre “*Bâciyân-ı Rûm*” olmalıdır. Bâciyân-ı Rûm için bu dönemde Anadolu’da kadınlar tarafından kurulmuş olan tek zümre olduğu söylenebilir. Bu zümre ahi teşkilatının bir kolu olmakla birlikte, bu teşkilat iki kaynak dışında bu teşkilat hakkında bilgi bulmak zordur.

¹⁵⁴ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 336.

¹⁵⁵ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 365.

¹⁵⁶ Özaydın, “İbn Bîbî”, s. 379; Songül Mecit, *Anadolu Selçukluları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 36.

¹⁵⁷ İbn Bîbî, *El Evamirü'l - Ala'ye Fi'l - Umuri'l Ala'ye (Selçuk name)*, 1996, ss. 2-3; Özaydın, “İbn Bîbî”, s. 379; Can, *Selçuklular Döneminde Kadın(1040-1308)*, ss. 176-77.

Bacılar teşkilatı ya da kaynaklarda geçtiği gibi Bâciyân-ı Rum ilk defa Franz Taeschner'in dikkatini çekmiştir¹⁵⁸. Fuat Köprülü Âşıkpaşazâde'nin Tevârih-i Âl-i Osman adlı eserinde bulunan: “Rum’a gelen dört grup insan vardır: Biri Gaziyan-ı Rûm(Anadolu Gazileri), biri Ahiyan-ı Rûm(Anadolu Ahileri), biri Abdalan-ı Rûm(Anadolu Abdalları), biri de Bâciyân-ı Rûm(Anadolu Bacıları)” bu bilgiyi Franz Taeschner'in yanlış tercüme ettiğini tespit etmiştir¹⁵⁹. Fuat Köprülü Frans Taeschner'in metni tercüme ederken o dönemde yaşamış olan kadınların böyle bir teşkilat kurabileceğine ihtimal vermeyerek Bâciyân-ı Rûm’u “Hâciyân-ı Rûm (Anadolu Hacıları)” veya Bâhşiyân-ı Rûm(Anadolu Sihirbazları ya da Ruhânileri)” yazılacakken istinsah hatası sonucu böyle yazıldığını ifade etmiştir¹⁶⁰. Franz Teeschner'dan sonra Bâciyân-ı Rûm zümresini Hacı Bektaş-i Veli'nin bacılarla olan ilişkileri ve bu kadınlara “Bacı” diyerek hitap etmesi sebebiyle bu zümrenin Bâciyân-ı Rûm olabileceğini düşünen ilk kişi Fuat Köprülü olmuştur¹⁶¹. Ayrıca Fuad Köprülü, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu” adlı eserinde XV. yüzyılda Anadolu'ya gelen Fransız Seyyah Bertrandon de la Broquiére'nun eserinde Dulkadiroğlu Beyliği'nde bulunan kadınların erkekler kadar cenkçi olduğundan ve bu beyliğin otuz bin kadar savaşçı kadına sahip olduğundan bahsetmiştir¹⁶². Bektaşî rivayetleri ve Bertrandon de la Broquiére'den yola çıkarak Aşıkpaşazâde'deki dört zümreden birinin “Bâciyân-ı Rûm” olduğu çıkarımına ulaşmıştır¹⁶³. Fuad Köprülü'den sonra Mikail Bayram Bâciyân-ı Rûm hakkında detaylı araştırmalar ve incelemeler yapmıştır. Mikail Bayram'ın bu konu hakkında müstakil eseri bulunmaktadır¹⁶⁴. Alevilik ve Bektaşilik hakkındaki çalışmaları ile tanınan Irène Mélikoff da Bâciyân-ı Rûm hakkında araştırmalarına eserlerinde yer vermiştir¹⁶⁵.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadınların oluşturduğu bir zümre olan Bâciyân-ı Rûm ahi teşkilatının bir koludur. Üyeleri tamamıyla kadınlar ve genç kızlardır. Ahi teşkilatının tam olarak ne zaman ve nasıl kurulduğu bilinmediği gibi bacıları temsil eden bu zümrenin de ne zaman ve nasıl oluştuğu bilinmemektedir. Bâciyân-ı Rûm teşkilatının lideri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Mikail Bayram'a göre teşkilatın lideri Ahi teşkilatının lideri olan Ahi

¹⁵⁸ Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*, s. 13; Necati Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017, s. 344.

¹⁵⁹ Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, çev. Hüseyin Nihal Atsız, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970, s. 222.

¹⁶⁰ Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*, s. 13.

¹⁶¹ Orhan Fuat Köprülü, “Bâciyân-ı Rûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, C. 4., s. 415.

¹⁶² Bertrandon de la Broquiére, *Bertrandon de la Broquiére'in Denizaşırı Seyahati*, ed. Ch. Schefer, çev. İlhan Arda, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 19.

¹⁶³ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 4. Baskı Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 94.

¹⁶⁴ Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*.

¹⁶⁵ Irène Mélikoff, *Kırklar'ın Cemi'nde*, 2. b., İstanbul: Demos Yayınları, 2011.

Evren'in eşi Fatma Bacı'dır¹⁶⁶. Fatma Bacı'nın babası da dönemin önemli ilim adamlarından ve sûfilerden Evhadüddîn el-Kirmânî'dir¹⁶⁷. Fatma Bacı bizzat babası tarafından eğitilmiştir. Diğer bacılar da ya Fatma Bacı gibi ahilerin eşleri, kız kardeşleri ya da toplumda sözü geçen kültürlü, bilgili, deneyimli genç, yaşlı hanımlardır¹⁶⁸. Teşkilatın Kayseri'de Debbağlar Çarşısı'nda Külahduzlar Mahallesinde kurulduğu düşünülmektedir¹⁶⁹. Mikail Bayram'ın bu düşüncelerine İrene Mélikoff karşı çıkmıştır. Mélikoff Mikail Bayram'ın *Vilâyetnâme*'nin başında yer alan Fatma Bacı ile Kadıncık Ana'yı birbirine karıştırdığını düşünmektedir. Kadıncık (Hatun) Ana'nın asıl adının Kutlu Melek olduğunu belirterek *Vilâyetnâme*'nin başında geçen Fatma Bacı'nın Sivrihisarlı Nureddin'in kızı olduğunu, Aşıkpaşazâde'nin eserinde geçen Hatun Ana ile farklı kişiler olduğunu belirtmektedir. Mélikoff'a göre Evhadüddîn-i Kirmânî'nin kızı Fatma Bacı'nın Kadıncık Ana olması imkânsızdır. Böyle bir ilişki dönemi içinde olağanüstü uzun yaşamış ve en az üç kez evlenmiş, gerçek dışı bir kadın ortaya çıkardığını iddia etmiştir¹⁷⁰. Görüldüğü üzere Bâciyân-ı Rûm Teşkilatı'nın lideri olan bacı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Böyle bir teşkilatın varlığı kaynaklardan tespit edilebilirken teşkilat ve üyelerinin kimlikleri hakkındaki bilgilerin yetersizliği sebebiyle farklı görüşlerin olması doğaldır.

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre kadınların üyesi olduğu Bâciyân-ı Rûm teşkilatı yalnızca Kayseri'de değil, Anadolu'nun diğer bazı şehirlerinde de bulunmaktadır. Bu şehirler Konya, Ankara ve Denizli gibi şehirlerdir¹⁷¹. Teşkilattaki kadınlar örgü ve dokumacılıkla ilgilenmiştir. Çeşitli giyim eşyaları, halılar, kilimler, yünlü ve ipekli kumaşlar üretmişlerdir¹⁷². Kadınlar tarafından üretilen bu ürünler gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu şehirlere ihraç edilmiştir¹⁷³. Ayrıca Anadolu'da bu dönem oldukça meşhur olan “*Yabanlu Pazarı*” bulunmaktadır¹⁷⁴. Yabanlu Pazarı ahiler ve bacılar teşkilatı tarafından kurularak organize edilmiştir. Bahsedilen pazarın dışında Anadolu'da kadınların organize ettiği başka pazarlar da bulunmaktadır. Yabanlu Pazarı tamamıyla kadınların organize ettiği ve satış yaptıkları bir pazardır. Pazardaki satıcı kadınların eşleri ahi teşkilatına bağlı esnaflardır.

¹⁶⁶ Bayram, *Fatma Bacı ve Bâciyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*, s. 24,25.

¹⁶⁷ Mehmet Şeker, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-nâmelerin Yeri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011, s. 48.

¹⁶⁸ Şeker, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-nâmelerin Yeri*, s. 39.

¹⁶⁹ Bayram, *Fatma Bacı ve Bâciyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*, s. 58.

¹⁷⁰ Mélikoff, *Kırklar'ın Cemi'nde*, ss. 43-44.

¹⁷¹ Sedat Biçak, *Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın (XI. ve XIV. yy)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2007, s. 110; Can, *Selçuklular Döneminde Kadın(1040-1308)*, s. 19.

¹⁷² Can, *Selçuklular Döneminde Kadın(1040-1308)*, s. 197.

¹⁷³ Biçak, *Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın (XI. ve XIV. yy)*, s. 110.

¹⁷⁴ Umut Güner, *Tarihte Fütüvvet ve Ahilik*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017, s. 103.

Zaman zaman orduya asker yetmemesi durumunda bu esnaflar askere çağırılmıştır. Uzun süre savaştan evine dönmeyen esnafın eşleri ailesinin geçimini sağlamak için tamamen kadınların olduğu “kadınlar pazarlarında” kendi bahçelerinde ürettikleri sebzeleri ve süt ürünlerini satmışlardır¹⁷⁵. Bu pazarlarda alıcı da satıcı da kadın olmuştur. Görüldüğü üzere bacılar tarafından yürütülen bu teşkilat Anadolu Selçuklu Devletine maddi açıdan ekonomisine yardımcı olmuştur. Bâciyân-ı Rûm teşkilatına üye olan kadınların üretici olarak ekonomide yer edinmelerinin yanında savaşçı özellikleri bulunmaktadır¹⁷⁶. Savaşçı özelliklerinden dolayı Necati Gültepe, bu kadınları Amazon kadınlarına benzetmiştir¹⁷⁷.

Bâciyân-ı Rûm zümresinin ekonomik ve savaşçı özelliklerinin yanında dini tasavvufi yönü bulunmaktadır. Öncelikle bu zümrenin lideri Kadıncık (Hatun Ana) Hacı Bektaşî Veli’ye yakınlığı ile bilinmektedir¹⁷⁸. Hacı Bektaşî Veli’nin tüm kerametlerini Kadıncık (Hatun) Ana’ya gösterdiği ve nesi varsa ona emanet ettiği rivayet edilmektedir¹⁷⁹. Kadıncık Ana’nın Hacı Bektaşî Veli’yle yakınlığının yanı sıra Kadıncık Ana ve Bâciyân-ı Rûm’a üye olan kadınlar erkeklerle beraber sohbetlere katılıp onlarla ibadet etmiştir. Bu sebeple dönemin Sünni mezhebinden olan tasavvuf ehli kişiler tarafından eleştirilmişlerdir. Kadınlar erkeklerle sohbete katıldıkları gibi misafir ağırlamayla da ilgilenmiştir. Gelen misafirlerin doyurulması ve hizmetinden Bâciyân-ı Rûm’a üye olan kadınlar sorumlu olmuşlardır. Görüldüğü üzere kadınların oluşturduğu zümrenin birçok yönden devlete yararı ve etkisi olmuştur. Moğollar Kayseri’yi almak için kaleyi zapt ettiğinde ahilere ve askerlere bacılar destek vererek Moğolların Kayseri’yi almasını geciktirmesine yardım etmişlerdir¹⁸⁰. Sonuç olarak Anadolu Selçuklu Devletinde kadınlar tarafından oluşturulan ilk ve tek zümre olan Bâciyân-ı Rûm’un devlete birçok yönden olumlu etkileri bulunmuştur. Ayrıca böyle bir zümrenin varlığı dönemin büyük Türk devletlerinden biri olan Anadolu Selçuklu Devletinde kadına verilen değerin önemli bir göstergesidir.

¹⁷⁵ Güner, *Tarihte Fütüvvet ve Ahilik*, s. 104.

¹⁷⁶ Cemal Anadol, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 86.

¹⁷⁷ Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, ss. 341-57.

¹⁷⁸ Selahattin Doğuş, “Kadın Alplardan Bâciyân-ı Rûm’a (Anadolu Bacıları Teşkilatı); Türklerde Kadının Siyasi ve Sosyal Mevkii”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1 (2015), s. 142.

¹⁷⁹ Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 222; Doğuş, “Kadın Alplardan Bâciyân-ı Rûm’a (Anadolu Bacıları Teşkilatı); Türklerde Kadının Siyasi ve Sosyal Mevkii”, s. 143.

¹⁸⁰ Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, s. 350; Güner, *Tarihte Fütüvvet ve Ahilik*, s. 101.

6. Anadolu Selçuklu Devleti Yöneticilerinden Sosyal Hayatta Etkili Olan Kızları Ve Eşleri

İslam öncesi Türk örf ve ananelerinde devlet yönetiminde kağandan sonra en yetkili kişi kağanın eşidir. İslam dinine geçiş sonrasında kadın devlet yönetiminden biraz daha soyutlanmış fakat sosyal, kültürel konularda aktif olma durumu devam etmiştir. Devlet yöneticilerinin anneleri, eşleri, kardeşleri ve kız çocukları sosyal, kültürel ve dini alanlarda kendilerini göstermektedir. Fakirlere, yoksullara, kimsesizlere ve yetimlere yardım etmede ya da cami, şifahane gibi binalar inşa ettirerek hayır işleri ile ilgilenerek sosyal hayatta katkıda bulunmuşlardır. Bazı kadınlar da kervansaray inşa ettirerek ekonomiye katkıları olmuştur.

6.1. Gevher Nesibe Hatun

Gevher Nesibe Hatun Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın kızı, I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in de kız kardeşidir. Hakkında edinilen bilgiler genellikle rivayetlere dayanmaktadır¹⁸¹. Bu rivayetlere göre Konya'da bir kumandana âşık olmuş fakat ağabeyinin evlenmelerine izin vermemesi sebebiyle Nesibe Hatun tüberküloz hastalığına tutulmuştur¹⁸². Vefat etmeden önce ağabeyine son arzusu olarak kendisi gibi çaresiz hastalığa yakalanan hastalar için onun kendi mal varlığından bir şifahane yaptırmasını istemiştir¹⁸³. Sultan I. Gıyâseddin kardeşinin son arzusunu Kayseri'de onun adına bir şifahane yaptırarak yerine getirmiştir. Gevher Nesibe Hatun'un isteği üzerine inşa edilen şifahanenin yanında tıp ile ilgili çalışmalar yapması için bir medrese ve bir de hamam inşa edilmiştir. Bu özelliğiyle Türk Tıp tarihi açısından bu şifahane ve medrese önemlidir. Çünkü bu medrese ve şifahane ilk Türk Tıp Fakültesi olarak görülmektedir¹⁸⁴. Ayrıca hem medrese hem şifahane özelliğiyle çok amaçlı ilk külliyesidir¹⁸⁵. Görüldüğü üzere Anadolu Selçuklu melikelerinden olan Gevher Nesibe Hatun doğrudan bir şifahane inşa ettirmese bile dolaylı olarak böyle önemli bir sosyal hizmet kurumunu Anadolu Selçuklu toplumuna kazandırmıştır. Onun sayesinde inşa edilen bu kurumun binası günümüzde hala ayakta durmaktadır. Kayseri Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilen bu bina tıp müzesi olarak kullanılmaktadır.

¹⁸¹ Usta, "Selçuklularda Kadın", s. 129.

¹⁸² Ahmet Hulusi Köker, "Gevher Nesibe Dârüşşifası ve Tıp Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, C. 14., s. 39.

¹⁸³ Munis Dündar, Rabia Emekli, Elif Şener, "Anadolu'daki Tıbbın Doğuşu, Dünyadaki İlk Tıp Okulu Olarak Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Darüşşifası", *Bilimname*, C. 2019, S. 39 (2019), s. 87.

¹⁸⁴ Recep Çelik, "Selçuklu'da Bir Sosyal Hizmet Kurumu Örneği: Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 15 (2017), s. 160.

¹⁸⁵ Dündar, Emekli, Şener, "Anadolu'daki Tıbbın Doğuşu, Dünyadaki İlk Tıp Okulu Olarak Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Darüşşifası", ss. 86-87.

6.2.Melike Selçuka Hatun

II. Kılıçarslan'ın kızıdır. Hakkında detaylı bilgilere İbni Cübeyr'in *Seyahatnamesi*'nden edinilmektedir. İbni Cübeyr hac yolculuğunda karşılaştığı Melike Selçuka Hatun hakkında gördüklerini ve duyduklarını eserine yazmıştır. Eserde Selçuka Hatun'un seyahat esnasında yaklaşık yirmi beş yaşında olduğu ve evli olduğu yazılmaktadır¹⁸⁶. Kadının yolculuk esnasında büyük miktarda sadaka dağıttığı ve bağış yaptığı, ayrıca Anadolu Selçuk Devleti'nde yaptığı iyiliklerle, salih erkek ve kadınlara yaptığı ziyaretlerle, bağışlarla tanındığını eserinde bahsetmektedir¹⁸⁷. Selçuka Hatun Anadolu Selçuklu Devleti'nde sosyal hayatta etkili olan Sultan kızlarından biridir.

6.3.Raziye Devlet Hatun

Danışmendli Nizameddin Yağıbasan'ın oğlu Muzafferüddin Mahmud'un kızıdır. I. İzzeddin Keykavus'un ilk hanımıdır. Kaynaklarda evliliklerine dair fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu durumun I. İzzeddin Keykavus ve Raziye Devlet Hatun'un ailesi arasında yaşanan gerginlikten dolayı olduğu düşünülmektedir¹⁸⁸. I. İzzeddin ve kardeşi I. Alâeddin arasındaki taht mücadelesinde Yağıbasan oğulları I. Alâeddin'i desteklemiştir. Bu destek Raziye Hatun ile eşi arasındaki ilişkiyi de etkilemiştir. Kaynaklarda I. İzzeddin Keykavus'un eşi olarak daha çok ikinci eşi Erzincan Müngücek Bey'i Behramşâh'ın kızı görülmektedir. Raziye Hatun hakkında bulunan bilgiler yaptırdığı eserlerin vakfiyelerinden öğrenilmektedir¹⁸⁹. Raziye Devlet Hatun'un hayatı hakkında çok fazla bilgiye sahip olunmasa da hayır amaçlı birçok kurum yaptırdığı görülmektedir. Raziye Devlet Hatun'un yaptırmış olduğu eserler sırasıyla Konya'da Gündük Minare, Hatuniye Mescidi, bir medrese, bir saray, bir han ve Afyonkarahisar Kadınhanı ilçesinde bulunan kervansaraydır¹⁹⁰.

6.4.Mahperi Huand/Hunat Hatun

Mahperi Huand Hatun Sultan I. Alâeddin'in eşi ve II. Gıyâseddin'in annesidir. Kaynaklara göre Alâiye tekfurı Kir Vard'ın kızıdır. Babası tarafından Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin ile akrabalık bağı kurmak ve devletle iyi geçinmek için Konya'ya

¹⁸⁶ İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*.

¹⁸⁷ İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, s. 174.

¹⁸⁸ Mehmet Ali Hacıgökmen, *Selçuklu Hanımları Kira Hatun ve Raziye Devlet Hatun*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2017, ss. 33-34.

¹⁸⁹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya: Yenî Kitap Basımevi, 1964, ss. 383-86.

¹⁹⁰ Mehmet Hacıgökmen, "Selçuklu-Danışmendli İlişkileri Çerçevesinde Kadınhanı'na Adını Veren Raziye Devlet Hatun", *Vakıflar Dergisi*, S. 44 (2016), ss. 41-42.

gönderilmiştir¹⁹¹. Fakat etnik kimliği tartışmalıdır¹⁹². Bazı tarihçilere göre Ermeni¹⁹³, bazılarına göre ise Rum'dur¹⁹⁴. Sultan Alâeddin ile evlendikten sonra Kayseri'ye gönderilmiştir. Mahperi Huand Hatun uzun süre Hristiyan olarak yaşamıştır. Müslüman olduktan sonra sosyal hayatta birçok hayır işleriyle ilgilenmiş ve hem kendisi bazı hayır kurumları yaptırmış hem de eşi Sultan Alâeddin ve oğlu II. Gıyâseddin döneminde onun adına bazı kurumlar yaptırmıştır¹⁹⁵. Mahperi Huand Hatun Gevher Nesibe Hatun'un yaptırmış olduğu külliyesinden etkilenmiş ve bunun üzerine Kayseri'de 1238 yılında camii, medrese, hamam ile türbeden oluşan bir külliye inşa ettirmiştir¹⁹⁶. Mahperi Hatun yalnızca Kayseri'de değil Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde hayır amaçlı önemli hizmetlerde bulunmuştur. Nevşehir'de İncesu-Ürgüp arasında Tekke Dağında kendisinin Müslüman olmasında katkısı olduğu rivayet edilen Şeyh Torasan (Turesan) Velî adına bir zaviye yaptırmış ve bu zaviyenin işlemesi için geniş vakıf arazileri bağışlamıştır. Menkıbeye göre Konya'dan Kayseri'ye gitmek üzere yol üzerinde İncesu civarında dinlenirken, daha önce rüyasında gördüğü kendisine İslamiyet'i anlatan yaşlı bir adam görmüştür. Tıpkı rüyasında gördüğü gibi bu yaşlı adam ona üzüm yedirmiş ve kendisine orada İslamiyet'i anlatmıştır¹⁹⁷. Bunun üzerine Mahperi Hatun Müslüman olmuştur. Kendisinin Müslüman olmasında büyük katkısı olan bu Şeyh'e vefa borcunu 1240 yılında bir zaviye yaptırarak ödemiştir. Mahperi Huand Hatun'un diğer hizmetleri de yaptırdığı hanlardır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuzey-güney ticaret yolu üzerine yedi han yaptırmıştır. Bu hanların ikisi kitabeli beşi kitabesizdir. Birbirine yakın ve aynı güzergâh üzerinde bulunduğu için Mahperi Huand Hatun'un yaptırdığı düşünülmektedir¹⁹⁸.

¹⁹¹ Mevlüt Çam, "Huant/Huvant (Hunat) Hatun Vakıfları", *Vakıf Kuran Kadınlar*, ed. Fahameddin Başar, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019, s. 73; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 336.

¹⁹² Patricia Blessing, "Women Patrons in Medieval Anatolia and a Discussion of Mahbari Khatun's Mosque Complex in Kayseri", *Belleten*, C. LXXVIII, S. 282 (2014), s. 482.

¹⁹³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 337; Mehmet Ali Hacıgökmen, *Türkiye Selçuklu Devlet Adamları*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2018, ss. 81-83.

¹⁹⁴ Rustam Shukurov, "Harem Hristiyanlığı: Selçuklu Şehzadelerinin Bizanslı Kimliği", *Anadolu Selçukluları Ortaçağ Ortadoğusu'nda Saray ve Toplum*, ed. A.C.S. Peacock, Sara Nur Yıldız, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 99.

¹⁹⁵ Hacıgökmen, *Türkiye Selçuklu Devlet Adamları*, s. 82.

¹⁹⁶ Osman Oral, "Prenses Destina'nın Mahperi Hunat Hatun Oluşu", *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (2014), s. 5; Oktay Aslanapa, *Turkish Art and Architecture*, London: Faber and Faber Limited, 1971, s. 113.

¹⁹⁷ Osman Oral, "Horasan Erenlerinden Şeyh Turesan Velî Hazretleri", *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (2014), s. 39.

¹⁹⁸ Demet Kara, "Türkiye Selçuklu Sultan Eşlerinden Mahperi Huand Hatun'un Yaptırdığı Yapılar", *Turkish Studies*, C. 14, S. 1 (2019), s. 129; Blessing, "Women Patrons in Medieval Anatolia and a Discussion of Mahbari Khatun's Mosque Complex in Kayseri", ss. 496-97.

6.5.Gürcü Hatun Tamara

Gürcü Hatun Tamara Abhaz (Gürcü) Ülkesi'nin melikesidir¹⁹⁹. Bu kadının Anadolu Selçuklu Devletine gelin gelmesi 1230'lu yıllarda yaşanan olaylarla ilişkilidir. 1230'lu yıllarda yönünü Batı'ya çeviren Moğol birlikleri Gürcülerle yaptıkları mücadelede Gürcüleri yenerek Anadolu'ya yönelmişlerdir. Anadolu'da karşılarında Kemaleddin Kamyar önderliğinde Anadolu Selçuklu ordusunu gören Moğol birlikleri geri çekilmiştir. Moğolların Anadolu'ya yönelmesinin sorumlusu olarak Kemaleddin Kamyar Gürcü Kraliçesi Rusudan'ı görmüş ve bu yüzden Abhaz ülkesine sefere çıkmıştır²⁰⁰. Abhaz ülkesini kolayca ele geçiren Anadolu Selçuklu ordusuna karşı Rusudan iki ülke arasında akrabalık ilişkisi kurmayı talep ederek anlaşmak istemiştir. Kraliçe Rusudan, Erzurum'da hüküm süren Muğîseddin Tuğrulşah'ın oğlu ile evlenmiş ve bu evlilikten Tamara adında kızı olmuştur²⁰¹. Kraliçe kızını Melik Gıyâseddin Keyhüsrev ile evlendirmek istemiş ve Sultan Alâeddin, Kraliçe Rusudan'ın kızı Tamara ile oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev'i evlendirmeyi kabul etmiştir²⁰². Kısaca Gürcü Hatun'un Anadolu Selçuklu Devleti'ne gelin gelme süreci bu şekildedir. Gösterişli bir düğünle dünya evine giren Tamara, Anadolu Selçuklu Devleti'nde Gürcü Hatun olarak bilinmiştir²⁰³. Evlenirken annesinin şartlarından biri Tamara'nın dinine dokunulmaması olmuştur. Fakat Gürcü Hatun evlendikten sonra Müslüman olmuştur. Kendi isteğiyle mi yoksa zorla mı Müslüman olduğu da bilinmemektedir²⁰⁴. Ancak Müslüman olduktan sonra Müslüman din âlimleriyle yakın ilişkilerde bulunup birçok hayır işlerinde bulunmuştur²⁰⁵. Bu durum göz önüne alındığında kendi isteğiyle Müslüman olduğu düşünülebilir. Gürcü Hatun'un özellikle Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ile olan ilişkisi önemlidir. İkisinin yakınlığını Eflakî'nin *Menakıbu'l Arifin* adlı eserinden öğrenilmektedir. Zengin mal varlığına sahip olan Gürcü Hatun zenginliğini Mevlânâ'ya olan bağlılığı ve sevgisi doğrultusunda onun isteği doğrultusunda harcamaktan kaçınmamıştır. Gürcü Hatun Mevlânâ'nın da isteği üzerine bir genç kızın evlendirilmesinde genç kızın çeyiz ihtiyaçlarını karşılaması için yardım etmiştir²⁰⁶. Mevlânâ ile yakınlığı neticesinde birçok hayır hasenat işleri ile ilgilenmiştir. Mevlânâ öldükten sonra da derin üzüntüsünü onun türbesinin yapılmasında yüklü bir maddi destek

¹⁹⁹ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 28.

²⁰⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 376.

²⁰¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 414-15; Ömer Subaşı, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Güçlü Bir Kadın Gürcü Hatun Tamara", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, S. 33 (2016), s. 386.

²⁰² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 376.

²⁰³ İbn Bîbî, *El Evamirü'l - Ala 'iye Fi'l - Umuri'l Ala 'iye (Selçuk name)*, 1996, C. II, ss. 36-38.

²⁰⁴ Subaşı, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Güçlü Bir Kadın Gürcü Hatun Tamara", s. 399.

²⁰⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 415.

²⁰⁶ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 545-46.

vererek göstermiştir²⁰⁷. Gürcü Hatun Anadolu Selçuklu Devleti'nde 13. yüzyılda hem sosyal alanda hem de siyasal alanda öne çıkan bir kadın olmuş ve birçok fakir aileye yardım eli uzatmıştır.

²⁰⁷ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 589-90.

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN DİNİ HAYATINDA KADININ ETKİSİ

Anadolu Selçuklu Devleti'nde diğer Müslüman devletlerde olduğu gibi insanlar kendilerini Allah'a daha yakın hissetmek ve ona doğru açılan kapılara ulaşabilmek için tasavvuf yoluna girmişler ve çeşitli tarikatlara katılmışlardır. Tasavvuf düşüncesi M. IX. yüzyıla kadar “*zühd hareketi*” olarak varlığını sürdürmüştür. Zühd kelimesi dünyaya ilgi duymamak, değer vermemek ve küçümsemek anlamına gelir²⁰⁸. Tarikat kelimesinin terim anlamı ise Allah'a ulaşmak isteyenlere mahsus âdet, hal ve husus anlamına gelmektedir²⁰⁹. Anadolu Selçuklu Toplum'undaki bazı kadınlar da kendilerini Allah'a daha yakın hissetmek için tasavvuf düşüncesini benimsemiş, bazı tarikatlara ilgi duymuşlar veya intisab etmişlerdir. Dini hayatta kadınların faaliyetlerini anlamak için ikinci bölümde Anadolu Selçuklu Devleti'nde toplumu etkileyen tarikatlar ve bu tarikat liderlerinin, müritlerinin çevresinde olan kadınlar ile Anadolu Selçuklu Devleti'nde vakıf kuran kadınlar ve kurulan vakıflar ele alınacaktır.

1.Mevlevîyye

XIII. yüzyılda Anadolu'da etkili olan tarikatlardan biridir²¹⁰. Mevlevîyye Tarikatı'nın kurulması, yaygınlaşması ve Anadolu'da etkileyici bir tarikata dönüşmesi Mevlânâ ve onun ailesi tarafından olmuştur. Tarikatın resmi olarak kuruluşu Mevlânâ'nın ölümünden sonra oğlu Sultan Veled ve Mevlânâ tarafından halifesi olarak seçtiği Hüsâmeddin Çelebi döneminde olmuştur²¹¹. Fakat Mevlevîyye Tarikatı'nın öğretileri Mevlânâ ve onun müridleri sayesinde Anadolu'da ve Anadolu dışında da tanınmıştır. Mevlânâ'nın tarikat kurmadan çevresinde birçok müridini toplaması onun başta babası Bahâeddin Veled'den, Feriüddin Attar, Seyyid Burhaneddin Tirmizî gibi devrin önemli din âlimlerinden eğitim alarak kendisini geliştirmesiyle açıklanabilir. Ayrıca Mevlânâ Mevlevîyye tarikatının kurulmasını istememesine rağmen hayattayken ders verdiği medresenin yanına ek olarak yoksullar için birkaç oda inşa edilmesine izin vermiştir. Bu inşanın yapılmasıyla ders verdiği medrese

²⁰⁸ Hasan Basri Öcalan, “Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvuf Düşüncesi”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C. 7, s. 462.

²⁰⁹ Reşat Öngören, “Tarikat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2011, C. 40, s. 95.

²¹⁰ Seyfullah Kara, *Anadolu Selçuklularında Din ve Din Kurumları*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2002, s. 163.

²¹¹ Ş. Barihüda Tanrıkorur, “Mevlevîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2004, C. 29, s. 468.

küçük bir tekke mahiyeti göstermiştir²¹². Bu medrese sayesinde Mevlânâ'nın çevresinde birçok müridi oluşmuştur. Tarikat teşkilatlandıktan sonra Mevlevîlik Tarikatı Mevlânâ'nın dini öğretilerini yaymaya devam ettirmiştir. Mevlevîyye Tarikatı'nın Anadolu'da Konya dışında farklı şehirlerde yaygınlaşması Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi döneminde olmuştur²¹³. Bu tarikata mensup olan kadınlara değinmeden önce kısaca Mevlânâ Celâleddîn Rûmî hakkında kısa bilgi verilecektir.

1.1.Mevlânâ Celâleddîn Rûmî

Mevlânâ Ortaçağ'da Anadolu'sunun dini mistik anlayışını derinden etkileyen ve yaşadığı dönemde Selçuklu Sultanları başta olmak kadın-erkek geniş kitlelerden müridi olan önemli ilim adamlarından biridir. Selçuklu Sultanlarının anneleri, eşleri, kızları ve kız kardeşleri ile yakın ilişki içerisinde olmuş ve çevresinde birçok kadın müridi olması sebebiyle önemlidir. Mevlânâ 1207 yılında Belh'te doğmuştur²¹⁴. Babası Harezmşah ülkesinde tanınmış ilim adamlarından Bahâeddin Veled'dir. Bahâeddin Veled'in ailesi tanınmış ulema ailelerinden biridir²¹⁵. Mevlânâ'nın annesi Mu'mine Hatun'dur. Moğol istilası sebebiyle Belh'ten yola çıkarak önce hacca gitmişler, daha sonra ailecek Anadolu'ya gelmişlerdir. Anadolu'ya geldiklerinde önce nereye ulaştıkları nerede konakladıkları ve kimlerle iletişim kurdukları gibi meseleler kaynaklarda tartışmalıdır²¹⁶. Ferîdun Sipaşsâlâr tarafından yazılmış olan, Mevlânâ hakkında bilgileri barındıran *Risale-i Sipaşsâlâr* adlı eserde Mevlânâ ve ailesinin Suriye'den Erzincan'a geldiklerini ve burada Mengücek Hanedanı'ndan Fahreddin Behramşah ve karısı İsmet Hatunla aralarında yakın ilişki içerisinde oldukları görülmektedir. İsmet Hatun, Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled için bir hankâh inşa ettirmiştir²¹⁷. Burada Bahâeddin Veled'den dini eğitim almıştır ve bu kadın finansal olarak Bahâeddin Veled'i desteklemiştir. *Sipaşsalar*'a göre Erzurum'da birkaç yıl kaldıktan sonra Konya'ya geçmiş oldukları görülmektedir²¹⁸. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled tarafından yazılmış olan *İbtidânâme*'de Mevlânâ ve ailesinin Anadolu'ya geldiği ve Konya'ya yerleştiği bilgisi yer almaktadır²¹⁹. Mevlânâ ve ailesi Konya'ya yerleşmeden önce

²¹² Tanrıkorur, "Mevleviyye", s. 468.

²¹³ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2018, ss. 76-80.

²¹⁴ Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", 2004, s. 441; Tamara Talbot Rice, *The Seljuks in Asia Minor*, London: Thomes and Hudson, 1961, s. 122.

²¹⁵ Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", 2004, s. 441; Ali Öngül, *Selçuklu Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul: Çamlıca, 2018, s. 134.

²¹⁶ Öngül, *Selçuklu Kültür ve Medeniyeti*, s. 134.

²¹⁷ Ferîdun bin Ahmed-i Sipaşsâlâr, *Mevlâna ve Etrafındakiler Risâle*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977, s. 22.

²¹⁸ Ferîdun bin Ahmed-i Sipaşsâlâr, *Mevlâna ve Etrafındakiler Risâle*, ss. 22-23.

²¹⁹ Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, s. 241.

Larende’de annesi Mu’mine Hatun’u kaybetmiştir²²⁰. Annesinin neden vefat ettiğine dair bilgiler kaynaklarda bulunmamaktadır. Mevlânâ ilk evliliğini 17-18 yaşlarında iken Larende’de Semerkandlı âlim Şerefeddin Lâlâ’nın kızı Gevher Hatunla yapmıştır²²¹. Bu evlilikten Bahâeddin Muhammed Veled (Sultan Veled) ve Alâeddin Muhammed adlı iki oğlu olmuştur²²². Gevher Hatun’un ailesi ve Mevlânâ’nın ailesi Belh’ten Anadolu’ya birlikte göç etmişlerdir ve Gevher Hatun’un babası ile Bahâeddin Veled yakın arkadaşır²²³. Gevher Hatun genç yaşta Larende’de vefat etmiştir²²⁴. Mevlânâ daha sonra Konya’da Kirâ Hatun adlı bir hanım ile evlenmiştir²²⁵. Bu evlilikten Emîr Muzafferüddin Âlim Çelebi ve Melike adında iki çocuğu olmuştur. Mevlânâ halkla iyi geçinen, halka vaazlar veren, Konya’da sevilip sayılan ilim adamlarındandır. Onun hayatının dönüm noktası Şemseddin Tebrîzî ile tanışmasıdır²²⁶. Şemseddin Tebrîzî ile tanıştıktan sonra tüm gününü onunla geçirip halkla arasına mesafe koymuştur²²⁷. Şemseddin Tebrîzî’nin aniden ortadan kaybolmasıyla halktan tamamen elini ayağını çekmiş ve 1273 tarihinde vefat etmiştir²²⁸.

1.2.Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’nin Çevresinde Bulunan Kadınlar ve Bu Kadınların

Mevlevîlikte Yeri

Mevlânâ hayatta olduğu süre boyunca tarikatının kurulmasını istemeyen fakat tarikatı olmadan çevresinde birçok insanı müridi olarak etrafında toplayabilen, Anadolu Selçuklu Devleti’nin dini hayatındaki en önemli ilim adamlarından biridir. O Sultanların eşleri, anneleri, kızları, toplumda önemli devlet adamlarının eşleri ya da sosyal hayatta dikkat çeken bazı kadınlarla yakın ilişki içerisinde olmuştur. Birçok kadın müridi bulunmaktadır. Ayrıca kendi eşleri, kızı ve geliniyle olan münasebetleri de Anadolu Selçuklu kadınlarının dini ve sosyal yaşamı hakkında bilgi alma açısından önemlidir. Eflâkî’nin eserinden hareketle Mevlânâ’nın müridi olan hanımlar şöyledir:

- Kira Hatun (Mevlânâ’nın ikinci eşi)
- Melike Hatun (Mevlânâ’nın kızı)

²²⁰ Annemarie Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, the United States of America: University of North Carolina Press, 1975, s. 311.

²²¹ Rice, *The Seljuks in Asia Minor*, s. 123.

²²² Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 81-721.

²²³ Bruno De Nicola, “The Ladies of Rum: A Hagiographic View of Women in Thirteenth and Fourteenth Century Anatolia”, *Journal of Sufi Studies Brill*, S. 3 (2014), s. 140.

²²⁴ Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 311.

²²⁵ Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2004, C. 29., s. 442.

²²⁶ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 123-27.

²²⁷ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 127.

²²⁸ Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, 2004, s. 445; Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 315.

- Kırmana Hatun (Mevlânâ'nın oğlu Bahâeddin Veled'in sûtanesi)
- Kır-yi Buzurg Hatun (Mevlânâ'nın ilk eşi Gevher Hatun'un annesi, Bâhaeddin Veled'in anneannesi)
- Fatıma Hatun (Mevlânâ'nın oğlu Bahâeddin Veled'in hanımı ve torunu Ulu Arif Çelebi'nin annesi)
- Mutahhare Hatun ve Şeref Hatun (Bahâeddin Veled'in kızları)
- Gürcü Hatun (Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in eşi – Muînüddin Süleyman Pervâne'nin eşi (ikinci evliliği))
- Gumaç Hatun (IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın eşi, III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in annesi)
- Konya'nın ileri gelen üst yöneticilerin hanımları, dini yaşamlarıyla öne çıkan sıradan kadınlar ve devrin şarkıcısı Tavus-u Çengi²²⁹.

Yukarıda sıralanan kadınlar Mevlânâ'nın yakınında bulunan ve bazıları ona mürid kadınlardan yalnızca bir kısmıdır. Daha birçok kadın müridi olduğu kaynaklarda geçmekle birlikte, bu kadınlara dair yeterli bilgi olmadığı için bunlara değinilmeyecektir. Ancak Mevlânâ ile en çok iletişim kurmuş ve kaynaklarda en çok adı geçen kadınlar ele alınılacaktır. İlk olarak yukarıda adı geçmeyen fakat Mevlânâ'nın hayatında önemli etkileri olan iki çocuğunun annesi Mevlânâ'nın ilk eşi Gevher Hatun'a değinilmelidir.

1.2.1. Gevher Hatun

Gevher Hatun ile Mevlânâ'nın evliliği, Mevlânâ çok genç iken henüz dini eğitim sürecini tamamlamadığı dönemde gerçekleşmiştir²³⁰. Bu evlilikten Bahâeddin Muhammed Veled (Sultan Veled) ve Alâeddin Muhammed adlı iki oğlu olmuştur. Gevher Hatun bilinmeyen bir sebeple genç yaşta vefat etmiştir. Onun sosyal hayattaki yeri ve konumuna dair bilgiler kaynaklarda bulunmamakla birlikte Mevlânâ'nın hayatındaki etkisi çocukları sayesinde olmuştur. Oğullarından Bahâeddin Muhammed Veled Mevlânâ'nın ölümünden sonra Mevleviliğin tarikata dönüşmesinde etkili olmuştur²³¹. Eşi Gevher Hatun ve babasının ölümünden sonra Mevlânâ dönemin ünlü sufilerinden biri olmuştur²³². Bu yüzden Gevher Hatun'u Mevleviliğin dışında tutmak daha doğru olabilir.

²²⁹ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 315-16.

²³⁰ Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", 2004, s. 441.

²³¹ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, ss. 47-48.

²³² Rauf Kahraman Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2020, ss. 165-73.

1.2.2.Kira Hatun

Kira Hatun Mevlânâ'nın ikinci eşidir. Onun soyu hakkında bulunan bilgiler tartışmalıdır. Bazı kaynaklarda Kira Hatun'un Konyalı İzzeddin Ali'nin kızı olduğu hakkında bilgiler bulunmaktadır²³³. Diğer kaynaklarda ise II. İzzeddin Keykavus'un annesi Berduliye Hatun'un ailesine mensup olduğu hakkında bilgiler bulunmaktadır²³⁴. Berduliye Hatun'un soyundan geldiğini belirten kaynaklar Kira Hatun'un ailesinin Konyalı ve Hristiyan bir aile olduğunu belirtmektedir²³⁵.

Mevlânâ'nın eşi olması sebebiyle Mevlânâ ve Mevlevilik ile en ilişkili kadın şüphesiz Kira Hatun'dur. Kira Hatun hakkında Eflâkî'nin eserinden hareketle Mevlânâ'nın dini yaşantısına tanık olan en yakın kadınlardan biridir²³⁶. Mevlânâ Kira Hatun'un ve kızlarının dini eğitimiyle bizzat ilgilenerek onları bu konuda eğitmiştir. Ayrıca onların dinle ilgili merak ettikleri soruları cevaplamıştır²³⁷. Kira Hatun Mevlânâ'dan öğrendiği ve gördüğü öğretilerle Konya'daki kadınlara dini dersler vermiştir. Eşi tarafından dini alanda eğitilen Kira Hatun'a şehrin ulu kişileri, Konya'nın kadınları inanıp onun müridi olmuştur²³⁸. Yaşadığı dönemde Kira Hatun sosyal hayatta ve dini alanda saygınlığı olan özü sözü dinlenen kadınlardan biridir²³⁹. O Mevlânâ'nın oğullarına kendi çocukları gibi bakmış, Mevlânâ ve ailesi tarafından çok sevilmiştir²⁴⁰. Ailesi tarafından sevildiği gibi Konya halkı tarafından da çok sevilip sayılmıştır. Mevlevîyye tarikatının kadınlar arasında yayılmasında onun büyük etkisi olmuştur.

1.2.2.Melike Hatun

Melike Hatun Mevlânâ'nın Kira Hatun'dan olma kızıdır. Eflâkî'nin eserinde “*Hudâvendigârzâde*” anlamında “*Efendipula*” olarak adlandırılmıştır.²⁴¹ Mevlânâ'nın birinci dereceden yakını olduğu için Mevlânâ'nın tasavvufî eğitimleriyle büyümüştür. Mevlevî tarikatı ile iç içe olduğu Eflâkî'nin eserinden öğrenilmektedir. Babasının sözünden çıkmayarak babasına her zaman bağlı kalmıştır. Konya'da zengin tüccar Hacı Şihâbeddin Ruganî-yî Karamîd ile evlenmiştir. Bruno de Nicola'ya göre, Mevlânâ'nın Konya'da tanınan

²³³ Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, 2004, s. 442.

²³⁴ Hacıgökmen, *Selçuklu Hanımları Kira Hatun ve Raziye Devlet Hatun*, s. 20.

²³⁵ Hacıgökmen, *Selçuklu Hanımları Kira Hatun ve Raziye Devlet Hatun*, ss. 20-21.

²³⁶ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 128-30, 243,291.

²³⁷ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 330.

²³⁸ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 539-41.

²³⁹ Hacıgökmen, *Selçuklu Hanımları Kira Hatun ve Raziye Devlet Hatun*, s. 15.

²⁴⁰ Hacıgökmen, *Selçuklu Hanımları Kira Hatun ve Raziye Devlet Hatun*.

²⁴¹ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 721.

zengin bir tüccarla kızını evlendirmesinin bir sebebi vardır. Bunun sebebi Mevlânâ'ya, müridlerine ve ailesine Konya'da politik ve finansal desteği korumak için olduğunu belirtmektedir²⁴². Melike Hatun Konya'da bilinen ve saygı duyulan bir kadındır²⁴³. Onun da annesi gibi birçok müridi vardır. Eflâki'de geçen bir olaydan da Melike Hatun'un hem kadınlar hem erkekler arasındaki saygınlığı dikkat çekmektedir:

“Konya'nın abdallarından Kâmil-i Tebrizî, Melike Hatun'u görüp evine davet ediyor. Melike Hatun'u evinde misafir edip büyük iyiliklerde bulunuyor²⁴⁴.”

Bu dönemde toplumun önde gelen bazı kadınlarının erkeklerle birlikte dini sohbetlere katıldığı da bu örnekten anlaşılmaktadır.

1.2.3.Kiramana Hatun

Kiramana Hatun Mevlânâ'nın büyük oğlu Bahâeddin Veled'in sütannesidir. O dini hayatta dönemin önde gelen kadınlarından biridir²⁴⁵. Eflâki'nin eserinde Kiramana Hatun'un melekleri görmesi ve Tanrı'nın huzuruna gidip gelmesi hakkında rivayetler bulunmaktadır²⁴⁶. Bu rivayetler Kiramana Hatun'un halk arasında dini alanda saygın bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Rivayet edilen eserde bir kadın olarak Kiramana Hatun'un melekleri görmesi ve Tanrı'nın huzuruna gitmesi dini alanda kadınlara verilen değeri ve yeri gösterme açısından önemlidir. Kiramana Hatun Mevlânâ'nın çevresinde bulunan önemli kadınlardan biridir. Onun hakkında edinilen bilgiler Eflâki'nin eseriyle sınırlıdır.

1.2.4.Kira-yi Buzurg Hatun (Büyük Kira)

Mevlânâ'nın ilk eşi Gevher Hatun'un annesidir. Kaynaklardan edinilen bilgiye göre Kira-yi Buzurg Semerkant'lıdır ve Mevlânâ'yı semâ yapmaya teşvik etmiştir²⁴⁷. Kocası Şerefeddin'in itibarlı, yardımsever biri olduğu, Semerkant'ta tanınan ünlü biri ve Mevlânâ'nın ailesiyle birlikte Anadolu'ya göç ettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Kira-yi Buzurg'un İslâm dinine ve Mevlânâ'ya çok bağlı olduğu, eşi vefat ettikten sonra da tüm

²⁴² Nicola, “The Ladies of Rum: A Hagiographic View of Women in Thirteenth and Fourteenth Century Anatolia”, s. 144.

²⁴³ Nicola, “The Ladies of Rum: A Hagiographic View of Women in Thirteenth and Fourteenth Century Anatolia”, s. 144.

²⁴⁴ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 483.

²⁴⁵ Hülya Küçük, “Türk Tarihinde Kadın Veliler: İlk Dönem Mevlevîliği Örneği”, *İstem*, S. 10 (2007), s. 70.

²⁴⁶ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 608.

²⁴⁷ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 512.

malını toplayıp Mevlânâ'nın yanına gelerek ona mürid olduğu hakkında bilgiler bulunmaktadır²⁴⁸. Konya'da dini alanda saygınlığı olan kadınlardan biridir.

1.2.5.Fatıma Hatun

Fatıma Hatun Mevlânâ'nın öz kızı gibi gördüğü, oğlu Bâhaeddin Veled'in hanımıdır. Fatma Hatun'un babası Mevlânâ'nın yakın çevresinden kuyumcu Şeyh Selâhaddin'dir²⁴⁹. Şeyh Selahaddin ve Mevlânâ iki yakın arkadaşdır²⁵⁰. Fatıma Hatun yakın arkadaşının kızı olduğu için Mevlânâ, onun eğitimi ile bizzat ilgilenmiştir. Öyle ki Fatıma Hatun daha bebekken, annesinden henüz süttten kesilmemişken Mevlânâ'nın yanına gelip gittiği kaynaklarda görülmektedir²⁵¹. Yanından ayrılmayan bu kız çocuğuna Mevlânâ yazı yazmayı ve okumayı öğretmiştir²⁵². Fatıma Hatun büyüdüğünde namuslu, terbiyeli ve iyi eğitilmiş bir hanım olmuştur. Yılın çoğu gününde oruç tutan, geceleri de ibadet yapan, fakirlere, dul kadınlara ve yetimlere yardım edip onlara hediyeler dağıtan bir kadındır²⁵³. Mevlânâ'nın gelini Fatıma Hatun Mevlânâ'ya bağlı kalarak onun müridi olmuştur. Fatıma Hatun Mevlânâ'ya karısından sonra en yakın kadınlardan biri olmuştur. O, Mevlânâ'nın yanına giderken peçesini indirerek yüzü açık şekilde onunla görüşmüştür. Bunu bizatihi Mevlânâ kendisi istemiştir:

“Fatıma benim sağ gözüm, kız kardeşi Hediye Hatun da sol gözümüdür. Fatıma Hatun ve kardeşi dışında, beni ziyaretle şereflendiren bütün yüzü kapalı kadınlar, yanıma yüzleri yarı açık olarak, onlar ise yüzleri tamamen açık gelirler”²⁵⁴

Eflâkî'nin eserinden alınan bu olaydan anlaşıldığı gibi Mevlânâ Fatıma Hatun'u kendi kızı gibi görerek onu yabancı saymamıştır Daha sonra kızı gibi sevdiği Fatıma Hatun'u gelini olarak oğlu Bahâeddin'e almıştır. Aynı zamanda aynı örmekten yaşadıkları dönemde Konya'da kadınların peçe taktığının görülmesi dönemin kadın giyim kuşamı hakkında bilgi edinilmesi açısından önemlidir. Mevlânâ'nın Fatıma Hatun'a olan sevgisi ölmeden önce

²⁴⁸ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 344, 513.

²⁴⁹ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 110; Kazım Paydaş, “Eflaki'nin Menakıb'ül Arifin Adlı Eserine Göre 13. -14. Yüzyılda Selçuklu Payitahtında Kadınların Konumu”, *The Journal of Acedemic Social Science Studies*, C. 6, S. 8 (2013), s. 477.

²⁵⁰ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 371.

²⁵¹ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 541.

²⁵² Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 540.

²⁵³ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 541.

²⁵⁴ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 540-41.

oğluna mektup yazarak Fatıma Hatun'u koruması ve ilgi göstermesini vasiyet etmesiyle de göze çarpmaktadır ²⁵⁵.

Fatıma Hatun'un İbn Bîbî'nin annesi Bîbî Münecime gibi gelecekte olacıkları sezme yeteneğinin varlığı hakkında kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Bu yeteneği ile de Konya'da saygın yere sahip olan kadınlardan biri olmuştur²⁵⁶. Görüldüğü üzere Fatıma Hatun karakteriyle, yetiştirilmesiyle zamanın önemli kadınlardan biridir. Mevlevi tarikatını birinci dereceden etkileyen ve bu tarikatta birçok müride sahip olan kadınlardandır. Mevlevilik tarikat olmadan önce Mevlânâ'ya olan yakınlığıyla Mevleviliğin destekçisi olmuş, Mevlânâ öldükten sonra eşi ve oğlunun çabalarıyla tarikatlaşan Mevleviliğin önemli kadın temsilcilerinden biri olmuştur. Bu sebeple Fatıma Hatun Anadolu Selçuklu Devleti'nde dini hayatı etkileyen kadınlardan biri olmuştur.

1.2.6.Mutahhare Hatun ve Şeref Hatun

Mutahhare Hatun ve Şeref Hatun'un babası Mevlânâ'nın oğlu Bahâeddin Veled, annesi Şeyh Selâhaddin'in kızı Fatıma Hatun'dur. Mutahhare ve Şeref Hatun hakkında bulunan bilgiler kısıtlıdır. Mevlânâ öldükten sonra teşkilatlanarak tarikat haline gelen Mevlevilikte Mevlânâ'nın torunları Bahâeddin Veled'in kızlarının yeri önemlidir. Onlar Mevlânâ'nın oluşturduğu yoğun tasavvufi ortamda doğup büyümüşlerdir. Çevrelerinde bulunan neredeyse herkes takva sahibi insanlardır. Bu sebeple onların karakterleri ve yaşayış şekillerini de Mevlevilik derinden etkilenmiştir. Kaynaklarda Mutahhare ve Şeref Hatun'un birçok kadın müridi olduğu belirtilmiştir²⁵⁷.

1.2.7.Gürcü Hatun

Anadolu Selçuklu Devleti'nin sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in hanımı olan Gürcü Hatun Mevlânâ'ya olan yakınlığı sayesinde sosyal hayatta olumlu katkılarda bulunmuştur. Mevlânâ Anadolu Selçuklu Sultanları için sarayda dini sohbetler yapmış, onların sevgisini ve saygısını kazanmıştır. Gürcü Hatun da Anadolu Selçuklu Sarayı'nda etkili olan kadınlardan olmuştur. Hristiyan olarak doğmuştur. II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile evlendikten sonra Müslüman olmuş, sufi dervişlerle yakınlaşmıştır. Bu sufi dervişlerden biri Mevlânâ'dır. Onun Mevlânâ ile yakınlığını pekiştiren bazı olaylar yaşanmıştır. Bunlardan biri sarayda Gürcü Hatun'un geçireceği kazayı Mevlânâ'nın önceden hissedip bu kazadan onu ve saraydaki diğer

²⁵⁵ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 549-50.

²⁵⁶ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 605.

²⁵⁷ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 721.

kadınları koruması sonucu oluşan bağılıktır²⁵⁸. Gürcü Hatun'un Mevlânâ'ya olan bağılılığını kanıtlaması açısından Kayseri'ye gitmek için yola çıkmadan önce Aynuddevle-i Rumî adlı ressama Mevlânâ'nın resmini yapmasını istemesi önemlidir. Gürcü Hatun resmi tamamlandıktan sonra Kayseri'ye gitmiş ve bu ressama da hediyeler vermiştir²⁵⁹. Gürcü Hatun Mevlevilik tarikatına katılmakla yetinmeyip finansal olarak da desteğini esirgememiştir²⁶⁰. Mevlânâ'ya sevgisi ve bağılılığı Mevlânâ öldükten sonra da devam etmiştir. Sonuç olarak Gürcü Hatun Mevlevi tarikatının kadın müridlerinden biridir. Bahsedilen tarikata da önemli maddi destekleri olmuştur.

1.2.8.Gumaç (Gömeç) Hatun

IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın eşi, III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesidir²⁶¹. Gumaç Hatun aslen Tokatlı'dır²⁶². Eşi IV. Kılıçarslan 1264 senesinde Moğollar tarafından öldürüldüğü zaman oğlu III. Gıyaseddin henüz 3 ya da 6 yaşlarındadır. Bu dönemde Muinüddin Pervâne, III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in küçük yaşta tahta çıkarılmasından istifade ederek onun yerine ülkede yönetimi eline almıştır²⁶³. Gumaç Hatun'un Mevlânâ ve Mevlevilik ile bağı eşi sayesinde ortaya çıkmış olabilir. IV. Kılıçarslan Mevlânâ'nın müridlerindendir. Mevlânâ'nın ona "oğlum" diye hitap ettiği gibi rivayetler bulunmaktadır²⁶⁴. Mevlânâ IV. Kılıçarslan'ın kendi sarayında verdiği ziyafetlerde ilmi sohbetler yapmıştır²⁶⁵. Bu vesile ile Gumaç Hatun da Mevlânâ'nın müridi olmuş olabilir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Gumaç Hatun da Gürcü Hatun gibi Mevlânâ'ya ve Mevlevilik tarikatına finansal destek sağlamıştır²⁶⁶. Onun Mevlânâ'ya olan bağılılığında Gürcü Hatun'un Mevlânâ'ya olan bağılılığını etkilemesinde yaşanan benzer bir olay yaşanmıştır. Gumaç Hatun ve akrabaları eski bir evde oturmaktayken Mevlânâ'nın onları evden çıkarması sonucu evin sofasının yıkılması ve hepsinin ölümünden kurtulmasıyla Gumaç Hatun'un Mevlânâ'ya bağılılığı artmıştır²⁶⁷.

²⁵⁸ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 564-65.

²⁵⁹ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 348.

²⁶⁰ Nicola, "The Ladies of Rum: A Hagiographic View of Women in Thirteenth and Fourteenth Century Anatolia", s. 150.

²⁶¹ Ara Altun, "Gömeç Hatun Türbesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, C. 14., s. 159; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, s. 604.

²⁶² Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, *Küçük Asya'da Selçuklular*, çev. Abdülkadir İnan, 2.Baskı Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019, s. 264.

²⁶³ Faruk Sümer, "Kılıçarslan IV", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, C. 25, s. 405.

²⁶⁴ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, s. 604.

²⁶⁵ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, s. 604.

²⁶⁶ Nicola, "The Ladies of Rum: A Hagiographic View of Women in Thirteenth and Fourteenth Century Anatolia", s. 149; Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 188.

²⁶⁷ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*.

Gumaç Hatun Mevlânâ öldükten sonra teşkilatlanan Mevlevilik Tarikatı ve Mevlânâ'nın oğlu Bahâeddin Veled ile bağını koparmamıştır. Bahâeddin Veled *Divân*'ında Gumaç Hatun'dan şöyle bahsetmektedir:

“Ey tercüman! Secde eden kullar gibi Gumaç Hatun'un eşiğine baş koy;

Bizim hizmetimizi arz et.

Benden selam söyle ona, sonra da hâl diliyle de:

“Sen yeryüzünde gül bahçesiydin; gökyüzünde ay oldun²⁶⁸.”

Gumaç Hatun Anadolu Selçuklu Devleti'nde etkili olan Mevlevilik Tarikatının müridi olan kadınlardan biridir. Mevlânâ'nın müridi olmuş ve bu tarikatı maddi-manevi desteklemiştir.

Mevlânâ'nın ailesinin dışından olan kadın müridler ve yukarıdaki kadınlar kadar faaliyet göstermeyen kadınlar da kaynaklarda görülmektedir. Mevlânâ ile akrabalık bağı bulunmayan söz edilen kadınlar Mevlânâ'nın yaptığı dini toplantılara katıldıkları ve Mevlânâ öldükten sonra Mevlevilik tarikatının toplantılarına katıldıkları için önemlidir. Bahsedilen kadınlar dini özellikleriyle öne çıkan ya da Mevlânâ sayesinde İslam dinine yönelen, dini vecibelerini onun sayesinde yerine getiren kadınlardır. Bu kadınlardan ilki Fahrü'n-nisâ'dır. Konya'da yaşayan dindar ve Mevlânâ'ya çok sadık bir kadındır. Kaynaklarda Mevlânâ'nın dini sohbetlerine katıldığı ve Mevlânâ'nın da onu görmeye gittiğine dair bilgiler bulunmaktadır²⁶⁹.

Aynı dönem dindarlığıyla Mevlânâ'nın dikkatini çekmeyi başarmış olan bir diğer kadın Nizam Hatun'dur. Mevlânâ ile sohbetlere katılan Nizam Hatun Mevlânâ için sema toplantısı düzenlemek istemiş fakat maddi durumu iyi olmayan bir kadın olduğu için tek değerli eşyası olan burî kumaşından yapılmış örtüsünü satmaya karar vermiştir. Mevlânâ ertesi gün erkenden söz edilen kadının evine gitmiş ve üç gün üç gece dostlarıyla birlikte bu kadının evinde sema toplantısı yapmışlardır²⁷⁰.

Birinci bölümde Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadınların mesleki hayatı başlığında da kısaca değinilen Vezir Ziyâeddin'in Hanı'nda çalgı çalan Tavus adlı hanım Mevlânâ ve Mevlevilikle bağlantısı olan kadınlardan biridir. Tavus Hanımın Mevlânâ'yla ilişkisi Mevlânâ'nın tesadüfen girdiği handa onunla karşılaşmasıyla başlamıştır. Mevlânâ hana gelen

²⁶⁸ Veyis Değirmençay (çev.), *Sultan Veled Divanı*, İstanbul: Demavend Yayınları, 2016, s. 553.

²⁶⁹ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 259.

²⁷⁰ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 456-57.

herkesi etkileyen tatlı, gönül okşayıcı sese sahip olan bu kadının odasına giderek onun çalgıcılığı bırakmasını ve dini alana yönelmesini sağlamıştır. Sabahın erken saatlerinden akşam namazına kadar Tavus Hanım'ın odasında namaz kılmış ve mübarek sarığından bir miktar kesip Tavus Hanıma vermiştir. Bahsedilen hanımın cariyelerine de kırmızı dinarlar bağışlamıştır. Mevlânâ handan ayrıldıktan sonra hana gelen sultanın hazinedarı Şerefeddin, Tavus Hanıma âşık olmuş ve onunla evlenmiştir. Tavus Hanım Mevlânâ'nın ziyaretinden sonra Mevlânâ'nın müridi olmuş, Konya'nın birçok kadını da Tavus Hanım'ın müridi olmuştur. Tavus hanım cariyelerini azat ederek hepsini evlendirmiş ve hanı da Müslümanların hamamına dönüştürmüştür²⁷¹.

1.2.9. Mevleviyye Tarikatı'nda Etkili Olan Kadınlar

Mevlânâ'nın ölümünden sonra teşkilatlanan Mevleviyye tarikatına bağlı olan kadınlardan biri Erzurum'da yaşayan, Gürcü Hatun'un kızı Aynü'l-hayat'tır. Bahsedilen kadın Mevlânâ'nın oğlu Bahâeddin Veleddin'in müridlerinden biridir. Ulu Arif Çelebiyle karşılaştıktan sonra ondan da etkilenmiş, onun da müridi olmuştur. Ulu Arif Çelebi'ye hizmet etmiştir²⁷².

Anadolu'da Mevlânâ'nın halifelerinden biri olan Ulu Arif Çelebi'ye bağlı olan Konya'da ve Konya dışından birçok kadın bulunmaktadır. Söz edilen kadınlar hakkında Eflâkî'nin eserinden bilgiler edinilmektedir. Bu kadınlardan biri Aslen Konyalı olan fakat Tokatta yaşayan Mevlevi Halifesi Ârife-i Hoşlika'dır. Tokat'ta yaşayan zamanın büyük din adamları Hoşlika Hanımın müridi olmuştur²⁷³. Hoşlika Tokat'ta camilerde vaaz veren Mevlevilikte önemli yere sahip olan kadınlardan biridir. Ulu Arif Çelebi'nin mürididir. Ölüm döşeğinde bile ona bağlı kaldığına dair bilgiler bulunmaktadır²⁷⁴. Mevleviliğe gönül veren kadınlardan biri de 1291-1295 yılları arasında İlhanlı hükümdarı olan Geyhatu'nun karısı Paşa Hatun'dur. Paşa Hatun Ulu Arif Çelebi'nin müridlerinden biri olmuştur²⁷⁵.

Sonuç olarak Mevlânâ kadını İslam dininin bir unsuru olarak kabul etmiş ve kadının saklanmasına karşı çıkmıştır²⁷⁶. Kadınlarla dini sohbetlere katılmış, onlara sevgisini dile getirmiştir. Mevlânâ'nın kadınlara karşı saygı, sevgi ve verdiği değeri yazdığı eserlere yansıtmıştır. Bunlardan biri:

²⁷¹ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 315-16.

²⁷² Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 669.

²⁷³ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, s. 257.

²⁷⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, s. 257.

²⁷⁵ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 653-54.

²⁷⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, s. 257.

“ Peygamber dedi ki: Kadın, akıllılara gönül ehline adam-akıllı üst olur.

Bilgisizlerse kadınlara üst olurlar çünkü onlar sert, pek kaba kişilerdir.

Kadın Tanrı ışığıdır, sevgili değil; kadın, sanki yaratıcıdır; yaratılmış değil”²⁷⁷mesnevisinde geçen bu kısa metinden Mevlânâ’nın kadınlara ve kadın müridlerine verdiği değer açıkça görülmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti’nin başkentinde oluşan Mevleviyye Tarikatı devlet tarafından desteklenmiştir. Hükümdarlar ve eşleri, anneleri Mevleviyye Tarikatını desteklemişlerdir. Kadınlar hem finansal olarak hem de manevi olarak Mevleviyye Tarikatı’nda mürid olmuşlar, tarikatın kadınlar arasında yayılmasına yardım etmişlerdir. Mevleviyye Tarikatı’nda kadınlar kendilerine yer bulmuş, tarikata hizmette bulunmuşlardır.

2.Evhadiyye

Anadolu Selçukluları bulunduğu coğrafya, içinde barındırdığı ilim adamları ve ilim alanında yaptığı destekler gibi sebeplerle farklı coğrafyadaki ilim adamları için çekim noktası olmuştur. Bu sebeple ve dönemin bazı siyasi sebepleri dolayısıyla Anadolu’ya gelen birçok ilim adamından bazıları kendi görüşlerine ait yeni bir tarikat kurarken bazıları ise daha önce bağlı olduğu tarikatın Anadolu’ya taşınmasını sağlamış ve Anadolu’da bu tarikatların bir kolunu kurmuştur. Evhadüddîn-i Kirmânî de Anadolu’ya Bağdat’tan gelerek kendi görüşlerini Anadolu’ya yaymıştır. Çevresinde birçok mürid oluşan Evhadüddîn-i Kirmânî’nin bu görüşleri, günümüzde bazı tarihçiler tarafından bir hareket olarak adlandırılmış bazı tarihçiler tarafından ise tarikat olarak adlandırılmıştır²⁷⁸. Burada tarikat ya da hareket olarak adlandırılan Evhadiyye sayıca çok müridi olması ve bu müridlerinin Anadolu’nun çeşitli yerlerinde Kirmânî’nin görüşlerini yayması sebebiyle tarikat olarak ele alınacaktır. Keza Evhadiyye tarikatına yer verilmesinin sebebi tarikatın lideri Evhadüddîn-i Kirmânî’nin kızlarının bu tarikatın müridleri olup tarikatta faaliyet göstermesi ve genellikle Türkmenlerden oluşan gençlerin bu tarikatta aktif olmasıdır. Evhadiyye Tarikatı’nda kadınların rolünü detaylı olarak ele almadan önce bu tarikatın fikri kurucusu olan Evhadüddîn-i Kirmânî ayrı bir başlıkta ele alınacaktır.

²⁷⁷ Mevlânâ, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, 1985, C. I., s. 440.

²⁷⁸ Nihat Azamat, “Evhadüddîn-i Kirmânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, C. 11, s. 519; Mikail Bayram, *Şeyh Evhadü’-d-din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, 3. b., Konya: Çizgi Kitabevi, 2019, ss. 61-65; Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Tasavvufî Zümreler*, ss. 53-60; Haşim Şahin, *Dervişler, Fakihler, Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020, ss. 62-64.

2.1.Evhadüddîn-i Kirmânî

Asıl adı Hamid iken kaynaklarda daha çok takma adı olan Evhadüddîn ile geçmektedir. İran'ın Kirman bölgesinde doğmuştur²⁷⁹. Kirmânî'nin ailesi hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Onun hayatını anlatan menâkıbnamesinde babasının Kirman Selçuklu Sultanı II. Turan Şah olduğu belirtilmiştir²⁸⁰. Fakat Mikail Bayram bunun doğru olmadığını, rubâisinde geçen “sudûr” kelimesinden hareketle onun soylu bir aileye mensup olduğunu belirtir²⁸¹. Evhadüddîn-i Kirmânî, 1180'de 16 yaşında Kirman bölgesinden ayrılarak dönemin ilim ve kültür merkezi olan Bağdat'a gitmiş ve burada dini eğitim almıştır²⁸². Bağdat'ta zekiliği ile öne çıkarak parlak bir kariyer elde etmiştir²⁸³. Tasavvufa olan ilgisi de Bağdat'ta başlamıştır²⁸⁴. Tasavvufa yöneldikten sonra ilk önce Rükneddin Sücâsî'nin müridi olmuştur²⁸⁵. Kısa sürede elde ettiği başarılarıyla Sücâsî'nin halifesi haline gelmiştir. Rükneddin Sücâsî Sühreverdiyye tarikatının Ebheriyye koluna mensuptur²⁸⁶.

Evhadüddîn-i Kirmânî, 13. yüzyılın ortalarında Anadolu'ya gelmiş ve burada tasavvufun gelişmesine katkıda bulunmuş seyyah bir sufî olarak tanınmaktadır²⁸⁷. O, Abbasi Halifesi Nâsır- Lidînillâh tarafından kurulan fütüvvet teşkilatının üyelerinden biridir²⁸⁸. Bu teşkilat için hizmet etmiş ve birçok bölgeye seyahatler etmiştir. İran, Kafkasya, Irak, Suriye, Anadolu, Mısır ve Hicaz gibi birçok bölgeye gitmiştir²⁸⁹. 1204 yılında Fütüvvet teşkilatını tanıtmak ve Anadolu'ya yaymak için Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin'in gönderdiği elçi Mecdüddin İshak ile beraber Evhadüddîn-i Kirmânî, İbnü'l Arabî ve Şeyh Nasîrüddin Mahmud el-Hûyî de Anadolu'ya gelmiştir²⁹⁰. Evhadüddîn-i Kirmânî Anadolu'da Konya, Malatya, Sivas ve Kayseri gibi şehirleri gezmiştir. Kirmânî gittiği ülkelerde, şehirlerde

²⁷⁹ Azamat, “Evhadüddîn-i Kirmânî”, s. 518.

²⁸⁰ Mikail Bayram (çev.), *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, Konya: Kardelen Yayınları, 2005, s. 119.

²⁸¹ Azamat, “Evhadüddîn-i Kirmânî”, s. 519; Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, s. 23; Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*, s. 55.

²⁸² Moharram Mostafavi, “Evhadüddin Kirmanî'nin Kirman'dan Çıkışı ve Sühreverdiyye Tarikatındaki Ebheriyye Koluna Girişi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 33 (2014), ss. 353-55.

²⁸³ Nicola, “The Ladies of Rum: A Hagiographic View of Women in Thirteenth and Fourteenth Century Anatolia”, s. 139.

²⁸⁴ Öcalan, “Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvuf Düşüncesi”, s. 464.

²⁸⁵ Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, s. 154.

²⁸⁶ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*, s. 58.

²⁸⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 4. b., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994, s. 300.

²⁸⁸ Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, s. 30; Öcalan, “Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvuf Düşüncesi”, s. 464.

²⁸⁹ Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*, s. 24.

²⁹⁰ Ziya Kazıcı, “Ahîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, C. 1, s. 540.

yöneticiler tarafından saygıyla karşılanarak onlardan hürmet görmüştür. Anadolu Selçuklu Devleti'ne geldiğinde de I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve oğulları Keykavus ile Keykubad tarafından saygıyla karşılanmış ve onlarla iyi ilişkiler kurmuştur²⁹¹. Konya'da bulunduğu sürede Muhyiddin İbnü'l-Arabî'yle, Sivas'ta Necmeddîn-i Dâye ile görüştüğü kaynaklarda geçmektedir²⁹². Kirmâni, ilk evliliğini Anadolu'ya gelmeden önce yapmıştır. Bu evliliğinden bir kızı olmuştur. Anadolu'daki bazı şehirleri dolaştıktan sonra Kayseri'ye yerleşerek burada ikinci evliliğini yapmıştır²⁹³. Bu evliliğinden de bir kızı olmuştur. Kirmâni'nin kızları Evhadiyye Tarikatı'nda önemli rol oynadığı için önemlidir ve aynı zamanda Anadolu'da Kirmâni'nin birçok kadın müridi bulunmaktadır. Mikail Bayram'a göre Anadolu'da kadınların oluşturmuş olduğu “*Bacıyân-ı Rum*” teşkilatına üye olan kadınlar Evhadiyye Tarikatına mensuptur ve bu teşkilatın önderliğini yapan kadın da Evhadüddîn-i Kirmâni'nin kızı Fatma Bacı'dır²⁹⁴.

2.2.Evhadüddîn-i Kirmâni'nin Kızları ve Evhadiyye Tarikatına Mensup olan Kadınlar

Evhadüddîn-i Kirmâni 13. yüzyılda Anadolu'da tasavvufun gelişmesine ve mensubu olduğu Sühreverdiyye tarikatının bir kolu olan Evhadiyye tarikatının Türkmenler arasında yayılmasını sağlamıştır²⁹⁵. Bu tarikatın Anadolu'da Türkmenler arasında yayılmasında ve birçok kadın müridinin olmasında Evhadüddîn-i Kirmâni'nin Türkçe konuşması ve ibadet şekli etkili olmuştur.

2.2.1. Amine Hatun

Evhadüddîn-i Kirmâni ilk evliliğini müridi olduğu Rükneddin Sücâsi'nin kızıyla yapmıştır²⁹⁶. Bu evliliğinden bir kızı olmuştur. Bu kızının adı Amine'dir. Onun soyu Sühreverdiliğin kurucularından biri olarak görülen Ebu'n-Necib-i Sühreverdî'ye dayanmaktadır. Ebu'n-Necib-i Sühreverdî Amine'nin anne tarafından büyük dedesidir²⁹⁷. Kirmâni'nin Menâkıbnamesi'nde Amine'nin zeki, becerikli ve iyi huylu bir kız olduğu, Şihâbeddin-i Sühreverdî'nin terbiyesinde yetişmiş olduğu, Kur'an'ı hatim ettiği, ilim derecesi

²⁹¹ Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*, s. 24; Azamat, “Evhadüddîn-i Kirmânî”, s. 519; Nicola, “The Ladies of Rum: A Hagiographic View of Women in Thirteenth and Fourteenth Century Anatolia”, s. 147.

²⁹² Şahin, *Dervişler, Fakihler, Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)*, s. 58; Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*, ss. 66-70; Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, ss. 34-35.

²⁹³ Öcalan, “Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvuf Düşüncesi”, s. 464; Öngül, *Selçuklu Kültür ve Medeniyeti*, s. 130.

²⁹⁴ Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*, s. 80.

²⁹⁵ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 300.

²⁹⁶ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*, s. 60; Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, s. 54.

²⁹⁷ Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, s. 54.

vaaz verecek seviyeye kadar geldiği belirtilmiştir²⁹⁸. Amine Şihâbeddin-i Sühreverdî'nin terbiyesinde eğitimini tamamladıktan sonra babasının yanına gelmiştir²⁹⁹. Bu dönemde bir kızın eğitim alması ve bir âlim gibi yetiştirilmesi çağdaşı devletlerle karşılaştırıldığında önemlidir. Büyük Selçuklu Devleti'nde toplumda önemli yere sahip olan âlimlerin kızları aileleri tarafından eğitilmiştir. Böylece Anadolu'da da bu durumun devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde her kadının Amine Hatun gibi eğitim alma şansı yoktur. Amine Hatun babasıyla birlikte seyahatlere çıkmış ve hacca gitmiştir³⁰⁰. Hac vazifesini yerine getirdikten sonra Ahlat vezirinin oğlu İmâdeddin ile evlenmiştir³⁰¹. Fakat bu evlilik pek uzun sürmemiştir. Kocasından boşandıktan sonra babasının yanında yaşamış, tekrar evlenmemiştir. Amine Hatun, dini ilimlerde iyi yetiştirilmiş bir kadın olduğu için birçok mürid ve müride yetiştirmiştir³⁰². Yaşadığı yerlerde saygı duyulan kadınlardan olmuştur. Babası öldükten sonra Şam'a yerleşmiş, burada şeyhlik yaparak irşat ve tarikat dersleri vermiştir³⁰³. Amine Hatun hakkında “*Evhadüddîn-i Kirmânî'nin Menâkıbnamesi*’nde” detaylı bilgiler verilmiştir³⁰⁴. Anadolu'ya babasıyla gelerek bir süre burada hayatını geçirmiştir. Anadolu'da yaşadığı süre içerisinde böyle eğitilmiş ve iyi yetiştirilmiş bir kadının iletişim kurduğu kadınları etkilememesinin imkânsızdır. Babasının çevresinde mürid olan kadınlardan bazılarını etkilemiş ve hatta onların bazılarını eğitmiş olabilir.

2.2.2. Fatma Hatun (Bacı)

Evhadüddîn-i Kirmânî Anadolu'ya geldiğinde Kayseri'ye yerleşmiş ve burada tekrar evlenmiştir. İkinci evliliğini yaptığı kadın bir cariyedir. Bakırcılar Pazarı'nda bir tellalın “Kötü huylu, kötü yaradılışlı, akılsız, ağzı bozuk bir cariyeye satıyorum” dediğini duymuştur³⁰⁵. Melâmeti felsefesine bağlı olan Kirmânî tüm kusurlarına rağmen kendisine riyazet yaptırmak nefsinin zelil tutmak için bu cariyeyi satın alarak onunla evlenmiştir³⁰⁶. Melâmet felsefesi kişinin iyiliklerini gizli tutması, kötü ve çirkin yönlerini açığa vurması esastır³⁰⁷. Bu

²⁹⁸ Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, ss. 154-55.

²⁹⁹ Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, ss. 154-55; Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, s. 61.

³⁰⁰ Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, ss. 156-57.

³⁰¹ Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*, s. 82.

³⁰² Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, s. 157.

³⁰³ Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*, s. 83.

³⁰⁴ Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, ss. 154-58.

³⁰⁵ Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, s. 55.

³⁰⁶ Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, s. 55.

³⁰⁷ Melâmeti felsefesi için bkz: Ömer Faruk Harman, "Melâmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/Melamiyye#1>.

felsefeden dolayı Evhadüddin kötü huyları olan bu kadınla evlenmiştir³⁰⁸. Bu evliliğinden Fatma adında bir kızı olmuştur. Kirmânî'nin Menakıbnamesi'nde Fatma hakkında yaramaz ve itaatsiz olarak bahsedilmiştir³⁰⁹. Babasının yoğun çabalarına rağmen Kur'an'ı okuyamadığı, dini bilgileri öğrenemediği ve dokuma ve örgü sanatları konusunda da başarılı olmadığına dair bilgiler bulunmaktadır³¹⁰. Mikail Bayram Fatma Hatun'un yaramaz, söz dinlemez ve bilgisiz olduğuna dair geçen bu bilgilerin doğru olmadığını iddia etmektedir. Ona göre devrinin önemli isimleri tarafından saygı duyulan bu kadın bilgili ve dini ilimlerde başarılıdır. Menakıbnâme'nin yazarının Fatma Hatun'a karşı muhalif biri olduğunu iddia etmiştir³¹¹. Mikail Bayram ayrıca Ahi Evren adıyla bilinen Şeyh Nasîrüddin Mahmud el-Hûyî ile Fatma Hatun'un evli olduğunu, Fatma Hatun'un "Bacıyân-ı Rum" teşkilatına liderlik yaptığını iddia etmiştir. Son olarak Hacı Bektaş'ın hayatını anlatan "*Vilayetnâme'de*" geçen Fatma Hatun ile Evhadüddîn Kirmânî'nin kızı Fatma Hatun'un aynı kişi olduğunu öne sürmüştür³¹². Iréne Mélikoff ise Mikail Bayram'ın "*Vilayetnâme'nin*" başlangıcında yer alan Sivrihisarlı Seyyid Nureddin'in kızı olan Fatma Bacı'yı, Çepni boyundan "Kadıncık" diye anılan Kutlu Melek'le karıştırdığını belirtir³¹³. Bu karıştırma sonucu Evhadüddîn'in kızı olan Fatma Hatun'u olağanüstü uzun yaşamış ve en az üç kez evlenmiş bir kadın olarak tasvir etmektedir. Ayrıca Fatma Hatun'un eşi olarak belirttiği Ahi Evren ile ikisinin arasındaki bağı ve evliliği sağlam delillerle açıklamaya yetecek kaynağın olmadığını iddia etmiştir³¹⁴. Sonuç olarak Evhadüddîn-i Kirmânî'nin küçük kızı Fatma'nın hayatı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Fakat bu görüşler içinden kesin doğru bir şey vardır ki Fatma Hatun'un babası ve annesi hakkında bulunan bilgilerdir. Aynı zamanda Anadolu'nun Moğollar tarafından istilası sürecinde Kayseri'yi muhasara eden Moğol ordusuna karşı verdiği mücadele kesindir. Kayseri'yi teslim etmemek için mücadele eden ahilere yardım eden bu bacıların akıbeti Moğollara esir düşmek olmuştur³¹⁵. Her ne kadar hayatı hakkında farklı görüşler olsa da Fatma Bacı babasından dolayı önemlidir. Bu döneminin en önemli sufilerinden biri olan

³⁰⁸ Nicola, "The Ladies of Rum: A Hagiographic View of Women in Thirteenth and Fourteenth Century Anatolia", s. 143.

³⁰⁹ Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, s. 159.

³¹⁰ Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, s. 56; Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*, s. 39.

³¹¹ Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*, s. 39.

³¹² Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*, s. 39; Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, s. 57.

³¹³ Mélikoff, *Kırklar'ın Cemi'nde*, s. 43.

³¹⁴ Mélikoff, *Kırklar'ın Cemi'nde*, s. 44.

³¹⁵ Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*, s. 33; Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, s. 57; Selçuk, *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, s. 144; Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, s. 62.

Kirmânî'nin kızlarının eğitime büyük önem vermiş, iki kızının da dini eğitimi için oldukça çaba sarfetmiştir³¹⁶.

Kirmânî'nin kızlarından sonra değinilmesi gereken diğer bir konu Evhadiyye Tarikatına bağlı kadın müridleridir. Evhaddîn Kirmânî tasavvuf yolunda ilerleyebilmek için “*Seyr-i Sülûk-i Afâkî*”³¹⁷ diye adlandırılan eğitim metodunu seçmiştir³¹⁸. Bu eğitim metodu kapsamında zikir çekilerek eşyanın güzelliğiyle Allah’a yol bulmaya çalışılmıştır. Evhadüddîn için genç müridleri Allah’a açılan kapıda bir yol gibi olduğu anlaşılmaktadır. Gençlere olan ilgisi sebebiyle de birçok ünlü ilim adamları tarafından eleştirilmiştir³¹⁹. Bu eleştirilere Kirmânî Menakıbnâmesi’nde “*Ben her neye bakarsam sırf Hak rızası için bakarım, Hak’dan başka bir şey görmem*” diyerek cevaplamıştır³²⁰. Evhadüddîn’in bu dönemde kadın müridelerle iç içe olması ve Anadolu’da yaşayan Türkmen kadınlardan birçok müridinin olması Anadolu Selçuklu Devleti’nde kadının dini hayattaki yerini anlama açısından önemlidir. Fakat bu kadın müridelerin faaliyetleri hakkında kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamaktadır.

3.Kalenderîyye

Kalender, Farsça “*kalan*” sözcüğüyle “*ender*” ekinden oluşmuştur. Ağır yük taşıyan ya da ağır yük altına girmiş bulunan manasına gelmektedir. Kalender kelimesinin bir diğer yorumu da Arapça “*ekall*” kelimesiyle Farsça ender ekinin birleşiminden oluşmasıdır. Bu da önemsiz anlamına gelmektedir³²¹. Yaklaşık X. yüzyılda heterodoks bir tarikat olarak ortaya çıkmıştır. XII. yüzyılın sonunda Cemalüddin-i Sâvî tarafından teşkilatlanmıştır. Ortadoğu’da ve Orta Asya’da geniş kitlelere yayılmıştır. Tarikat üyelerinin genellikle saç, sakal, bıyık ve kaşlarını kazıttıkları ve zamanın toplumundan farklı cavlak adlı kıldan dokunmuş yelek giydikleri geçmektedir³²². Kalenderiyye Tarikatı, XIII. yüzyılda Moğol istilasının sebebiyle yaşanan göçler ile Anadolu’ya girip burada kitlelere ulaşmıştır³²³. Anadolu Selçuklu

³¹⁶ Bayram, *Şeyh Evhadü’l-din Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, s. 160.

³¹⁷ Bu metod; Yaradan’ın yarattığı eserleri olan eşya ile müridin meşgul olmasıdır. Eşyanın güzelliğinde Allah’ın celâl ve cemâline ulaşmaya çalışılmasıdır. Detaylı bilgi için bkz: Bayram, *Şeyh Evhadü’l-din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, s. 65.

³¹⁸ Bayram, *Şeyh Evhadü’l-din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, s. 65.

³¹⁹ Şahin, *Dervişler, Fakihler, Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)*, s. 63.

³²⁰ Bayram, *Şeyh Evhadü’l-din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, s. 83.

³²¹ Nihat Azamat, “Kalenderiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, C. 24., s. 253.

³²² Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Süfilik: Kalenderiler (XIV - XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 27.

³²³ Rüya Kılıç, “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Sufi Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemesi”, *Bilgi*, S. 33/Bahar (2005), s. 233.

döneminde Kalenderîler başta Konya olmak üzere Orta ve Güney Doğu Anadolu’da faaliyet göstermişlerdir³²⁴. Ahmet Yaşar Ocak’a göre Anadolu’ya gelen Kalenderiyye Tarikatı’na mensup olan sufiler ikiye ayrılır: İlk grup Şems-i Tebrizi, Ebubekr-i Niksarî ve Fahreddin-i Irakî gibi yüksek tasavvufi fikirlere sahip olan gruptur³²⁵. Bu gruptan Cemalreddin-i Sâvî’nin halifelerinden Ebubekr-i Niksarî’nin Anadolu’ya gelmesiyle Kalenderiyye tarikatı Anadolu’da yayılmıştır. Ebubekr-i Niksârî 1205-6 yıllarında Anadolu’ya gelerek Konya’ya yerleşmiştir³²⁶. Burada kısa sürede birçok mürit edinerek zaviye kurmuştur³²⁷. Ebubekr-i Niksarî Eflakî’nin eserinden anlaşıldığı üzere Mevlânâ ile yakın ilişki kurmuştur ve Mevlânâ ölünce kurduğu zaviyenin müridleri ile Niksarî üzüntülerini hay huy ederek göstermişlerdir³²⁸. Kalenderiyye Tarikatı’na mensup olup Anadolu’ya gelen ikinci grup ise toplum ve din kurallarına aldırış etmeyen, yüksek felsefî düşünce ve deneyimlere sahip olmayan genellikle cahil aşağı tabaka kişilerden oluşmaktadır³²⁹. Bu grup üyelerinin dinin şeri kaidelerini yerine getirmediği, dilenerek hayatta kaldıkları, esrar kullandıkları³³⁰ ve camilere köpekleriyle girdiklerine dair bilgiler yer almaktadır.

Kaynaklarda XIII. yüzyılda Kalenderîyye Tarikatı içinde, tarikata mensup olan kadınlar hakkında bilgi bulunmamaktadır. Fakat Konya’da Ebubekr-i Niksarî’nin zaviye kurması ve birçok müridinin olması, Mevleviler ile iyi ilişkiler kurması Kalenderîyye Tarikatı’na mensup olan kadın müridlerinin olabileceğini akla getirmektedir³³¹. Fakat Kalenderîyye Tarikatı’na mensup kadın üyeleri olsa dahi dönemin kaynaklarından onların etkisi, yeri ve kimlikleri hakkında bilgiler yetersizdir. Bu sebeple Kalenderîyye Tarikatı’nda kadınların yeri cevapsız kalmıştır.

4.Vefâiyye

XIII. yüzyılda Anadolu’da özellikle Türkmenler arasında etkili olan tarikatlardan biridir. Bu tarikat 1240 yılında Anadolu Selçuklu Devleti’ne karşı çıkardığı Babailer isyanı ile tanınmaktadır. Vefâiyye Tarikatı’nın ortaya çıkması 1016 yılında Irak’ta doğan Tacü’l-Arifîn

³²⁴ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV - XVII. Yüzyıllar)*, s. 67.

³²⁵ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV - XVII. Yüzyıllar)*, s. 62.

³²⁶ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV - XVII. Yüzyıllar)*, s. 62.

³²⁷ Kılıç, “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Sufi Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemesi”, s. 233.

³²⁸ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV - XVII. Yüzyıllar)*, s. 63; Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 454.

³²⁹ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV - XVII. Yüzyıllar)*, s. 62.

³³⁰ Azamat, “Kalenderiyye”, s. 254.

³³¹ Sadullah Gülten, “Tahrir Defterlerine Göre Anadolu’da Kalenderîler ve Haydarîler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 52 (2012), s. 40.

Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî tarafından olmuştur³³². Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî köken olarak baba tarafından Arap, anne tarafından Kürt soyundandır. Eğitimini almak için Bağdat ve Buhara gibi dönemin gözde ilim merkezlerine gitmiştir. Onun tasavvufa olan meyli ise Bağdat'ta olmuştur. Şeyh Ebu Muhammed Abdullah b. Talha eş-Şenbekî'nin terbiyesi altına girerek onun takdirini kazanmıştır³³³. Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî Şeyhinin iznini aldıktan sonra irşad faaliyetlerine başlamıştır. Kısa sürede farklı kesimlerden birçok müridi olmuş ve Irak'ta dönemin en önemli şeyhlerinden birisi haline gelmiştir³³⁴. Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî 1107 yılında 83 yaşında Irak'ta vefat etmiştir³³⁵. Onun adıyla kurulan tarikatın adı ölümünden sonra "Vefâiyye" olarak adlandırılmıştır³³⁶. Tarikatın dini uygulamaları hakkında bilgiler henüz tam olarak bilinmemektedir³³⁷. İlgili kaynaklarda Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî'nin Şeyh Ebu Muhammed Abdullah b. Talha eş-Şenbekî'nin öğrencisi olması sebebiyle "Şenbekîyye" tarikatının bir kolu olduğu düşünülmektedir.

Anadolu'ya bu tarikatın gelişi ve yayılması ise Dede Garkın, Baba İlyas ve Baba İshak sayesinde olmuştur. Anadolu'da Vefâiyye tarikatının varlığı ve Dede Garkın'ının tarihi karakterini anlatan kaynaklar sınırlıdır. Dede Garkın ve Vefâiyye tarikatı hakkında bilgilere Elvan Çelebi'nin "*Menâkıbu'l-Kudsiyye'sinden*", Hacı Bektâş Veli'nin Menâkıbı olan "*Vilâyetnâme'sinden*" ve Aşıkpaşazâde'nin "*Tevârih-i Âl-i Osman*" adlı eserinden kısıtlı miktarda bilgiler edinilmektedir.

4.1. Vefâiyye Tarikatı'nda Kadınların Yeri

Vefâiyye Tarikatı'nı ve bu tarikattaki kadınların yerini, etkisini detaylı inceleyebilmek için, bu tarikatın yapısını açıklamak gereklidir. Bu tarikat Heterodoks İslam düşünce tarzına sahiptir. Heterodoks İslam şekli Orta Asya'dayken Türk göçebe kırsal kesimlerinin Sünni İslam ile çoğu yerde çelişen, İslam öncesi ve İslam dışı inançlarının büyük ölçüde hâkimiyetindeki İslam anlayışıdır³³⁸. Türkmenlerin Orta Asya'daki kültürlerinde ve İslam dini öncesinde mensup oldukları dinde kadının yeri önemlidir. Kadınlar dini ayinlere katılmış ve

³³² Kılıç, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Sufi Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemesi", s. 234; Öngül, *Selçuklu Kültür ve Medeniyeti*, s. 135.

³³³ Haşim Şahin, "Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefâiyye Tarikatı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 70 (2014), s. 41.

³³⁴ Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, s. 102.

³³⁵ Haşim Şahin, "Vefâiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, C. 42, s. 600.

³³⁶ Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, s. 75.

³³⁷ Şahin, "Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefâiyye Tarikatı", s. 43.

³³⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "Türkiye Tarihinde İslam'ın İkinci Yüzü: Anadolu'da Şiilik Meselesini Yeniden Düşünmek Yahut İsmaili Etkilere Dair", *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, s. 348.

aynı zamanda bu ayinlere başkanlık yapmışlardır³³⁹. Orta Asya'daki kadının bu durumunun Anadolu'da bu tarıkatta devam ettiği görülmektedir. Vefâiyye Tarikatı'ndaki kadın müritlere dair kaynaklarda detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Fakat tarikatın kurucusu Ebu'l-Vefâ'nın kadın-erkek toplanıp birlikte ayin yaptıklarına dair kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır³⁴⁰. Aynı durum Elvan Çelebi'nin Baba İlyas hakkında anlattığı metinlerde de görülmektedir. Baba İlyas'ın kadın-erkek bir arada zikir meclisleri düzenlediği görülmektedir³⁴¹.

“Üç yıl oldu tamam inas u zükûr

Birbirinden ne nar buldı ne nûr

Yitmiş iki bin er adedlû mürid

Her biri Bâyezîd belki mezîd

Kalmaz ayruk bularda lezzet-i nefis

Mihnete kalb olur muhabbet-i nefis

Er ü avrat birbirin bilmez

Bu ne sırdur bu sırra akl irmez³⁴²”

Görüldüğü üzere Vefâiyye Tarikatı'nda da Şamanizm dini inanışında kadınların dini ayinlere katılması gibi, Türkmen kadınlar da dini ritüellere katılmıştır. Vefâiyye Tarikatı'ndaki kadınların yerine dair bir diğer örnek kaynaklarda Baba İlyas'ın peygamberliğini ilan etmeden önce Amasya'ya yerleştiği ilk zamanlarda da kadın erkek fark etmeden herkese yardım etmesi ve onları etkileyerek kendine bağladığına dair bilgilerdir³⁴³. Cinsiyet ayrımının yapılmaması da Türkmenlerin kültürleri ile ilgilidir. Son olarak Babailerin Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı başlattığı isyanda da kadın-erkek, Baba İlyas'ın müridi olan herkes onun için mücadele verdiği ve isyan sonunda devlet tarafından cinsiyet ayrımı olmadan üç yaşından küçük çocuklar hariç çoğunun öldürüldüğü kaynaklarda geçmektedir³⁴⁴. Devlet davalarından vazgeçmeleri için emirde bulunmuş, vazgeçmeyenleri ağır işkenceler

³³⁹ Ömer Faruk Harman, “Kadın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, C. 24, ss. 83-84.

³⁴⁰ Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, s. 104.

³⁴¹ Zahide Ay, “13. Yüzyılda Anadolu'nun İslamlaşma Sürecindeki İsmaili Etkiler ve Bu Etkilerdeki Vefâilik Boyutu”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, C. 11, S. 2 (2016), s. 15; Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, s. 104.

³⁴² Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye*, s. 121.

³⁴³ İbn Bîbî, *El Evamirü'l - Ala 'iye Fi'l - Umuri'l Ala 'iye (Selçuk name)*, 1996, C. II, ss. 49-50.

³⁴⁴ Şahin, *Orta Zamanın Türkleri*, s. 177.

yaparak öldürmüştür³⁴⁵. Sonuç olarak Vefâiyye Tarikatı'na mensup olan kadınlar bulunmaktadır. Fakat kaynaklarda bu kadınların kimlikleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Vefâiyye Tarikatı hakkında kaynaklarda bulunan bilgilerden bazı yorumlamalar yaparak kadınların tarikattaki yerine dair tespitlerde bulunmaktadır. Türkmenlerin kültürleri ve kaynaklarda geçen küçük bilgilerden Vefâiyye Tarikatı'nda kadınlarında etkisi olduğunu, dini ritüellerde cinsiyet ayrımı yapılmadığını görülmektedir³⁴⁶.

5. Bektâşiyye Tarikatı

XIII. yüzyılda Anadolu'ya kardeşi Menteş ile gelerek yerleşen Hacı Bektâş-ı Velî'ye atfedilen tarikattır. Bu tarikat Hacı Bektâş-ı Velî'nin ölümünden uzun süre sonra ortaya çıkmış ve kurumsallaşmıştır³⁴⁷. Fakat XIII. yüzyılda yaşamış ve yaşadığı dönemde saygı duyulan, dini yaklaşım olarak daha çok heterodoks yaklaşımları olan Hacı Bektâş-ı Velî'nin Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde Türkmenlerle kurduğu ilişki önemlidir. Bektâşiyye Tarikatı'nın teşkilatlanması XIII. yüzyıldan sonra olmasına rağmen tarikatın görüşlerini esas aldığı dini liderinin XIII. yüzyılda yaşaması münasebetiyle Bektâşiyye Tarikatının ele alınması gereklidir³⁴⁸.

Bektâşiyye Tarikatı Baba İlyâs el-Horasânî'nin başlatmış olduğu Babâiler isyanının başarısız sonuçlanmasından sonra Babâilere bağlı olan Vefâiyye, Kalenderiyye, Rıfâiyye ve Haydâriyye gibi tarikatlara bağlı olan Rum Abdalları tarafından kurumsal hale getirilmiştir³⁴⁹. Tarikatın adı bu dönemde Bektâşi değildir ve oluşmasını sağlayacak olan Rum Abdalları kendilerine Baba İlyâs el-Horasânî'nin müridleri ya da Vefâiyye Tarikatı'nın müridleri olduklarını belirtmişlerdir³⁵⁰. Bektâşiyye Tarikatı'nın kurumsallaşması XVI. yüzyılın başlarına kadar gerçekleşmemiştir³⁵¹. Bektâşiyye Tarikatı'nın kurulmasını sağlayan Vefâiyye, Kalenderiyye, Haydariyye gibi tarikatlara mensup olan Rum Abdalları Heterodoksi İslam görüşüne sahip oldukları için çoğunlukla Sünnî İslâm'ın hâkim olduğu şehirlerden uzak

³⁴⁵ Şahin, *Orta Zamanın Türkleri*, s. 177.

³⁴⁶ Irène Mélikoff, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, 7. b., İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2010, s. 88.

³⁴⁷ Mélikoff, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, ss. 79-80.

³⁴⁸ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, s. 234.

³⁴⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektâşilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, C. 5, s. 374.

³⁵⁰ Ocak, "Bektâşilik", s. 374.

³⁵¹ Mélikoff, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, s. 93; Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, s. 234.

bölgelere yerleşmişlerdir³⁵². Anadolu'nun Batı bölgeleri ya da başkent Konya'dan uzak şehirlerde yaşamışlardır. Yaşadıkları bölgelerde Rum Abdalanları arasındaki birleştirici nokta Hacı Bektâş-ı Velî olmuştur ve O XIII. yüzyılda Anadolu'nun İslamlaşma sürecinde öne çıkan sufilerden biridir. Vilâyet-nâme'ye göre Horasanlıdır. Onun tarihi kişiliğini öğrenmek için kaynaklar sınırlıdır. Babasının İmam Musa Kazım soyundan Seyyid Muhammed b. Musa es-Sani, annesinin ise Şeyh Ahmed adında bir bilginin kızı Hatem Hatun olduğu kaynaklarda geçmektedir³⁵³. Hacı Bektaş belli bir yaşa gelince Ahmet Yesevi'nin halifelerinden Lokmân-ı Perende'den eğitim almıştır³⁵⁴. Uzun süre inziva hayatı yaşadıktan sonra genç yaşta Horasan Erenleri arasında ilgi çekmiştir³⁵⁵. XIII. yüzyılda Lokmân-ı Perende'nin de teşvikiyle Anadolu'ya göç ettiği düşünülmektedir³⁵⁶. Aşıkpaşazâde onun kardeşi Menteş ile Anadolu'da önce Sivas'a, buradan da Baba İlyas'ın yanına Kırşehir'e gittiğini belirtir³⁵⁷. Hacı Bektâş'ın Babaîler isyanına katılmadığı, hayatının devamını geçireceği Sulucakarahöyük'e yerleştiği ifade edilmiştir³⁵⁸. Hacı Bektâş buraya yerleştikten sonra çevresinde birçok insan toplanmıştır. Onu seven ve ona bağlanan birçok insan olmuştur³⁵⁹. Anadolu'da çok sayıda halifesi olmuştur. Hacı Bektâş öldükten sonra halifeleri Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağılmış ve Anadolu'nun İslamlaşmasında etkili olmuşlardır.

5.1.Kadıncık Ana ve Bektâşi Tarikatı'nda Kadının Yeri

Hacı Bektâş'ın tüm tasavvuf anlayış ve öğretilerini Kadıncık Ana'ya bırakması ve onun bu öğretileri başkalarına aktarması Bektâşiyye tarikatında kadının yerini anlamak için önemlidir. Kadıncık Ana hakkında yazarı bilinmeyen fakat Hacı Bektâş-ı Velî'nin menkıbevi hayatını ve çevresindeki kişileri tanımak için önemli kaynaklardan biri olan “*Vilâyet-nâme'den*” bilgiler edinilmektedir. Vilâyet-nâme'ye göre Kadıncık Ana, Çepni boyundan Sulucakarahöyük'te yaşayan Yunus Mukrî'nin oğlu İdris'in eşidir³⁶⁰. Gerçek adı Kutlu Melektir, bölgede sayılıp sevildiği için Kadıncık diye hitap edilmiştir. Kaynaklarda onun

³⁵² Judith Pfeiffer, “Mawlawi-Bektashi Rivalries and the Islamization of the Public Space in Late Seljuq Anatolia”, *Islam and Christianity in Medieval Anatolia*, ed. A.C.S. Peacock, Bruno De Nicola, Sara Nur Yıldız, Surrey UK: Ashgate, 2015, s. 315; Ocak, “Bektâşilik”, s. 375.

³⁵³ Şahin, *Dervişler, Fakihler, Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dini Zümreler (1300-1400)*, s. 77; Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, ss. 235-36.

³⁵⁴ Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, İstanbul: Şema Yayınevi, 2006, s. 225.

³⁵⁵ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hüknâr Hacı Bektâş-ı Velî)*, s. 8.

³⁵⁶ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, ss. 236-37; Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, s. 234.

³⁵⁷ Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, ss. 221-22.

³⁵⁸ Mélikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, s. 79.

³⁵⁹ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, s. 234; Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, s. 256; Öngül, *Selçuklu Kültür ve Medeniyeti*, s. 138.

³⁶⁰ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hüknâr Hacı Bektâş-ı Velî)*, s. 26.

diğer bir adının Fatıma olduğu belirtilmektedir. Hacı Bektâş-ı Velî Sulucakarahöyük’e gelmeden önce Kadıncık Ana’ya onun geleceğı malum olmuştur. Rüyasında “ *On dört gecelik dolunay; eteğinden koynuna girmiş. Yakasından çıkmak istemiş, yakasını tutunca yeninden çıkmayı istemiş, yenini tutunca bu sefer eteğinden çıkmak istemiş, oturup yere kapanmış*” olduğunu görmüştür³⁶¹. Bu rüyayı gördükten bir süre sonra Kadıncık çamaşır yıkamaya gittiğinde başında kızıl taç, elinde kerrakesi³⁶² olan Hacı Bektâş-ı Veli ile karşılaşması sonucu ikisinin arasındaki ilişki başlamıştır³⁶³. Hacı Bektâş Kadıncık’tan ve yanındaki diğer kadınlardan Allah rızası için yiyecek bir şeyler istemiş, bu isteğine yalnızca Kadıncık karşılık vermiştir. Vilâyet-nâme’de Hacı Bektâş’ın Sulucakarahöyük’e geldiğı ilk günden itibaren Kadıncık (Hatun) Ana ile arasında yakın ilişki olduğı görülmektedir. Hacı Bektâş’a ilk yardım elini uzatan ve ona ilk inanlardan biri Kadıncık’tır. Kadıncık’ın eşi İdris ve Kayınvalidesi de Hacı Bektâş’a gönülden bağlananalar arasındadır³⁶⁴. Uzun bir süre Hacı Bektâş’ı evlerinde ağırlamışlardır. Kadıncık’ın eşi ölene kadar hiç çocuğı olmamıştır ve eşi öldükten sonra tüm mal varlığını din uğruna harcamıştır. Elinde kalan son gömleğini bile çıkarıp onun satılmasını istemiş, bunun parasıyla de dini alanda öne çıkan kişileri doyurmuştur³⁶⁵. Onun kötü durumda kaldığını öğrenen Hacı Bektâş önce bohçasından elbise çıkararak Kadıncığı giydirmiş daha sonra seccadesinin altından bir avuç altın çıkararak Kadıncık’a vermiştir³⁶⁶. Vilâyetnâme’ye göre Hacı Bektâş’ın ölümünden sonra bile Kadıncık Ana ona bağlı kalmıştır³⁶⁷. Hacı Bektâş da Fatıma’nın oğlu Hızır Lâle’yi kendi postuna oturmasını vasiyet etmiştir³⁶⁸. Kadıncık’ın tarıkata yaptığı katkılardan dolayı ve çevrede tanınan saygı duyulan biri olması sebebiyle Hz. Peygamber’in kızlarından Hz. Fatıma adının kendisine ek olarak verilmiş olabileceğı düşünülmektedir³⁶⁹.

Kadıncık Ana’nın varlığı ve Hacı Bektâş-ı Velî’yle olan yakınlığı hakkında bilgiler içeren bir diğer kaynakta “*Aşıkpaşazâde’nin Tarihi*”dir. Kadıncık Ana’nın Anadolu’da bulunan dört zümreden biri olan Bacıyân-ı Rûm’a³⁷⁰ mensup olduğı bu kaynakta belirtilmektedir. Aşıkpaşazâde’ye göre Kadıncık Ana, Hacı Bektâş’ın manevi evladıdır³⁷¹.

³⁶¹ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hüinkâr Hacı Bektâş-ı Velî)*, s. 27.

³⁶² Kerrake; ince softan hafif ve dar bir üstlük. Bkz: TDK, *Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1394

³⁶³ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hüinkâr Hacı Bektâş-ı Velî)*, s. 27.

³⁶⁴ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hüinkâr Hacı Bektâş-ı Velî)*, ss. 27-28.

³⁶⁵ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hüinkâr Hacı Bektâş-ı Velî)*, s. 63.

³⁶⁶ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hüinkâr Hacı Bektâş-ı Velî)*, s. 63.

³⁶⁷ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hüinkâr Hacı Bektâş-ı Velî)*, s. 89.

³⁶⁸ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hüinkâr Hacı Bektâş-ı Velî)*, s. 88.

³⁶⁹ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Tasavvufî Zümreler*, s. 261.

³⁷⁰ Köprülü, “Bacıyân-ı Rûm”, s. 243.

³⁷¹ Mélikoff, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, s. 102.

Tüm tasavvufî öğretilerini ona emanet etmiştir. Kadıncık Ana bu öğretilere bağlı kalarak Hacı Bektâş'ın öğretilerini Abdal Musa'ya aktarmıştır. Aşıkpaşazâde'nin eserinden de Kadıncık Ana'nın Hacı Bektâş'ın ölümünden sonra onun türbesini yaptırdığı bilgisi görülmektedir³⁷².

Kadıncık Ana ve Hacı Bektâş arasındaki yakınlık hakkında edinilen bu bilgiler neticesinde Bektâşî Tarikatı henüz kurulmadan önce bu tarikatın kurulmasında öğretileri ile etkili olan Hacı Bektâş'ın dini öğretilerinde cinsiyet ayrımı yapmadığı net bir şekilde görülmektedir. Kadıncık Ana merkezden uzakta yaşayan kırsal bölgedeki Türkmen kadınların dini hayatını aydınlatmak için önemli örneklerden biridir. Kırsal bölgede yaşayan Türkmen kadınların sosyal ve dini alanda yaşamlarını aydınlatmak için yeterli kaynak bulunmamaktadır. Fakat Hacı Bektâş-ı Velî'nin yaşamını ele alan “*Vilâyet-nâme*” sayesinde Kadıncık Ana hakkında bulunan bilgiler ve Kadıncık Ana'nın Hacı Bektâş'ın Anadolu'daki yaşantısındaki yeri Türkmen kadınların dini yaşamdaki yerini yorumlama açısından önemlidir³⁷³. Kadıncık Ana'nın Orta Asya'daki İslamiyet öncesi Türklerin dini yaşantısında olduğu gibi dini sohbet ve ayinlere erkeklerle birlikte katıldığı ve öğrendiği öğretileri erkeklere aktardığı görülmektedir³⁷⁴. Yani Hacı Bektâş-ı Velî'nin yanında dini hayatta oldukça aktiftir. Dervişlere yiyecek hazırlaması, bölgede giderek ününün artması ve Hacı Bektâş'ın manevi kızı gibi olup onun öğretilerinin aktarması bunun göstergesidir. “*Vilâyet-nâme'den*” ve Aşıkpaşazâde'nin “*Tevârih-i Âl-i Osman*”ındaki” Kadıncık Ana (Hatun Ana) hakkında edinilen bilgilerden yola çıkarak Türkmen kadınlarının dinin içinde olduğu ve bacılar teşkilatının varlığı öğrenilmektedir.

6. Vakıf Kuran Kadınlar

Vakıf kişinin Allah yolunda hür iradesiyle malını mülkünü ihtiyaç sahibi insanların ihtiyaçlarını gidermek için ebediyete kadar bağışlamasıdır³⁷⁵. Vakıf kurumunun İslam dininin dışındaki dinlerde de varlığı bilinmekle birlikte bugünkü anlamda kurumun şekillenmesi Müslümanlar tarafından olmuştur³⁷⁶. Vakıf İslam dininde merhamet ve iyilik hareketidir. Türk kadınları İslam öncesinde de inançları için mabet ve vakıf işleriyle ilgilenmişlerdir. Göktürkler döneminde VIII. yüzyılda Keşmir'de Hatunlar ve Uygurlar döneminde bazı

³⁷² Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, ss. 222-23.

³⁷³ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hüncâr Hacı Bektâş-ı Velî)*, ss. 63-64.

³⁷⁴ Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hüncâr Hacı Bektâş-ı Velî)*, ss. 26-28, 35, 63-64.

³⁷⁵ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, C. 42, s. 479.

³⁷⁶ Öcalan, *İslâm Medeniyetinde Vakıf*, s. 13.

konçuyılar Buda tapınakları yaptırmışlar ve hayır işleri ile ilgilenmişlerdir³⁷⁷. Selçukluların İslam dinine girmelerinden sonra da kadınlar Allah rızası için vakıf işleriyle ilgilenmişlerdir. Bu durum Anadolu Selçuklu Devleti döneminde de devam etmiştir. Sultanların anneleri, kız kardeşleri, eşleri ve kızları Anadolu’da yapılan vakıf müesseselerinde büyük rol oynarken, onlar kadar güçlü servetleri olmayan kadınlardan da vakıf işleriyle ilgilenenler olmuştur. Vakıf işleriyle ilgilenen Selçuklu Sultanlarının ailesindeki kadınlar genellikle kendi şahsi servetleriyle vakıf kurmuşlardır.

Vakıf kurumu hem dini hayatı hem de sosyal hayatı derinden etkileyen kurumlardan biridir. Bu sebeple kadının sosyal hayattaki etkisi bölümünde Anadolu Selçuklu Sultanlarının eşlerinin kurduğu vakıflarla birlikte devlette yürüttükleri yardım faaliyetlerine değinilmiştir. Anadolu’da kadınlar tarafından dini gayeyle kurulmuş olan vakıfların hizmetleri ve işlevleri hakkında incelemeler ise ayrı olarak ele alınacaktır. Anadolu Selçuklu Devleti’nde kadınların kurduğu vakıf türleri medrese, zaviye, cami, şifahane, han, köprü ve türbe gibi yapılardır. Kurulan vakıflar genellikle Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum gibi şehirlerde daha çok görülmekle beraber Kütahya, Yozgat, Tokat, Amasya, Mardin gibi şehirlerde de kadınlar tarafından kurulmuş vakıflar bulunmaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti’nde vakıf yaptıran kadınlar aşağıda alt başlıklar halinde detaylı ele alınacaktır.

6.1. Mahperi (Huand) Hatun’un Kurduğu Vakıflar

Vakıf yaptıran kadınlardan en ünlüsü Sultan I. Alâeddin Keykubad’ın eşi ve Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in annesi Mahperi (Huand) Hatun’dur³⁷⁸. Mahperi Hatun Esterâbadî’nin XIV. yüzyılda yazmış olduğu Bezm ü Rezm adlı eserde “*Huand Hatun Rum asıllı olup güzel ve soylu bir kadındı. Onun değerinin üstünlüğü, yaptığı iyilikler ve hayırlar, Anadolu’nun çeşitli yerlerinde yaptırdığı medreseler, mescitler, zaviyeler, tekkeler, kervansaraylar, çeşmeler, aşevleri ve daha pek çok eserlerde açıkça görülür ve bu eserler varlığını sürdürmektedir. Kayseri beldesinin sakinleri, onun büyüklüğü ve cömertliği konusunda görüş birliğindedirler*” şeklinde geçmektedir³⁷⁹. Kayseri’de hamam, medrese, cami ve türbeden oluşan büyük bir külliye yaptıran Mahperi Hatun, dönemin kaynaklarında dini alanda ve sosyal alanda yaptığı eserler meşhur olmuştur. Yaptırdığı bu külliye de bulunan caminin kitabesinde de Mahperi Hatun “*Büyük melike, alîme, zâhide ve hayırlar fatihi*” olarak

³⁷⁷ Müjgân Cunbur, “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”, *Erdem*, C. 9, S. 26 (1996), s. 586.

³⁷⁸ Ülkü Ülküsal Bates, “Women as Patrons of Architecture in Turkey”, *Women in the Muslim Word*, ed. Lois Beck, Nikki Keddie, London: Harvard University Press, 1978, s. 248.

³⁷⁹ Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 54.

betimlenmiştir³⁸⁰. Külliye Anadolu Selçuklu Devleti'nin en büyük vakıflardan birisidir. Günümüze kadar gelmiş olan külliye o dönem Kayseri'nin şehirleşmesinde ve şehrin kültür ve ticari hayatında etkili olmuştur. Mahperi (Huand) Hatun Külliyesi Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadınlar tarafından kurulmuş olan vakıfların en güzel örneklerinden biridir. Mahperi (Huand) Hatun'un inşa ettirdiği külliye ek olarak inşa ettirdiği ve vakfettiği Amasya-Tokat karayolu üzerindeki kervansaraylar da önemlidir³⁸¹. Bu kervansaraylarda Gayrimüslim-Müslüman kimseler ayırım yapılmaksızın konuklar üç gün ücretsiz konaklamış ve malları zarar görmemiştir. Yaptırdığı bu kervansaraylar hem ekonomik hem sosyal hem de dini hayatı etkilemiştir. Ayrıca Mahperi Hatun, Şeyh Torasan için bir zaviye yaptırmış ve bu zaviyenin idaresi için çeşitli araziler bağışlamış, vakıf kurmuştur.

6.1.1. Mahperi (Huand) Hatun'un Külliyesi

Mahperi (Huand) Hatun'un inşa ettirdiği külliye en önemli parçası olan caminin inşaatının caminin kapısının üstündeki kitabesine göre Hicri 635 yılının Şevval ayında (Haziran 1238) yapıldığı anlaşılmaktadır³⁸². Mahperi Hatun Cami'sinin ön kapısında ve arka kapısında olmak üzere iki yerde Mahperi Hatun'un camiye vakfettiğini belirten kitabeler bulunmaktadır.

*“ Bu mübarek mescidin inşasını Keykubad oğlu büyük sultan, din ve dünyanın koruyucusu, fetihler sahibi Keyhüsrev devrinde Şevval 635(1238 Mayıs) yılında büyük âlim, kanaatkâr, dünya ve dinin yüz akı, hayırlar fatihi Melike oğluna emretti. Allah onun yüce varlığını daim kılsın ve gücünü arttırsın. ”*³⁸³

*“Bu mübarek mescidin inşasını Keykubad oğlu büyük sultan, din ve dünyanın koruyucusu, fetihler sahibi Keyhüsrev devrinde 635 yılında büyük melike din ve dünyanın yüz akı Mahperi Hatun emretti. Allah onun varlığını sürekli kılsın. ”*³⁸⁴

Mahperi Hatun Külliyesi içinde ana birimi oluşturan Cami'de kitabe bulunurken hamam ve medreseye ait kitabe bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra Mahperi Hatun'un külliyesine ait vakfiye de tespit edilememiştir. Külliye ile ilgili Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv

³⁸⁰ Aynur Durukan, “Anadolu Selçuklularında Vakıf Eserleri Yaptırmış Kadınlar”, *Vakıf Kuran Kadınlar*, ed. Fahameddin Başar, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019, s. 27.

³⁸¹ Şebnem Eryavuz, “Kervansaray”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, C. 25, s. 301.

³⁸² Mehmet Çayırdağ, “Huand Hatun Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, C. 18, s. 261.

³⁸³ Cunbur, “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”, s. 611.

³⁸⁴ Halil Edhem Eldem, *Kayseri Şehri*, ed. Kemal Göde, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 60.

Daire Başkanlığı bünyesindeki Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde Evkaf Tahrir defterlerinde 1501 tarihli 565 numaralı ve 1583 tarihli 584 numaralı belgelerde en erken kayıtlar bulunmaktadır³⁸⁵. Bu kayıtlar külliye içindeki cami ile ilgilidir. Cami giderleri, hitabet, imamet, müezzinlik, ferraşlık, medrese masrafları, talebe ücretleri, yönetici giderleri, tevliyet ile ilgili bilgiler içermektedir³⁸⁶. Bunlara ilaveten söz konusu belgelerde cami, medrese ve hamamın ısıtma ve ışıklandırma giderleri hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Vakfın gelirlerini Kayseri civarındaki Zincidere, Salur, Erkilet, Karasu gibi malikâneler ve öşürleri ile Tokat'a bağlı Kazova ile bazı mezralar, Kayseri'de Mahperi Hatun'un yaptırdığı külliyenin yakınlarındaki dükkânlardan oluşturmaktadır³⁸⁷. Mahperi Hatun Medresesi hakkında ise en erken kayıtlar 1528 tarihine dayanmaktadır³⁸⁸. Bu kayıtlardan medresede görev yapan müderrisler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Mahperi Hatun Külliyesi Kayseri şehrinin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Kayseri'ye gelen önemli ilim adamları onun vakfettiği bu külliyeğe uğramıştır. Ayrıca Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin şeyhi olarak görülen Seyyid Burhâneddin Mahperi Hatun Medresesi'nde ders vermiştir³⁸⁹. Görüldüğü üzere şehrin çekim noktası haline gelen Mahperi Hatun Külliyesi hem dini alanda hem de sosyal alanda Kayseri toplumuna hizmet veren önemli vakıf müesseselerindendir.

6.1.2. Şeyh Torasan Zaviyesi

Anadolu'da XIII. yüzyıl zaviyelerinden biri olan Şeyh Torasan(Turasan) Zaviyesi Kayseri'nin İncesu ilçesi ile Ürgüp'ün Başköy'ü arasında Tekke Dağı adıyla bilinen, bugün İncesu ilçesi sınırları içerisinde kalan dağlık bir bölgede kurulmuştur³⁹⁰. Zaviye'nin girişindeki kapının üzerinde bulunan kitabesinden 1242-1243 senesinde Mahperi Huand Hatun tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

“Bu meşhed(şehitlik/türbe)in yapımı, Keykubad'ın oğlu Büyük Sultan, dinin ve dünyanın yardımcısı(Giyaseddin) Arap ve Acem Sultanlarının Sultanı, fatih, müminlerin emirinin (devrinin Abbasi Halifesi'nin) delili Keyhüsrev'in saltanat günlerine büyük melike, dinin ve

³⁸⁵ Çam, “Huant/Huvant (Hunat) Hatun Vakıfları”, s. 75.

³⁸⁶ Çam, “Huant/Huvant (Hunat) Hatun Vakıfları”, s. 76.

³⁸⁷ Çam, “Huant/Huvant (Hunat) Hatun Vakıfları”, s. 76.

³⁸⁸ Arzu Boy, “Medreselerin Kısa Bir Geçmişi ve Kayseri Medreseleri”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 1 (2017), s. 65.

³⁸⁹ Semih Ceyhan, “Seyyid Burhâneddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, C. 37, s. 57.

³⁹⁰ Abdulkadir Dündar, “Kayseri İncesu Şeyh Turesan Veli Zaviyesi”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu, (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, ed. Orhan Kurtoğlu, Ayşe Çamkara Erginer, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2018, C. 1, ss. 451-52.

dünyanın temiz hanımı hayrat sahibi(Mahperi (huand) Hatun) tarafından 640/1242-43 senesinde emredildi.³⁹¹ ”

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde 598(1201) tarihli bir vakfiyesi kayıtlı olan Şeyh Torasan(Turesan) Zaviyesi’ne göre İncesu ile Ürgüp arasında kalan bazı köylerdeki mera, otlak ve arazilerin zaviyenin giderleri için zaviyenin ilk şeyhi olan Torasan Veli’ye onun vefatından sonra evlat ve ahfadına bırakıldığı belirtilmiştir³⁹². Vakfiyesinde ilk müteveli olarak Şeyh Torasan’ın gösterilmesi Toresan’ın ölmeden önce kendisine ait zaviyesinin varlığını göstermektedir³⁹³. Zaviye’nin kitabesinde geçen şehid kelimesinden ise Mahperi (Huand) Hatun’un Şeyh Torasan’ın vefatından sonra onun zaviyesini yeniden inşa ettirmiş olabileceğini düşündürmektedir. Şeyh Torasan Zaviyesi’nin hizmetleri ise fakirlere, kimsesizlere ve yolculara, yeme, içme ve geceleme ihtiyaçlarını karşılayan önemli vakıf müesseselerinden biridir³⁹⁴.

6.1.3. Mahperi Hatun’un Vakfettiği Kervansaraylar

Anadolu Selçukluları yönettikleri topraklarda güvenli ticaretin yapılmasını sağlamak ve siyasi üstünlüğü sağlamak amacıyla ticaret yolu güzergâhındaki yollar üzerinde hanlar yaptırmışlar ve bu hanları vakıflarla desteklemişlerdir³⁹⁵. Mahperi Hatun’un Amasya-Tokat yolunun 90. km’sinde inşa ettirdiği Mahperi Hatun Kervansarayı en güzel kervansaray örneklerinden biridir. Söz edilen kervansarayda üç ayrı kitabe bulunmaktadır. Bu kitabelerin ikisinde kervansaray’ın Mahperi Hatun tarafından yapıldığı belirtilmektedir.

“Bu mübarek han’ın inşasını devletin ulu sultanı, fetihler babası, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi, dünyanın ve dinin koruyucusu, müminlerin emiri, hayırlar sahibi, sultanların sultanının annesi Mahperi Hatun, Keykubad oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev’in günlerinde 636(1238-1239) senesinde emretti³⁹⁶ ”

Mahperi Hatun’un hatun kervansarayı dışında inşa ettirdiği düşünülen altı kervansaray daha bulunmaktadır.

³⁹¹ Mehmet Çayırdağ, “Kayseri’nin İncesu İlçesinde Şeyh Turesan Zaviyesi”, *Belleten*, C. XLIV, S. 174 (1980), s. 274.

³⁹² Çam, “Huant/Huvant (Hunat) Hatun Vakıfları”, s. 78.

³⁹³ Çayırdağ, “Kayseri’nin İncesu İlçesinde Şeyh Turesan Zaviyesi”, s. 77.

³⁹⁴ Çam, “Huant/Huvant (Hunat) Hatun Vakıfları”, s. 78.

³⁹⁵ Öcalan, *İslâm Medeniyetinde Vakıf*.

³⁹⁶ Serkan Sunay, “Tokat-Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı”, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, ed. Hakkı Acun, Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007, s. 257.

- Ezine Pazar Hanı Tokat-Amasya yolu üzerindedir³⁹⁷.
- Çinçinli Sultan Hanı Yozgat'ın Sarayözü Köyü üzerinde bulunmaktadır³⁹⁸.
- Çekereksu Hanı Yozgat-Zile arasında Kızılırmak'ın Çekerek Suyu kolu yanındadır³⁹⁹.
- Çiftlik Hanı Tokat-Sivas Karayolu üzerinde Çiftlik Kasabası'na 2 km mesafede bulunmaktadır⁴⁰⁰.
- Tahtoba Hanı Tokat il sınırları içerisindeki Tahtoba Köyü girişindedir⁴⁰¹.
- İbibse Hanı ise Tokat'ın İbibse Köyü'nde bulunmaktadır⁴⁰².

Kervansaraylardan üzerinde kitabesi olan Mahperi Hatun tarafından vakıf olarak inşa edilen Mahperi Hatun Kervansarayı ile Çinçinli Hanı dışında diğer kervansaraylar kitablesizdir. Kitablesiz olması dolayısıyla diğer beş kervansarayın Mahperi Hatun tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Kurt Erdmann ve M. Kemal Özergin gibi Anadolu'daki kervansaraylar hakkında detaylı araştırmalar yapan tarihçiler diğer beş kervansarayın Mahperi Hatun tarafından inşa edildiğini düşünmektedir. Mahperi Hatun tarafından vakıf eseri olarak inşa edilen kervansarayların bir vakfiyesi olmadığı için hizmetleri ve işlevleri hakkında net bilgiler edinilememektedir. Fakat Kervansarayların zengin ticari mal nakleden kervanlara göçebe ve eşkıya baskınlarından koruyacak emniyetli konak yeri sağlaması, yolcuların konakladıkları veya geceledikleri yerlerde her türlü ihtiyacını temin etmesi gibi önemli işlevlere sahip olmasından yola çıkarak, Mahperi Hatun'un inşa ettirdiği kervansarayların hizmetleri hakkında ancak böyle bir çıkarım yapılabilir⁴⁰³.

6.2.Gumaç (Gömeç) Hatun'un Kurduğu Vakıflar

IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın eşi olan bu kadının Konya'da medrese ve türbe yaptırdığı Hızır İlyas Zaviyesi'ne ait olan Kemaleddin Oğulbey Vakfiyesi'nden

³⁹⁷ Kara, "Türkiye Selçuklu Sultan Eşlerinden Mahperi Huand Hatun'un Yaptırdığı Yapılar", ss. 130-32.

³⁹⁸ M. Kemal Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *Tarih Dergisi*, C. 15, S. 20 (2011), s. 147.

³⁹⁹ Aynur Durukan, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kadın Baniler", *Vakıflar Dergisi*, S. 27 (1998), s. 18.

⁴⁰⁰ Kara, "Türkiye Selçuklu Sultan Eşlerinden Mahperi Huand Hatun'un Yaptırdığı Yapılar", s. 133.

⁴⁰¹ Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", s. 164.

⁴⁰² Kara, "Türkiye Selçuklu Sultan Eşlerinden Mahperi Huand Hatun'un Yaptırdığı Yapılar", s. 134.

⁴⁰³ Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", *Belleten*, C. X, S. 39 (1946), ss. 477-79.

anlaşılmaktadır⁴⁰⁴. Fakat sadece ölmeden önce kendisi için yaptırdığı türbe günümüze kadar varlığını korumuştur. Medresenin ne zaman yapıldığı ya da ne zaman yıkıldığına dair bilgi bulunmamakla birlikte vakfiyesi de kaynaklarda bulunmadığı için medresenin işlevleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

6.3.Raziye Devlet Hatun'un Kurduğu Vakıflar

Sultan I. İzzeddin Keykavus'un ilk eşi Raziye Devlet Hatun vakıf kuran kadınlardan bir başkasıdır. Raziye Devlet Hatun'un yaptırmış olduğu eserler sırasıyla Konya'da Güdük Minare, Hatuniye Mescidi, bir medrese, bir saray, bir han ve Afyonkarahisar Kadınhanı ilçesinde bulunan kervansaraydır⁴⁰⁵. Yaptırdığı eserlerden medrese ve saray tamamen yıkılmıştır. Konya'da yaptırdığı hanın kitabesinde kurucusu için belirtilen “*hanın sahibesi*” yazısı dikkat çekmektedir⁴⁰⁶.

6.3.1. Güdük Minare ve Hatuniye Mescidi

Alâeddin tepesinin doğusunda, bazı vakfiyelerde Esediye, şer'iyye sicil kayıtlarında Bremânî olarak geçen şimdiki Mihmandar Mahallesi'ndedir⁴⁰⁷. Raziye Hatun'un kurduğu vakıflardan günümüze intikal eden 1213-14 ve 1224 tarihli iki vakfiye bulunmaktadır⁴⁰⁸. Bu vakfiyeler Hatuniye Mescidi ile ilgilidir. 1213-14 tarihli ilk vakfiyede Selçuklu hanedanı ve ailesinden Ahmed El-Arûsî'nin kızı Devlet Hatun'un Konya'nın içinde Esediye Mahallesi'nde beş vakit namaz kılmak için minare ile beraber bir mescid ve Konya'da Seyrekviran çiftliğinde yolcular için bir han yaptırdığı anlaşılmaktadır⁴⁰⁹. Vakfiyenin devamında belirtilen vakıfların masrafları ve devamlılığı için bağışlanan gayrimenkuller hakkında bilgi verilmiştir. Said (Kadınhanı) vilayetinde Seyrekviran ve Kalamıça çiftlikleriyle, ismi verilmeyen başka bir çiftlik, Konya'da altı dükkân ve yine Konya Esediye mahallesindeki bir evi vakfedildiği belirtilmiştir⁴¹⁰. Devlet Hatun kurduğu vakıfların mütevelliliğini⁴¹¹ sağ iken kendisinin olması, öldükten sonra erkek ve kız çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına eşit olarak istifade etmesi üzere şart koymuştur. Eğer sülalesinden

⁴⁰⁴ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, s. 923.

⁴⁰⁵ Hacıgökmen, “Selçuklu-Danışmendli İlişkileri Çerçevesinde Kadınhanı'na Adını Veren Raziye Devlet Hatun”, ss. 41-42; Hacıgökmen, *Selçuklu Hanımları Kira Hatun ve Raziye Devlet Hatun*, ss. 39-41.

⁴⁰⁶ Durukan, “Anadolu Selçuklularında Vakıf Eserleri Yaptırmış Kadınlar”, s. 26.

⁴⁰⁷ Zeki Atçeken, “Güdük Minare ve Hatuniye Mescidi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, C. 14, s. 215.

⁴⁰⁸ Aynur Durukan, “Anadolu Selçuklu Sanatı Açısından Vakfiyelerin Önemi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 26 (1997), s. 25.

⁴⁰⁹ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, s. 383.

⁴¹⁰ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, s. 383.

⁴¹¹ Mütevellî; vakfın işlerini yönetmek üzere tayin edilen kimsedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nazif Öztürk, “Mütevellî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutevelli>.

kimse kalmamışsa mütevellinin belirlenmesi Konya hâkiminin reyine kalmıştır⁴¹². Vakfiyede vakfın gelirleri miktar belirtilerek imam, müteveli ve müezzinin maaşları ile vakfın tadilat, mescidin yağı, hasırı gibi ihtiyaçları arasında pay edilmiştir⁴¹³. 1224 tarihli Hatuniye mescidi ile ilgili ikinci vakfiyede ise ilk vakfiyede olduğu gibi Raziye Devlet Hatun'un kurduğu vakıfların geçimi için bağışlanan gayrimenkullerin yeri ve sınırları belirtilmiştir. İlk vakfiyede olduğu gibi ikinci vakfiyede de evkafın gelirlerinin pay edilmesi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Vakıfların tevliyeti ise kendisinden sonra erkek evlada şart koyulmuştur. Nesli kesilirse tevliyet Konya hâkiminin reyine bırakılmıştır. Bu vakfiyede son olarak mescit yıkılırsa bir iki ve üçüncü defa tekrar yapılması açıkça söylenmiş ve evkafın satılamayacağı, rehin konulamayacağı, değiştirilemeyeceği ve gelirin başka yerlere sarf edilemeyeceği açıkça belirtilmiştir⁴¹⁴. Hatuniye Mescidi'nden günümüze yalnızca mescidin minaresinin alt tarafı intikal etmiştir. Uzun yıllar sadece alt kısmı olarak ayakta kalan minarenin yıkılan mescidinin yanına halk tarafından mimari özelliği olmayan ahşap cami yaptırılmış, minare kısa kaldığı için de güdük minare adı verilmiştir⁴¹⁵.

6.3.2. Han (Kadınhanı)

Raziye Devlet Hatun Saideli (Kadınhanı) Konya-Seyrekviran'da 1223 yılında bir kervansaray yaptırmıştır⁴¹⁶. Han'ın kitabesi'nde "*Allahım, hicri 620 yılında bu hanı yaptıran sahibesi olan Mahmut kızı Raziye Hatun'a rahmet eyle*" yazısı bulunmaktadır⁴¹⁷. 1212-14 tarihli vakfiyede belirtildiğine göre Hatuniye Mescidi ve Han'ın gelir kaynağı için bağışlanan çiftlikler, dükkânlar ve ev ortaktır⁴¹⁸. Vakfedilen gayrimenkullerden elde edilen gelirler iki vakıf müessesesinin geliri için pay edilmektedir. Raziye Hatun tarafından inşa edilen hanın Konya-Çay yolu üzerinde güvenliğin sağlanması, yolcuların ihtiyaçlarının karşılanması ve ek olarak bölgede ticaretin gelişmesinde katkısının olduğunu zamanla Saideli vilayetinin "Kadınhanı" adını almasından açıkça anlaşılmaktadır.

6.4. Gevher Nesibe Hatun'un Kurduğu Vakıf

6.4.1. Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi

Gevher Nesibe Hatun'un isteğiyle hicri 602(1205-6) yılında I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından Kayseri Yenice Hacı İkiz Mahallesi'nde inşa edilen şifahane, günümüzde "Erciyes

⁴¹² Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, s. 383.

⁴¹³ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, s. 384.

⁴¹⁴ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, s. 384.

⁴¹⁵ Atçeken, "Güdük Minare ve Hatuniye Mescidi", s. 215.

⁴¹⁶ Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", s. 153.

⁴¹⁷ Hacıgökmen, *Selçuklu Hanımları Kira Hatun ve Raziye Devlet Hatun*, s. 39.

⁴¹⁸ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, s. 383.

Üniversitesi Tıp Tarihi Müzesi” olarak kullanılmaktadır⁴¹⁹. Şifahane’nin bir kitabesi bulunmaktadır.

“Büyük Sultan Gıyâseddin Kılıçarslan’ın oğlu Keyhüsrev’in saltanatı daim olsun. Bu binanın inşâsı Arslan’ın kızı, dünya ve din’deki ahlakın temsili Gevher Nesibe Sultan’ın vasiyeti üzerine altı yüz iki senesinde gerçekleşmiştir⁴²⁰.”

Anadolu Selçuklularında şifahane, hastane ve tıp okulu özelliğini barındıran ilk külliye'dir. İlk kurulduğu zamandan itibaren birçok hekim yetiştirmiştir. Kurumda görev yapan hocalar arasında doktorlar ve cerrahlar bulunmaktadır⁴²¹. Şifahanenin kurulduğu döneme ait vakfiyesi günümüze intikal etmemiştir. Dolayısıyla Şifahanenin işlevleri ve hekimleri hakkında detaylı bilgiler bulunmamaktadır. İslam dünyasında daha önce vakıf müessesesi olarak kurulmuş şifahanelerden hareketle Gevher Nesibe Hatun şifahanesinin ihtiyaç sahibi hasta insanları, fakir, zengin ve din ayrımı gözetmeksizin ücretsiz tedavi ettiği bilgisine ulaşılabilir⁴²². Gevher Nesibe Hatun şifahanesi yalnızca fiziksel değil “Bimarhane” bölümüyle aynı zamanda psikolojik hastalıkları olan hastaları da tedavi etmiştir⁴²³. Hem fiziksel hem psikolojik hastaları tedavi eden ve günümüze kadar hala varlığını sürdüren Gevher Nesibe Hatun şifahanesi kadınlar tarafından kurulmuş en önemli vakıf müesseselerinden biridir.

6.5. Sanevber Atika Hatun’un Kurduğu Vakıflar

6.5.1. Dediği Sultan Mescidi ve Türbesi

Dönemin güçlü kadınları tarafından kurulan vakıfların yanı sıra başka kadınlar tarafından kurulmuş vakıflar da vardır. Sultan II. Kılıçarslan’ın azadlı cariyesi Sanevber Atika Hatun vakıf kuran kadınlardan birisidir. Konya’nın Ilgın ilçesine bağlı Beykonak köyünde Dediği Sultan Mescidi ve Tekke’sini inşa ederek vakfetmiştir⁴²⁴. Sanevber Atika Hatun Cami’nin kitabesinde: *“Sultanların ulusu II. Kılınç Arslan ve oğlu Büyük Sultan I. Gıyasü’ddin Keyhüsrev’in devletli günlerinde Kılınç Arslan’ın azadlı cariyelerinden bilgin, sofı, dinsever, Tanrıdan korkar, din ve dünyanın sevgisini kazanmış ve kadınlığın şerefi olan Sanavber Hatun Tanrının rızasına uyup affını rica ve sevabını talep ederek, azabından*

⁴¹⁹ Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014, s. 42; Köker, “Gevher Nesibe Dârüşşifası ve Tıp Medresesi”, s. 39.

⁴²⁰ Muharrem Kesik, “Selçuklular’da Sağlık, Sağlık Kurumları ve Tıp Eğitimi”, *Tarih Dergisi*, S. 71 (2020), s. 134.

⁴²¹ Kesik, “Selçuklular’da Sağlık, Sağlık Kurumları ve Tıp Eğitimi”, s. 133.

⁴²² Çelik, “Selçuklu’da Bir Sosyal Hizmet Kurumu Örneği: Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi”, s. 162.

⁴²³ Çelik, “Selçuklu’da Bir Sosyal Hizmet Kurumu Örneği: Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi”, s. 162.

⁴²⁴ Durukan, “Anadolu Selçuklularında Vakıf Eserleri Yaptırmış Kadınlar”, s. 34.

çekinerek bu mescidin yapılmasını emretti. Mescit 576 H. Yılı Recep ayında(1180 Kasım) tamam oldu; adı geçen hatunun kölesi mimar Emin'üd-din yaptı, hediye etti"⁴²⁵ şeklinde geçmektedir. Sanavber Hatun ile Dediği Dede arasındaki bağlantı bilinmediği gibi niçin Mahmudhisar köyünü seçtiği bilgisi de bulunmamaktadır⁴²⁶. Yapının vakfiyesi ve devrin toprak sahiplerinin bilgisi olmadığı için Sanavber Hatun'un kurduğu vakıf hakkında bilgiler yetersizdir.

6.6. Fahrünnisa Nizam Hatun'un Kurduğu Vakıf

Fahrünnisa Nizam Hatun Mevlânâ'nın müridesidir. Adı geçen hatun Konya'nın Çaybaşı Mahallesi'nde bir mescit yaptırmıştır⁴²⁷. Fakat bu bina günümüze kadar ayakta kalamamıştır.

6.7. Demre Hatun'un Kurduğu Vakıf

Konya'da Emir Bersulu'nun kızı Demre Hatun 1201 yılı öncesine ait bir han yaptırmıştır, ancak bu han da günümüze kadar gelememiş ve yıkılmıştır⁴²⁸.

6.8. Gülsün(Gülsüm-Gülümsen) Hatun'un Kurduğu Vakıf

Kadınlar tarafından kurulmuş olan vakıflardan biri de Kütahya'ya bağlı Yoncalı'daki hamamdır. Kitabesinden edinilen bilgiye göre I. Alâeddin Keykubad döneminde 1233 yılında saray mabeyncilerinden Ramazaü'l-Hacib'in kızı Gülsün (Gülsüm/Gülümsen) Hatun tarafından yaptırılmıştır⁴²⁹.

6.9. Rehile ve Şeref Hatun'un Kurduğu Vakıflar

XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'nde görev yapmış, ünlü devlet adamlarından Celâleddin Karatay'ın kurduğu vakıfların vakfiyelerinden de bazı kadınların vakıflarının bulunduğu dair bilgiler bulunmaktadır. Celâleddin Karatay'ın inşa ettirdiği mescit ve zaviyesinin vakfiyesinde Rehile ve Şeref Hatun'un vakıflarının yakınlarındaki mülklerin kurduğu vakıfların geçimi için bağışlandığı geçmektedir⁴³⁰. Kimlikleri ve vakıfları tam olarak açıklanmayan bu iki kadının yalnızca Konya'da vakıflarının olduğu anlaşılmaktadır.

⁴²⁵ M. Zeki Oral, "Turgut Oğulları, Eserleri - Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. III. (1956), s. 44.

⁴²⁶ Ömür Bakırer, Suraiya Faroqi, "Dediği Dede ve Tekkeleri", *Belleten*, C. XXXIX, S. 155 (1975), s. 455.

⁴²⁷ Cunbur, "Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı", s. 614.

⁴²⁸ Durukan, "Anadolu Selçuklularında Vakıf Eserleri Yaptırmış Kadınlar", s. 34.

⁴²⁹ Cunbur, "Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı", s. 610.

⁴³⁰ Turan, "Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", s. 156.

6.10. Mama Hatun'un Kurduğu Vakıflar

Anadolu Selçuklu Devleti'nde Selçuklu ailesi kadınları dışında vakıf kuran kadınların bir kısmı devlet adamlarının eşleridir. Örneğin Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlı Saltuklular'dan II. İzzeddin Saltuk'un kızı Mama Hatun'dur. Mama Hatun ağabeyi Nâsırüddin Muhammed'in ardından 1191'de Saltuklu idaresinin başına geçmiştir⁴³¹. Belli bir süre yönetimde kalması sebebiyle kaynaklara “Erzurum'un sahibesi” olarak geçmiştir. Mama Hatun yönetimde kaldığı süre içerisinde Erzurum-Erzincan arasındaki kervan yolu üzeri olan Tercan'a külliye inşa ettirmiştir⁴³². Külliye'de hamam, mescit ve kervansaray bulunmaktadır⁴³³. Türbesi de Tercan'da bulunmaktadır. Mama Hatun Doğu Anadolu Bölgesi'nin gelişmesinde etkili olmuş ve bu bölgede hayır işleri ile ilgilenmiştir.

6.10.1. Mama Hatun Külliyesi

Kümbet, mescid, hamam ve kervansaraydan oluşan Mama Hatun Külliyesi deprem bölgesinde yer almasına rağmen günümüze kadar ayakta kalmayı başarmıştır. Depremlere karşı olan dayanıklılığı, yapımında gösterilen özeni belirtme açısından önemlidir. Külliye içindeki en önemli yapı kervansaraydır. Kervansarayın kuzey doğusunda hamam, batısında da mescid bulunmaktadır. Külliyenin amacı kervansaraya gelen yolcuların hamam da temizlenip mescidde ibadet yapabilmeleri için olması muhtemeldir⁴³⁴. Külliyenin civarında da Mama Hatun köyü bulunmaktadır. Bu külliye'den faydalananlar arasında bu köyün sakinleri ve buradan geçen yolcular olmalıdır.

6.11. Sitti Radviyye Hatun'un Kurduğu Vakıflar

Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlı olan Artuklu emiri Kutbeddin İlgazi'nin annesi Sitti Radviyye Hatun vakıf kuran kadınlara örnektir. Sitti Radviyye Hatun Mardin'de “Hatuniye Medresesi” olarak bilinen medreseyi yaptırmıştır⁴³⁵. Vakfettiği bu kurum günümüze kadar ayakta kalmış Anadolu Selçuklu Devleti'nde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kadınlar tarafından kurulmuş vakıfların en güzel örneğidir.

⁴³¹ Dursun Ali Şeker, “Mama Hatun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2003, C. 27, s. 548.

⁴³² Ayşe Denkbalant, “Mama Hatun Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2003, C. 27, s. 549; Bates, “Women as Patrons of Architecture in Turkey”, s. 250.

⁴³³ Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1936, C. I, s. 259.

⁴³⁴ Cunbur, “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”, s. 598.

⁴³⁵ Ara Altun, “Hatuniye Medresesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, C. 16, s. 504.

6.12. Zübeyde Hatun'un Kurduğu Vakıflar

Artuklu emiri Timurtaş'ın oğlu Necmeddin Alpı'nın kızıdır. Anadolu Selçuklu Devleti'de vakıf kuran kadınlardan biri olan Zübeyde Hatun 1179 yılında Diyarbakır'ın Çermik ilçesi Haburman Köyü yakınlarına bir köprü yaptırmıştır⁴³⁶. Bu köprü günümüze kadar gelmiştir ve Haburman Köprüsü olarak bilinmektedir.

6.13. Turan Melek Hatun'un Kurduğu Vakıflar

Turan Melek Hatun Erzincan Mengüçüklü Beyi Fahreddin Behramşâh'ın kızı ve Mengüçüklü Emîri Hüsâmeddin Ahmedşâh'ın eşidir⁴³⁷. Sivas Divriği'de bir Cami ve şifahane inşa ettirmiştir.

6.13.1. Divriği Ulu Cami

1229 yılında Sivas Divriği'de Divriği Ulu Cami'yi yaptıran kişilerden biri Mengüçüklü Emîri Ahmed Şah iken ikinci isim tartışmalıdır. Bazı araştırmacılara göre Ahmed Şah ile Divriği Ulu Cami'yi yaptıran kişi annesi Fatma Hatun iken kimi araştırmacılara göre eşi Turan Melek Hatun'dur. Bazı araştırmacılar Muharrem 641 (Temmuz 1243) tarihli vakfiye metni Ahmed Şah tarafından annesi Fatma Hatun adına hazırlandığı için Fatma Hatun'un ikinci banisi olduğu görüşünü savunmaktadır⁴³⁸. Fakat Fatma Hatun hakkında kaynaklarda bulunan bilgiler yetersizdir. Şifahanenin vakfiyesinin de günümüze kadar intikal etmemesi sebebiyle bu karışıklık ortaya çıkmıştır. H. 641 (M. 1243-44) tarihli vakfiyede Caminin devamlılığı için vakfedilen gelir kalemleri belirtilmiştir. Divriği kazasına bağlı bulunan bazı köyler ve çiftliklerden gelen gelirler tek tek belirtilmiştir⁴³⁹. Bu gelirler yirmi iki hisseye ayrılmıştır. Yirmi iki hissenin dört hissesi imamlara, dört hissesi hatiplere, dört hissesi müezzinlere, üç hissesi ferraşlara, iki hissesi mütevellîye, bir hissesi muarriye⁴⁴⁰, bir hissesi de tamirciye tahsis edilmiştir⁴⁴¹. Vakfiyede bir tane de özel şart bulunmaktadır. "Eğer Ulu Cami harap olur da hiçbir eseri kalmazsa gayrimenkullerin geliri Divriği kasabasında bulunan mamur camilere tahsis edilecek, bu camiler de tamamen harap olursa kasabada bulunan fukaraya ve yoksullara" verilecektir⁴⁴². H. 641 tarihli vakfiyeden sonra arşiv

⁴³⁶ Semavi Eyice, "Haburman Köprüsü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, C. 14, s. 381.

⁴³⁷ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 11. b., İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017, s. 84.

⁴³⁸ Ahmet Demir, "Selçuklu Dönemi Vakıflarında Kadınların Yeri: Divriği Ulu Câmii ve Darüşşifası Örneği", *Vakıf Kuran Kadınlar*, ed. Fahmeddin Başar, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019, ss. 89-90; Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, ss. 51-52.

⁴³⁹ Demir, "Selçuklu Dönemi Vakıflarında Kadınların Yeri: Divriği Ulu Câmii ve Darüşşifası Örneği", s. 92.

⁴⁴⁰ Muarri: Tarif edici, tanıtan, tercüman.

⁴⁴¹ Demir, "Selçuklu Dönemi Vakıflarında Kadınların Yeri: Divriği Ulu Câmii ve Darüşşifası Örneği", ss. 92-93.

⁴⁴² Demir, "Selçuklu Dönemi Vakıflarında Kadınların Yeri: Divriği Ulu Câmii ve Darüşşifası Örneği", s. 93.

kayıtlarında Divriği Ulu Cami hakkında bulunan kayıtlar tamir belgeleri, muhasebe kayıtları ve atama kayıt beratlarıdır. Divriği Ulu Cami günümüze intikal etmiş bir kadın tarafından kurulmuş önemli vakıf müesseselerinden biridir.

6.13.2. Turan Melek Şifahanesi

1228 yılında Divriği Ulu Cami'ye bitişik olarak Turan Melek tarafından inşa ettirilmiştir⁴⁴³. Şifahanenin kitabesinde “*Bu yapı, merhum hükümdar Fahreddin Behrâmşah'ın kızı, Allah'ın affına pek muhtaç, adaletli kişi Turan Sultan tarafından, Allah'ın rızasına kavuşabilmek için altı yüz yirmi altı senesinin ilk ayında inşa ettirmiştir*”⁴⁴⁴ şeklinde bilgi verilmiştir. Gevher Nesibe Hatun Şifahanesinde olduğu gibi Turan Melek Şifahanesinde de Bimaristan bölümü bulunmaktadır. Akıl hastaları bu bölümde tedavi edilmektedir. Turan Melek Şifahanesinin vakfiyesinin arşiv kayıtlarında bulunmamasından dolayı hizmetleri ve işlevleri hakkında bilgiler yetersizdir. Fakat Anadolu'da kurulmuş olan Sivas Keykavus Şifahanesinin vakfiyesinden yola çıkarak Turan Melek Şifahanesinin işlevleri ve görevlileri hakkında bir takım bilgilere ulaşılabilir. Şifahanelerde çalışanlar sırasıyla Reisü'l-Atibbâ (Baş Tabib), Ser-Atibbâ veya Tabib-i Evvel, Tabib-i Sâni (Birinci yardımcı Tabib), Tabib-i Sâlis (İkinci Yardımcı Tabib), hekimler, cerrahlar, kehhâller (sürmeciler), aşşâblar (İlaç hazırlayanlar), devâ-sâzlar (eczacılar), ebeler gibi birçok sağlık çalışanı burada görev yapmaktadır⁴⁴⁵. Bu bilgilerin yanı sıra Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki diğer şifahaneler gibi Turan Melek şifahanesinde de hasta bakıma muhtaç insanlar ücretsiz tedavi edilmiştir⁴⁴⁶. Söz konusu şifahane uzun yıllar ayakta kalmış ve günümüze kadar intikal eden vakıf müesseselerinden biridir.

6.14. Melike-i Adile'nin Kurduğu Vakıflar

Melike-i Adile Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın oğlu Erzurum Meliki Mûgiseddin Tuğrulşah'ın kızıdır⁴⁴⁷. I. Alâeddin Keykubad üçüncü eşidir⁴⁴⁸.

6.14.1. Alâeddin Cami

1231 yılında Uluborlu'da (Isparta) Alâeddin Keykubad tarafından Melike-i Adile için inşa edilmiştir. Caminin kitabesinde bu durum belirtilmiştir.

⁴⁴³ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, ss. 83-84.

⁴⁴⁴ Kesik, “Selçuklular'da Sağlık, Sağlık Kurumları ve Tıp Eğitimi”, s. 136.

⁴⁴⁵ Abdulhalik Bakır, “Türk-İslam Dünyasının Geç Dönemlerinde Tıp Kültürü ve Çalışmaları”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 3 (2018), ss. 15-16.

⁴⁴⁶ Bakır, “Türk-İslam Dünyasının Geç Dönemlerinde Tıp Kültürü ve Çalışmaları”, s. 18.

⁴⁴⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 373.

⁴⁴⁸ Hatice Demir, “Mahperi Huand Hatun'un Sanduka Kitabesi Üzerine Düşünceler”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 29, S. 4 (t.y.), ss. 305-9.

“Bu cami, büyük sultan, azametli, şahlar şahı, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi, din ve dünya yücresi, ülkeler fatihi Keyhüsrev oğlu Keykubad’ın saltanatı günlerinde, Kılıç Arslan’ın şehid oğlu Melik Tuğrulşah’ın âlim ve adil kızı İslam’ın ve Müslümanların safveti, dünya ve din berraklığı – Allah ikbalini daim kılsın- Melike İsmet malından (ve onun adına) inşa edildi. 629 senesinin Recep ayında (M. Nisan/Mayıs 1231) ”⁴⁴⁹

Cami hakkında XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar arşivlerde bakımı onarımı ve görevlendirmeler hakkında bilgiler bulunmaktadır⁴⁵⁰. Fakat kendi dönemine ait arşivlerde kayıt bulunmamaktadır.

Sonuç olarak Anadolu Selçuklu Devleti’nde dindar olup maddi durumu iyi olan kadınlar tarafından kurulmuş birçok vakıf bulunmaktadır. Bu kadınların kurmuş olduğu vakıflar Anadolu’da sosyal olarak etkili olarak dini hayatta da kadınların aktif olduğunu göstermektedir.

⁴⁴⁹ Şevki Duymaz, “Uluborlu Alâeddin Camii”, *Vakıflar Dergisi*, S. 32 (2010), s. 71.

⁴⁵⁰ Duymaz, “Uluborlu Alâeddin Camii”, s. 71.

III. BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KÜLTÜREL HAYATINDA KADININ ETKİSİ

Bu bölümde ilk olarak ikinci bölümde kadınlar tarafından kurulan vakıflarda değinilmeyen kütüphanelere ayrı bir başlık altında değinilecektir. Daha sonra edebiyat alanında kadının yeri, müzik alanında kadının yeri ve son olarak resim-minyatür gibi görsel sanatlarda kadınların yeri ve katkısı ele alınacaktır.

1.Kütüphane Kuran Kadınlar

Anadolu Selçuklu Devleti'nde de eğitim vakıf yoluyla devam etmiştir⁴⁵¹. Devlet medreselerdeki eğitim görececek olan öğrenciler için ve bunlardan bağımsız olarak halk için umumî kütüphaneler yaptırmıştır. Medrese kütüphanelerinin yanı sıra Anadolu Selçuklu Sultanlarının, bazı devlet adamlarının, emirlerin, âlimlerin ve şeyhlerin hususi kütüphaneleri bulunmaktadır⁴⁵². Medreselerde bulunan kütüphaneler ile genellikle öğrenci ve müderrislerin, umumî kütüphanelerle de halkın kitap ihtiyacı karşılanmıştır. Kurulan medreselerin bir kısmı günümüze kadar dayanmış fakat çoğunun kütüphaneleri ise yıkılmıştır. Kayseri'de Mahperi (Huand) Hatun'un Medresesi başta olmak üzere Konya'da Gömeç Hatun Medresesi, Mardin'de Sitti Radviyye Hatun tarafından yaptırılan Hatuniye Medresesi, Tunceli'de Elti Hatun Medresesi, Ankara'da Melike Hatun Medresesi, Kırşehir'de Melik kızı Efray Hatun Medresesi bir kadın tarafından kurulmuştur. Bu medreselerin içindeki kütüphanelerin haricinde mevcut kaynaklar ışığında Anadolu'da kadınlar tarafından kurulmuş tek vakıf kütüphanesi bulunmaktadır⁴⁵³. Bu kütüphane Kadı Sıraceddin Urmevî'nin soyundan Bedreddin Mahmud'un eşi Kutlu Melek Hatun tarafından Konya'da Atabekiyye Medresesi yakınlarında Darü'l-Huffaz'da kurulan kütüphanedir⁴⁵⁴. Kutlu Melek Hatun kurduğu bu kütüphaneye Şeyhu'r-Reis Ebu Ali Sina'nın Kitabü'n Nebâtât min Kitabû's-Şifa isimli eserini vakfetmiştir⁴⁵⁵. Adı geçen kadın tarafından kurulan kütüphanede farklı kitaplar da

⁴⁵¹ Öcalan, *İslâm Medeniyetinde Vakıf*, s. 79.

⁴⁵² Süheyl Ünver, "Anadolu Selçuklu Zamanında Umumî ve Hususî Kütüphaneler", Atatürk Konferansları 1964-1968, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 6.

⁴⁵³ Mehmet Şeker, "Anadolu'da Türk-İslâm Kültürünün Zenginleşmesi -Yazma Eser ve Kütüphanelerin Çok Oluşunun Sebepleri-", *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, Ötüken Neşriyat, 2011, ss. 257-63.

⁴⁵⁴ Müjgân Cumbur, "Selçuklu Devri Konya Kütüphanesi", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 1 (1986), s. 42; Durukan, "Anadolu Selçuklularında Vakıf Eserleri Yaptırmış Kadınlar", ss. 26-27; İsmail E. Erünsal, "Kütüphane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2003, C. 27, s. 19.

⁴⁵⁵ Durukan, "Anadolu Selçuklularında Vakıf Eserleri Yaptırmış Kadınlar", s. 27.

muhtemelen bulunmaktadır⁴⁵⁶. Fakat kütüphane günümüze kadar ayakta kalmadığı ve hakkında arşivlerde pek fazla bilgi olmadığı için diğer kitapların hangi alanda, hangi dilde olduğu gibi sorular cevapsız kalmaktadır. Kutlu Melek Hatun dışında kütüphane kuran veya kitap bağışı yapan kadınlar hakkında kaynaklarda bilgi verilmemektedir. Söz konusu kadın tarafından kurulan vakıf kütüphanesi ve kitap bağışı onun tek kadın olmadığını düşündürmektedir ve ek olarak bir kadın tarafından ilim ve kültür merkezlerinden biri olan kütüphanenin kurulması, kitap bağışı yapılması şehirli kadınların eğitim seviyesinin yüksekliğini ve kitap okuduklarını göstermesi açısından önemlidir.

2.Edebiyatta Kadının Yeri ve Etkisi

Anadolu Selçuklu Devleti'nde sultanlar ve devlet adamları edebiyata büyük önem vermişlerdir. Sultanların adlarının kalıcı olması için şairler tarafından yazılan şiirleri bir araç olarak kullanmaları kaynaklarda görülmektedir. Sarayda görevli olan şairlerin görev mertebesini yükselterek ödüllendirmişlerdir. Sultanlar şiire ve şairlere değer verdikleri gibi kendileri de rubailer yazmışlardır. Rubai yazan Anadolu Selçuklu Sultanlarına Rükneddin Süleymanşâh, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubad örneklerdir⁴⁵⁷. Bu Sultanlar arasında I. İzzeddin Keykâvus'un ölmeden önce yazdığı düşünülen rubainin bir kıtasının Sivas Darü's-şifâsında bir taşta işlenmesi şiire verilen önemi gözler önüne sermektedir⁴⁵⁸. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Anadolu'da edebiyat dili ise resmî devlet işlerinde kullanılan yazı dilinde olduğu gibi Farsça ve Arapçadır. Fakat XIII. yüzyıldan itibaren bu durum değişmeye başlamıştır⁴⁵⁹. Moğol istilasına sebebiyle Anadolu'ya yaşanan yoğun göçler, Anadolu'daki Türk nüfusunun artmasına ve önceden burada var olan edebî geleneklerin yeni gelenlerle beslenerek daha da zenginleşmesine sebep olmuştur. Böylece artan nüfusun tesiriyle Türkçe, Farsça karşısında gittikçe kendini kabul ettirmeye ve yazı dili olarak yavaş yavaş öne çıkmaya başlamıştır. II. İzzeddin Keykâvus destanı bir eser olan *Danışmendnâme*'yi kendi münşilerinden İbn Alâ'ya 1245 yılında Türkçe yazdırması da Türkçe'nin edebiyat ve yazı dili olarak öne çıkmasını göstermektedir⁴⁶⁰. Edebiyat dilinin giderek Türkçe haline gelmesinde rol oynayan diğer isimler Mevlânâ, Yunus Emre, Sultan Veled ve Hoca Dehhâni'dir. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelerek yerleşen adı geçen kişiler

⁴⁵⁶ Cunbur, "Selçuklu Devri Konya Kütüphanesi", s. 43.

⁴⁵⁷ Kartal, "Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat", ss. 118-22.

⁴⁵⁸ Kartal, "Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat", s. 120.

⁴⁵⁹ Mustafa Özkan, "Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Olarak Gelişmesi", *Türkiyat Mecmuası*, C. 24, S. 1 (2014), s. 68.

⁴⁶⁰ Özkan, "Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Olarak Gelişmesi", s. 59.

Anadolu halkına daha iyi hitap edebilmek ve onlarla ilişkisini koruyabilmek için şairlerini Türkçe yazmışlardır. Böylece Türkçe giderek Anadolu’da edebiyat dili haline gelmiştir.

Kaynaklarda şairlerin çoğunlukla erkek olduğu görülse de az da olsa kadın şairlerin olduğu görülmektedir. Kaynaklarda Sadeddîn Mesud’a ait olan hususi mektuplarda adı geçen Erguvan Hatun adlı bir kadın şair hakkında bilgiler bulunmaktadır. Erguvan Hatun Anadolu Selçuklu Tarihi’ndeki bilinen ender kadın şairlerden biridir⁴⁶¹. Kocasıyla karşılıklı gönderdiği mektuplardan onun şair olduğu anlaşılmaktadır. Erguvan Hatun’un kocasına yazdığı mektubun iki ayrı örneği vardır.

“Gamından ölsem de gönlümü ayırmam senden. Sen serbestsin, ama ben yaralı ve esirim. Senden dolayı dağlanmış gönlüm var. Seni bıraktım. Gittin ama bir an olsun içimden gitmedin. Beni anmaman dostluğun şartı olmaz. Ayrılığa düştüm. Lutfile tut elimi. Gittin, genç oldukça çocuklarla oynamak için. Yaşım yüzü bile geçmedi. İhtiyar sandın beni. Bacaklarım fildişi, yüzüm komaç ekmeği gibi. Yumuşak, beyaz ve güzelim. Adeta peynir gibiyim. Boyum servi gibi, yürüyüşüm sülün gibi. Göğsüm ham gümüş, tenim ipek gibi. Evlenir, Râzî olursan, ben de getiririm bir Hicâzî. Bakire kız alırsan, ben de alırım bir genç oğlan.”⁴⁶²

“Henüz saçlarım siyah, örgülerim zincir gibi olduktan sonra sen yüz niyazla bir kişiyi avlarsan ben bir gamze ile yüz kişiyi sürüklerim; henüz yanağıma bûse konabilir. Lâkin ne fayda ki oranın hâkimleri nasıl bir din ve iş sahibi olduğunu, ne düşündüğünü bilmezler. Sen bayağı gulamparasın. Çocuk ve oğlanlarla yaşamakta ve bu yüzden hasta olmaktadır; bazen sofı, bazen müftü gözükmek istersin. Sanki tasavvufun yarısı hıyâta ve yarısı da livâta’dır. Mademki zenperver ve ev sahibi değilsin neden beni bu belâya müptelâ kıldın? Gönlün sefer ve işrefte olduktan sonra ben biçareyi kayıt ve ıstırapta tutmakta sana ne fayda vardır? Size hidayet mukadder ise bu sözler kâfidir”⁴⁶³

İki ayrı örnekte görüldüğü üzere Erguvan Hatun kocası Cemâleddin (bazı kaynaklarda Bedreddin)’e eve gelmediği ve ailesiyle ilgilenmediği için iğneleyici bir dil kullanmıştır. Erguvan Hatun’un mektubuna karşılık kocası Cemâleddin’den bir mektup gelmiştir.

“ Ey değersiz sözler söyleyen bayağı, yırtılsın! Canının damarları gerdanının kökünden kopsun; muradın olan her hasrette ciğerinin kanı her an gözünden damlasın; bu

⁴⁶¹ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 161.

⁴⁶² Muhammed Emîn Riyahi, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili Ve Edebiyatı*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, ss. 119-20.

⁴⁶³ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, ss. 162-63.

dünyada asla selâmet yüzü görme; barsakların çividen geçerek parçalansın; bana hiç bir hususta doğruluk yapmadığından boyun zamanın hadiselerinden kamburlaşsın! Şimdi ümitsiz ve bedbin olarak evden defol! Her an ıstırabından yüzünü yol veya vüsul vaktine kadar sus! Bu kötü mektubun gönderilmesine iştirak edenlere de lanet olsun!⁴⁶⁴ ”

Erguvan Hatun’dan sonra kaynaklarda şair olabileceğini düşünülen bazı kadınlar bulunmaktadır. Bunlardan biri Gürcü Hatun’un Erzurum’da yaşayan kızı Aynü’l-hayat’tır. Bu kadın Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’nin oğlu Baha Veled’in müridesidir. Aynı zamanda yıllarca Mevlânâ’nın torunu Arif Çelebi’ye gönül vermiştir. Onun sevdasından yazdığı beyit Aynü’l-hayat’ın şair olduğunu düşündürmektedir.

“ Delinin başında bir sevda olması hoştur,

Fakat bu sevda senin sevdan olmak koşuluyla⁴⁶⁵ ”

Anadolu Selçuklu Devleti’nde iyi gazel yazmış, şair olarak düşünülen bir kadın da Mevlânâ’nın müridelerinden Fatıma Hatun’dur. Söz edilen kadın Mevlevî kadınlarının ileri gelenlerindendir⁴⁶⁶. Fatıma Hatun’un yazdığı iki gazel günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlardan biri:

“Mevlâyadır vilâmız-u biz Mevlevîleriz

Ser-mest-i sırr-ı ma’arifet-i Mesnevîleriz

Neyler gibi ki seyr-i makaamât etmede

Hem-pây-ı vecd-ü hâlet-i hûyî kavîleriz

Bîgânerle peyrev-i pîr olmazız hele

Hem-demler île kaafîle-i manevîleriz

Bî üft-ü hîyz tayy-ı mekân eyleriz müdâm

Sellâk-i zâd-ü râhile-i pertevîleriz

Mânend-i Şems Fâtıma tenhâ-rev ol yürü

⁴⁶⁴ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, ss. 163-64.

⁴⁶⁵ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 669.

⁴⁶⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, s. 258.

Mevlâyadır vilâmuz-u biz Mevlevîleriz” gazelidir⁴⁶⁷. Diğer gazelini ise Mevlânâ’yı ziyareti esnasında söylemiştir.

“Dilî halvet-güzîn-i râz eden ayş-ı hayâlidir

Dü dîdem reh-nişîn-i zâr eden şevk-ı visalindir” diyerek başlamış ve sonunda

Eğerçi kem-nümâdır Fatıma geç-bîn-ü geç-fehme

Velî çeşm-âşinâ-yi hikmet-i genc-i nevâlindir” kendi adını da ekleyerek bitirmiştir⁴⁶⁸.

Fatıma Hatun Mevleviliğin ilk dönemlerinde aktif rol oynayan kadınlardan biridir. Yazdığı gazellerle de eğitilmiş, edebiyatla ilgili kadınlardan biri olduğunu göstermiştir⁴⁶⁹.

Anadolu Selçuklu Devleti’nde kadınların edebiyat alanında katkıları hakkında bilgi alabilecek kaynakların kısıtlılığından dolayı yalnızca bu üç şair kadın hakkında bilgi edinilebilmektedir. Adı geçen şair kadınların varlığı, Anadolu Selçuklu Devleti’nde şehirlerde yaşayan okuma yazma bilen eğitilmiş kadınların edebiyatla ilgisi olduğunu düşündürmektedir.

3.Müzikte Kadının Yeri ve Etkisi

Her toplumda olduğu gibi, Türk toplumunda da müziğin önemli bir yeri vardır. İslam öncesi Türk Devletleri Hun, Uygur ve Göktürkler gibi devletlere bakıldığında müziğin hayatın her alanında yer aldığı göze çarpmaktadır⁴⁷⁰. Türklerde müzik yalnızca eğlence aracı olarak görülmemiştir. Hastaları tedavi etmede, savaşta orduya cesaret vermede ve hatta devletin milli birliğini oluşturmada müzik etkili olmuştur⁴⁷¹. Hun Devleti’nin önemli hakanlarından Attila her seferden döndüğünde şehirde saflar halinde dizilmiş güzel giyinmiş genç kızlarının Hun şarkıları söyleyerek onu karşıladığı kaynaklarda görülmektedir⁴⁷².

Anadolu Selçuklu Devleti’nde de müzik önemini korumuştur. Türk Devletlerindeki müzik geleneği Anadolu’da da devam etmiştir. Orduda, saraylarda ve göçebe obalarında, Türk idaresinde yayılan tasavvufun etkisiyle zaviyelerde müzik etkili bir şekilde kullanılmıştır⁴⁷³. Günlük eğlencelerde, bayram ve düğün şenliklerinde, cülûs ve zafer merasimlerinde, misafir hükümdarların ve elçilerin kabullerinde müzik önemli rol

⁴⁶⁷ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, s. 259.

⁴⁶⁸ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, s. 259.

⁴⁶⁹ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, s. 259.

⁴⁷⁰ Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978, ss. 98-99; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, ss. 327-28.

⁴⁷¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Milli Kültürüne Giriş*, 3. b., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, C. IX, ss. 4-12.

⁴⁷² Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 129.

⁴⁷³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 319.

oynamıştır⁴⁷⁴. Askeri müziklerin dışında kadın şarkıcılar (mutribe) da müzik alanına dâhil olmuşlardır. Güzel sesleriyle ve danslarıyla izleyenleri kendilerine hayran bırakan şarkıcı kadınlar kaynaklarda da iz bırakmışlardır. Dans eden, şarkı söyleyen kadınlardan biri daha önce kadınların yaptığı mesleklerde değinilen Tavus Hatun'dur. Adı geçen kadın hakkında detaylı bilgiler Ahmed Eflâkî'nin eserinde görülmektedir.

“Vezir Ziyaeddin hanında Tavus adında harp çalan bir hanım vardı. Sesi de çok tatlı ve gönül okşayıcıydı. Gönül kapıcı ve benzeri az bulunur bir kadındı. Saz çalmasındaki maharetinden ötürü bütün âşıklar onun esiri olmuşlardır⁴⁷⁵.”

Düğünlerde ve kutlamalarda erkek çalgıcılarla beraber kadın çalgıcıların da olduğu görülmektedir.

“Melik İzzeddin Keykâvus ile Mengücek emiri Fahreddin Behramşâh'ın kızı Selçukâ Hatun'un düğün hazırlığı yaptığı dönemde; Melik İzzeddin Keykavus'un ve Emir-i Meclis'inin Erzincan'a geldiğinde yapılan kutlamalarda sofralar kuruldu. Sofra kalktıktan sonra eğlence için gerekli olan şeyleri hazır ettiler. Her sınıftan kadın erkek çalgıcıları içeri aldılar. Onlarla meclisin yüzü sadberg gülünün yüzü gibi parladı. Onların çıkardıkları bam ve pes seslerinden gökyüzünde oturanların kulakları bile nasibini aldı⁴⁷⁶.”

Konya'daki dini sohbetlerde çalgı çalan kadınlar da müzik alanına katkı yapan kadınlardır. Dini sohbetlerde çalgı çalan kadınlar hakkında bilgiler Eflâkî'nin eserinde görülmektedir. Eserde özetle *“Konya'daki bütün kadınlar her Cuma akşamı sultanın özel naibi olan Emîneddin Mikâil'in hanımının evinde toplanırlardı. Mevlânâ Celâleddîn Rumî'nin de katıldığı bu dini sohbetlere şarkı söyleyen cariyeler, nadir tefçiler ve kadın neyzenler katılırdı. Gecenin sonunda bu kadınlar çalgı çalıp şarkı söylerdi⁴⁷⁷”* şeklinde belirtilmiştir.

Sonuç olarak Anadolu Selçuklu Kadınları müzik alanında küçük oranda rol oynamışlar ve bu alana şarkılar söyleyip müzik aleti çalarak katkıda bulunmuşlardır. Şehirlerde seçkin mekânlarda müzisyenlerle birlikte şarkı söylemiş ve raks etmişlerdir⁴⁷⁸. Kendilerini dinleyenleri ve izleyenleri eğlendirmişlerdir.

⁴⁷⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 321.

⁴⁷⁵ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 315.

⁴⁷⁶ İbn Bîbî, *El Evamirü'l - Ala'îye Fi'l - Umuri'l Ala'îye (Selçuk name)*, 1996, s. 198.

⁴⁷⁷ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 389.

⁴⁷⁸ Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 38.

4. Resim ve Minyatür Sanatında Kadının Yeri ve Etkisi

Tarihler boyunca insanlar inandıkları Maniheizm, Budizm ve İslam gibi farklı dini inanışlarda din çerçevesinde çeşitli maddeler üzerine resimler yapmışlardır⁴⁷⁹. Farklı toplumlarda olduğu gibi, resim Türk toplumunda da İslam öncesi dönemde ve İslami dönemde ilgi çekici sanat alanlarından biri olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde de resim sanatına ilgi gösterildiği günümüze intikal eden eserlerden anlaşılmaktadır. Yapılan resimlerde, İslam dininden önceki resim geleneğinin etkisi görülmektedir. VIII. yüzyıl ortalarında Uygur Türklerinin meydana getirdikleri en eski minyatürler, Selçuklu minyatür sanatının kaynağını oluşturmuştur⁴⁸⁰. Minyatür genellikle el yazması kitaplarda yer alan küçük boyutlu renkli resimlerdir fakat Anadolu Selçuklu Devleti'nde seramikler üzerine, taşlar üzerine ve el yazması kitaplarda çeşitli minyatür eserleri yapılmıştır. Anadolu'da XII. ve XIII. yüzyıllara tarihlenen ilk minyatür eserleri Silvan, Diyarbakır, Aksaray, Kayseri ve Konya gibi şehirlerde yapılmıştır⁴⁸¹. Bu eserlerden en çok bilinenlerinden biri Diyarbakır'da hazırlanan Artuklu emiri Mahmûd b. Muhammed b. Karaarslan için Ebu'l-izz el-Cezerî tarafından hazırlanan “*el-hıyel el-hendesiyye*” adlı eserin minyatürleridir. El-cezerî bahsedilen eserde Arşimet ve sonrası bilginlerin buluşları sonucu ortaya çıkan aletlerin parçalarının ve bütünlerinin ayrıntılı tasarımlarını renklendirerek çizmiştir⁴⁸².

Anadolu Selçuklu Devleti'nde minyatür çizen kadınlar hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla kadın figürlere yer veren minyatür eserlerde kadınların yerine değinilmelidir. En çok kadın figürünü barındıran eser XIII. yüzyılda Hoy'dan Konya'ya göç etmiş bir aileden olan Abdülmümin b. Muhammed tarafından çizilen “*Varka ve Gülşah Mesnevisi*” dir⁴⁸³. Bahsedilen eserin metni XI. yüzyılda Ayyukî tarafından Farsça yazılmış ve Gazneli Sultan Mahmud'a takdim edilmiştir⁴⁸⁴. Mesnevi VII. yüzyılda yaşamış olan Arap şair Urva b. Hizam'ın hikâyesine dayanmaktadır. Konusu ise Varka ve Gülşah arasında geçen kötü sonlu aşk hikâyesidir. Entrikalar ve iç içe geçen olaylardan oluşan acıklı aşk hikâyesi

⁴⁷⁹ Oktay Aslanapa, “Türk Minyatür Sanatının Gelişmesi”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C. 2, S. 6 (1986), s. 851.

⁴⁸⁰ Seyfi Başkan, *Başlangıcından Cumhuriyet Dönemine Kadar Türklerde Resim*, 2. b., Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 44; Aslanapa, “Türk Minyatür Sanatının Gelişmesi”, s. 851.

⁴⁸¹ F. Banu Mahir, “Minyatür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2005, C. 30, s. 119.

⁴⁸² Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996, ss. 4-5.

⁴⁸³ Mahir, “Minyatür”, s. 119; Filiz Çağman, Zeren Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri*, İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları, 1979, s. 11.

⁴⁸⁴ Güner İnal, *Türk-İslam Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1976, s. 41.

İslam sanatındaki resimli ender aşk konulu eserlerdendir. 70 sayfadan oluşan hikâyede yetmiş bir minyatür bulunmaktadır.

Varka ve Gülşah Mesnevi'sinde başta Gülşah ve annesi olmak üzere birçok kadın figürü bulunmaktadır. Kadınlar Uygur minyatürlerinde olduğu gibi yuvarlak yüzlü, badem gözlü ve küçük ağızlı, uzun örgülü saçlı olarak tasvir edilmiştir (Resim 1). Ayrıca bazı mekânlarda kadınların başlarının örtülü ve hare takmış olmaları da dikkat çekmektedir (Resim 2). Kadınlar uzun kollu ve dizlere kadar uzanan elbise ve ayaklarında pabuç, çarık, çizme giymiş şeklinde tasvir edilmiştir (Resim 1, 2, 3, 4). Tasvirlerde Uygur ve Fars etkileri göze çarpsa da yapıldığı dönem ve çizim itibarıyla Anadolu Selçuklu sanatını yansıtmaktadır. *Varka ve Gülşah Mesnevisi*'ndeki Abdülmü'min el-Hûyî tarafından çizilen minyatürler Anadolu Selçuklu kadınının dış görünüşü hakkında bilgi edinme açısından önemlidir. Ayrıca eserdeki minyatürlerde kadın ve erkek figürler arasında fark görülmemekte ve dış görünüşleri hemen hemen birbirinin aynısı gibidir. Bazı çizimlerde Gülşah'ı at üzerinde, erkeklerle mücadele ettiği, mızrak kullanarak bir erkeği öldürmesi gibi minyatürler kadınların savaşçı yönünü çizimlere yansıtması açısından oldukça önemlidir.

Kadınlar Anadolu Selçuklu Devleti döneminde resim ya da minyatür çizip çizmedikleri bilinmemektedir, fakat Nakkaşlara ilham vererek onlara nesne olmuşlardır. Nakkaşlar el yazmalarına, seramiklere ve bazı yapılara onların tasvirlerini yapmışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadınların resim alanındaki bir başka etkisi de ressamaları desteklemeleri olmuştur. Ressamlara para vererek portre resimler çizdirmişlerdir. Bunun en bilinen örneği II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi Gürcü Hatun'un Kayseri'ye gitmeden önce Mani dinine mensup Aynüddeve adlı bir ressama Mevlânâ'nın resmini çizmesi için hediyeler vermesi ve karşılığında Aynüddeve'nin yirmi farklı kâğıda Mevlânâ'nın portresini çizmesidir⁴⁸⁵. Gürcü Hatun Mevlânâ'ya bağlılığı sebebiyle Konya'dan uzaklaştığı zamanlarda kendini Mevlânâ'ya yakın hissetmek için onu resimlerini yaptırmıştır. Gürcü Hatun gibi resim yaptıran başka kadınların varlığı kaynaklarda bulunmadığı için resim yaptıran kadınlar hakkında bilgiler yetersizdir.

Minyatür alanında değinilmesi gereken diğer eserler çiniler üzerindeki kadın tasvirleridir. Anadolu Selçuklu Saraylarının kalıntılarından kalma çinilerde görüldüğü üzere kadınlar, minyatürlerde olduğu gibi yuvarlak yüzlü, badem gözlü, küçük ağızlı ve uzun örgülü

⁴⁸⁵ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, ss. 348-49.

saçlı tasvir edilmiştir⁴⁸⁶. Bazı çinilerde kadınlar at üzerinde resmedilmiştir. Bu figürler Anadolu'da Evhadüddîn-i Kîrmanî'nin kızı Fatma Bacı'nın önderlik ettiği Bacıyân-ı Rûm teşkilatına üye olan bacıların ata binmesi ve ok atması ile ilişkilendirilmektedir⁴⁸⁷. Çiniler üzerinde tasvir edilen kadın figürleri ile *Varka ve Gülşah Mesnevisi*'nde kadın ile erkek figürleri arasında bir fark görülmemektedir. Çinilerde kadınlara aynı boyda ve eşit derecede yer verilmiştir. Bu da Anadolu Selçuklu Devleti toplumunda cinsiyete dayalı ayrımın olmadığına göstergesi olabilir⁴⁸⁸. Sonuç olarak kadının resim alanındaki yeri erkeklerle eşit olduğunu göstermektedir. Çağdaş Batı Devletleri'nde bu dönemin kadın resimlerine bakıldığında kadın erkekten alt seviyede, güçsüz ve ezik olarak gösterilmiştir⁴⁸⁹. Bu sebeple kadınlar çağdaşı devletlerdeki resim alanından çok daha iyi konumdadır. Kaynaklarda ressam ve nakkaş kadınlar hakkında bilgi olmamasına rağmen çizilen kadın figürlerinden kadına verilen saygı kendini göstermektedir.

⁴⁸⁶ Can, *Selçuklular Döneminde Kadın(1040-1308)*, s. 211.

⁴⁸⁷ Başak Burcu Tekin, "Selçuklu Kültüründe Kadın'ın Konumu: Sanat Eserlerinden Hareketle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 9, S. 10 (2014), ss. 997-98.

⁴⁸⁸ Tekin, "Selçuklu Kültüründe Kadın'ın Konumu: Sanat Eserlerinden Hareketle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", s. 994.

⁴⁸⁹ Tekin, "Selçuklu Kültüründe Kadın'ın Konumu: Sanat Eserlerinden Hareketle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", ss. 999-1001.

SONUÇ

1071’de Anadolu’da Selçuklular ve Bizans Devleti arasında yapılan Malazgirt Savaşı’nda Sultan Alparslan’ın galip gelmesi sonucu Anadolu’ya göçler halinde gelmeye başlayan Oğuz Türkleri burada zamanla kendi siyasi oluşumlarını kurmuşlardır. Başlangıçta Büyük Selçuklu Devleti’ne bağlı olan bu siyasi oluşumlar Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurulmasından sonra tek çatı altında toplanmıştır. Büyük Selçuklu Devleti’nin zayıflamasından sonra da Anadolu Selçuklu Devleti bağımsız bir devlet oldu. Anadolu’ya yerleşen Türkler Orta Asya’da sahip oldukları yaşam biçimlerini ve kültürlerini buraya da taşımışlardır.

Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi kaynakları kadınların sosyal hayatları hakkında detaylı bilgi edinmek için yetersizdir. Birkaç kaynak dışında bilgi edinilememektedir. Bu sebeple sınırlı kaynaklardan öğrenilen bilgiler oldukça değerlidir. Bu kaynaklardan hareketle kadınların İslam öncesi eski Türk toplumlarında olduğu gibi Müslüman olduktan sonra da Anadolu Selçukluları döneminde de devlette ve toplumdaki değerini koruduğu görülmektedir. Aile hayatında kutsal bir yere sahip olan kadınlar annelik vasfıyla ve kız evlat olarak değer görmüştür. Genellikle toplumun bazı ileri gelen ailelerinin kızlarının erkekler gibi eğitim aldığı, seyahat ettiği kaynaklarda görülmektedir. Kadınların misafirlerle ilgilenmesi, onları ağırlaması ve eşiyle birlikte erkek aynelerin yanında oturabilmesi eski Türk toplumundaki kadınların sosyal yaşamı ile benzeşmektedir. Kadınların Anadolu’daki sosyal yaşantısında eski Türk toplumundaki sosyal yaşantısından esintiler olmakla birlikte bazı değişimlerde yaşanmıştır. Bu değişimlerden bazıları kadınların başörtüsü ile saçlarını örtmesi ve peçe takmasıdır. İslam dinine geçiş ile gelen bu değişim devletteki tüm kadınların peçe takmış olduğu anlamına gelmese de kaynaklarda bazı kadınların peçe taktığı görülmektedir. Başörtüsü için ise toplumdaki tüm kadınların taktığı bilinmektedir. Giyim-kuşamdaki değişimlere ek olarak daha büyük bir etki kadınların devlet yönetimindeki etkisinde olmuştur. Eski Türk toplumlarında kadınların devlet yönetiminde hemen hemen eşleri kadar etkili olduğu, kendilerine ait askerleri, memurları, hazinesi oldukları, yasama yetkileri ve ceza verme yetkilerine sahip oldukları görülmektedir. Bu etki Büyük Selçuklu Devleti’nde bir süre kendini göstermiştir. Fakat Büyük Selçuklu Devleti’nin ünlü vezirlerinden Nizamül-mülk’ün kadınların devlet yönetimindeki etkilerinin azaltılması için yaptığı girişimler sonucunda kadınların yavaş yavaş Selçuklu Devlet yönetimindeki etkileri kaybolmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti’nde de kadınların siyasi alanda etkisinin olmamasının sebebi budur. Kadınların devletteki tek siyasi etkisi yaptıkları siyasi evliliklerdir.

Anadolu Selçukluları döneminde kadınların etkisi genellikle kültürel alanlarda öne çıkmıştır. Günümüze kadar ayakta kalmış olan, Anadolu Selçuklu kadınlarının kurmuş olduğu vakıflar ihtişamlarıyla görenleri etkilemektedir. Mimari alanda gösterişli olan bu kurumlar işlevleriyle kendi dönemindeki insanların hayatını kolaylaştırmıştır. Kayseri’de Gevher Nesibe Hatun’un isteğiyle onun hazinesinden abisi tarafından yaptırılan şifahane hem tıp alanındaki çalışmaların önünü açmış hem de hasta olan insanlar için umut kaynağı olmuştur. Anadolu ticaret noktaları üzerine Mahperi Hatun tarafından kurulan kervansaraylar tüccarların dinlenmelerinde, ihtiyaçlarını gidermede yardımcı olmuştur. Ekonomi alanında olumlu etkileri olmuştur. Kervansarayların hemen yanlarına yapılan hamam ve mescitte yolcuların temizlenmeleri ve ibadetlerini gerçekleştirmelerinde etkili olmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti’ndeki kadınlar ilim alanında da katkılarda bulunmuştur. Medreseler ve kütüphane inşa ettirmiş ve toplumun önde gelen ilim adamlarını desteklemişlerdir. Bazı iyi eğitilmiş, dindar olarak nitelendirilen kadınlar ilim adamları ile sohbetlere katılmıştır. Eğitilmiş veya normal sıradan halktan kadınlar Anadolu’da bu dönemde aktif olan tarikatlarda faaliyet göstermiştir. Bağlı oldukları tarikat liderlerinin müridleri olmakla birlikte tarikatlarda dini ibadetleriyle öne çıkmış bazı kadınların erkek-kadın birçok müridi bulunmaktadır. Dini yönleriyle dikkat çeken bu kadınlardan bazıları üyesi olduğu tarikatların halifesi olarak seçilmiştir.

Kadınların Anadolu Selçuklu Devleti’nde sosyal, dini ve kültürel alanlarda konumu ve etkisini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada kadınların ilgili alanların hepsinde olumlu etkilerinin olduğu saptanmıştır. Sosyal hayatta kadınlar eski Türk toplumunda olduğu gibi aktiftir. Fakat erkeklerle karşılaştırıldığında sosyal hayatta eski Türk toplumundaki yerinden bir adım geri kaldığı görülmektedir. Bu durum çağdaş toplumlarla karşılaştırıldığında Anadolu Selçuklu kadınlarının daha özgür daha aktif olduğu ve toplumda daha çok saygı gördükleri görülmektedir. Ailesi olmadan seyahat eden, mala mülke sahip olan, erkeklerle birlikte dini sohbetlere katılan kadınlar, bunun görülen örnekleridir. Dini hayatta eski Türk toplumlarında kadın şamanların görüldüğü gibi Anadolu Selçuklu Devleti Toplum ’unda dini yönleriyle ünlenen ve müridleri olan kadınların olması kadınların bu alanda da aktif olduğunu göstermektedir. Hayır için yaptıkları bağışlar, vakfa dönüştürdükleri mülkleri, kurduğu vakıflar ve yardım ettikleri yoksul aileler de buna örnektir. Sonuç olarak kadınların Anadolu Selçuklu Devleti’nde sosyal, dini ve kültürel hayatta aktif olduğu ve toplumu etkilediği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ALPARSLAN Ali, “Kitâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, C. 26, ss. 76-81.
- ALTUN Ara, “Gömeç Hatun Türbesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, C. 14, s. 149.
- , “Hatuniye Medresesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, C. 16, ss. 503-4.
- ANADOL Cemal, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- ANDREASYAN Hrant D., (çev.), *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, 4. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- ARAT Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig*, 4. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999.
- ASLANAPA Oktay, *Turkish Art and Architecture*, London: Faber and Faber Limited, 1971.
- , “Türk Minyatür Sanatının Gelişmesi”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C. 2, S. 6 (1986), ss. 851-66.
- AŞIKPAŞAZÂDE, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, çev. Hüseyin Nihal Atsız, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- ATÇEKEN Zeki, “Güdük Minare ve Hatuniye Mescidi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, C. 14, ss. 215-16.
- ATICI Elif, Sezer ERER, “Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi’nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler”, *Uhudağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, C. 35, S. 2 (2009), ss. 107-11.
- AY Zahide, “13. Yüzyılda Anadolu’nun İslamlaşma Sürecindeki İsmaili Etkiler ve Bu Etkilerdeki Vefâilik Boyutu”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, C. 11, S. 2 (2016), ss. 1-22.
- AZAMAT Nihat, “Evhadüddîn-i Kirmânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, C. 11, ss. 518-20.
- , “Kalenderiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, C. 24, ss. 253-56.
- AZİZ B. ERDEŞİR-İ ESTERÂBADÎ, *Bezm u Rezm (Eğlence ve Savaş)*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- BAKIR Abdulhalik, “Türk-İslam Dünyasının Geç Dönemlerinde Tıp Kültürü ve Çalışmaları”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 3 (2018), ss. 11-61.

- BAKIRER Ömür, Suraiya FAROQHÎ, “Dediği Dede ve Tekkeleri”, *Belleten*, C. XXXIX, S. 155 (1975), ss. 447-67.
- BAŞKAN Seyfi, *Başlangıcından Cumhuriyet Dönemine Kadar Türklerde Resim*, 2. b, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2014.
- BATES Ülkü Ülküsal, “Women as Patrons of Architecture in Turkey”, *Women in the Muslim Word*, ed. Lois Beck, Nikki Keddie, London: Harvard University Press, 1978, ss. 245-60.
- BAYRAM Mikail, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum Anadolu Bacılar Teşkilatı*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2016.
- , *Şeyh Evhadü’-din Hâmid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, 3. Basım, Konya: Çizgi Kitabevi, 2019.
- BAYRAM Mikail, (çev.), *Şeyh Evhadü’-din Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, Konya: Kardelen Yayınları, 2005.
- BERTRANDON DE LA BROQUIÉRE, *Bertrandon de la Broquiére’in Denizaşırı Seyahati*, ed. Ch. Schefer, çev. İlhan Arda, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- BEYGU Abdürrahim Şerif, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1936.
- BİÇAK Sedat, *Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın (XI. ve XIV. yy)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2007.
- BLESSİNG Patricia, “Women Patrons in Medieval Anatolia and a Discussion of Mahbari Khatun’s Mosque Complex in Kayseri”, *Belleten*, C. LXXVIII, S. 282 (2014), ss. 475-541.
- BOY Arzu, “Medreselerin Kısa Bir Geçmişi ve Kayseri Medreseleri”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 1 (2017), ss. 57-73.
- CAN Sevim, “Büyük Selçuklu Devleti’nde Siyasi Gücün Kadınlar Tarafından Kullanılması”, *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Ankara: Lotus, 2011, ss. 395-419.
- , *Selçuklular Döneminde Kadın(1040-1308)*, İstanbul: Ufuk Ötesi Yayınları, 2008.
- CANTAY Gönül, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dariüşşifaları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014.
- CEYHAN Semih, “Seyyid Burhâneddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, C. 37, ss. 56-58.
- CUNBUR Müjgân, “Selçuklu Devri Konya Kütüphanesi”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 1 (1986), ss. 32-44.
- , “Selçuklu Dönemi Kadın Hayratı”, *Erdem*, C. 9, S. 26 (1996), ss. 585-619.

- ÇAĞMAN Filiz, Zeren TANINDI, *Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri*, İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları, 1979.
- ÇAM Mevlüt, “Huant/Huvant (Hunat) Hatun Vakıfları”, *Vakıf Kuran Kadınlar*, ed. Fahameddin Başar, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019, ss. 73-83.
- ÇANDARLIOĞLU Gülçin, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2003.
- , *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü (Çin Kaynaklarına ve Uygur Kitabelerine Göre)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2004.
- ÇAYIRDAĞ Mehmet, “Huand Hatun Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, C. 18, ss. 261-62.
- , “Kayseri’nin İncesu İlçesinde Şeyh Turesan Zaviyesi”, *Belleten*, C. XLIV, S. 174 (1980), ss. 271-79.
- ÇELEBİ Elvan, *Menâkıbu’l-Kudsiyye fî Menâsıbi’l-Ünsiyye*, çev. İsmail E. Erünsal, Ahmet Yaşar Ocak, 2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- ÇELİK Recep, “Selçuklu’da Bir Sosyal Hizmet Kurumu Örneği: Kayseri Gevher Nesibe Şifahanesi”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 15 (2017), ss. 158-64.
- DALAN Bedrettin, *Tarih Boyunca Türk Kadını*, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, 2019.
- DEĞİRMENÇAY Veyis, (çev.), *Sultan Veled Divanı*, İstanbul: Demavend Yayınları, 2016.
- DEMİR Ahmet, “Selçuklu Dönemi Vakıflarında Kadınların Yeri: Divriği Ulu Câmiî ve Darüşşifası Örneği”, *Vakıf Kuran Kadınlar*, ed. Fahameddin Başar, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019, ss. 85-98.
- DEMİR Hatice, “Mahperi Huand Hatun’un Sanduka Kitabesi Üzerine Düşünceler”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 29, S. 4 (t.y.), ss. 301-14.
- DEMİRKENT Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.
- DENKNALBANT Ayşe, “Mama Hatun Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2003, C. 27, ss. 549-50.
- DÖĞÜŞ Selahattin, “Kadın Alplardan Bâciyân-ı Rûm’a (Anadolu Bacıları Teşkilatı); Türklerde Kadının Siyasi ve Sosyal Mevkii”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S.1 (2015), ss. 127-50.
- DURUKAN Aynur, “Anadolu Selçuklu Dönemi Kadın Baniler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 27 (1998), ss. 15-36.

- , “Anadolu Selçuklu Sanatı Açısından Vakfiyelerin Önemi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 26 (1997), ss. 25-44.
- , “Anadolu Selçuklularında Vakıf Eserleri Yaptırmış Kadınlar”, *Vakıf Kuran Kadınlar*, ed. Fahameddin Başar, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019, ss. 21-35.
- DUYMAZ Şevki, “Uluborlu Alâeddin Camii”, *Vakıflar Dergisi*, S. 32 (2010), ss. 65-90.
- DÜNDAR Abdulkadir, “Kayseri İncesu Şeyh Turesan Velî Zaviyesi”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu, (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, ed. Orhan Kurtoğlu, Ayşe Çamkara Erginer, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2018, C. 1.
- DÜNDAR Munis, Rabia EMEKLİ, Elif ŞENER, “Anadolu’daki Tıbbın Doğuşu, Dünyadaki İlk Tıp Okulu Olarak Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Darüşşifası”, *Bilimname*, C. 2019, S. 39 (2019), ss. 79-103.
- EFLÂKÎ Ahmed, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, 2. Baskı, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- ELDEM Halil Edhem, *Kayseri Şehri*, ed. Kemal Göde, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- ERAYDIN Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 4. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994.
- ERDOĞAN Merçil, *Türkiye Selçukluları’nda Meslekler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- ERGİN Muharrem, *Orhun Âbideleri*, 46. b, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012.
- ERSAN Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- ERTUĞRUL Ali, “Niğdeli Kadı Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2019, C. Ek-2, ss. 355-56.
- , *Niğdeli Kadı Ahmed’in el-Veledü’ş-şefik ve’l-hâfidü’l-halîk’ı (İnceleme-Tercüme, I. cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- ERÜNSAL İsmail, “Kütüphane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2003, C. 27, ss. 11-32.
- ERYAVUZ Şebnem, “Kervansaray”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, C. 25, ss. 299-302.
- ESİN Emel, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.
- , *Türk Kültür Tarihi İç Asya’daki Erken Safhalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985.

- EYİCE Semavi, “Haburman Köprüsü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, C. 14, s. 381.
- FERİDUN BİN AHMED-İ SİPEHSÂLÂR, *Mevlâna ve Etrafindakiler Risâle*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.
- GORDLEVSKİY Vladimir Aleksandroviç, *Küçük Asya’da Selçuklular*, çev. Abdülkadir İnan, 2.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- GÖLPINARLI Abdülbâki, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2018.
- , *Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hüknâr Hacı Bektâş-ı Velî)*, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1958.
- GREGORY ABÛ’L-FARAC (BAR HEBRAEUS), *Abû’l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- GÜLTEN Sadullah, “Tahrir Defterlerine Göre Anadolu’da Kalenderîler ve Haydarîler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 52 (2012), ss. 35-53.
- GÜLTEPE Necati, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- GÜNER Umut, *Tarihte Fütüvvet ve Ahilik*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- HACIGÖKMEN Mehmet, “Selçuklu-Danışmendli İlişkileri Çerçevesinde Kadınhanı’na Adını Veren Raziye Devlet Hatun”, *Vakıflar Dergisi*, S. 44 (2016), ss. 37-48.
- HACIGÖKMEN Mehmet Ali, *Selçuklu Hanımları Kira Hatun ve Raziye Devlet Hatun*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.
- , *Türkiye Selçuklu Devlet Adamları*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.
- HARMAN Ömer Faruk, “Kadın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, C. 24, ss. 82-86.
- İBN BATTÛTA TANCÎ Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- , *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İBN BÎBÎ, *El Evamirü’l - Ala’iye Fi’l - Umuri’l Ala’iye (Selçuk name)*, I cilt, çev. Mürsel Öztürk, I.Baskı, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- , *El Evamirü’l - Ala’iye Fi’l - Umuri’l Ala’iye (Selçuk name)*, II. cilt, çev. Mürsel Öztürk, I.Baskı, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İBN FADLAN, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen, 5. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.
- İBN FAZLAN, *Onuncu Asırda Türkistan’da Bir İslâm Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.

- İBNİ CÜBEYR, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, çev. İsmail Güler, 4. Baskı, İstanbul: Selenge Yayınları, 2019.
- İBNÜ'L-ESÎR, *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, X.cilt, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- İNAL Güner, *Türk-İslam Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1976.
- İZGİ Özkan, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.
- KAÇIN Bülent, *Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasi Evlilikleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.
- KAFESOĞLU İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 33. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.
- KARA Demet, “Türkiye Selçuklu Sultan Eşlerinden Mahperi Huand Hatun’un Yaptırdığı Yapılar”, *Turkish Studies*, C. 14, S. 1 (2019), ss. 107-36.
- KARA Seyfullah, *Anadolu Selçuklularında Din ve Din Kurumları*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2002.
- , “Selçuklu Türkiye’sinde Eğlence Türü Olarak Bezm ve Musiki”, *Bilig*, S. 68 (2014), ss. 169-82.
- , *Selçuklular’ın Dini Serüveni Türkiye’nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, İstanbul: Şema Yayınevi, 2006.
- KARAARSLAN Nasuhi Ünal, “İbn Cübeyr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, C. 19, ss. 400-402.
- KARTAL Ahmet, “Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 1 (2008), ss. 95-168.
- KAZICI Ziya, “Ahîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, C. 1, s. .
- KERÎMÜDDİN MAHMUD-İ AKSARAYÎ, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- KESİK Muharrem, “Mesud II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2004, C. 29, ss. 342-44.
- , “Selçuklular’da Sağlık, Sağlık Kurumları ve Tıp Eğitimi”, *Tarih Dergisi*, S. 71 (2020), ss. 115-44.
- KILIÇ, Rüya, “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Sufi Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemesi”, *Bilig*, S. 33/Bahar (2005), ss. 227-46.

- KİTAPÇI Zekeriya, *Ortadoğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Aristokrat Türk ve Selçuklu Hatunları*, Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2014.
- KONYALI İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya: Yenî Kitap Basımevi, 1964.
- KÖKER Ahmet Hulusi, “Gevher Nesibe Dârüşşifâsı ve Tıp Medresesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, C. 14., ss. 39-42.
- KÖPRÜLÜ Fuad, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, 4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- KÖPRÜLÜ Orhan Fuat, “Bâcıyân-ı Rûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, C. 4., s. 415.
- KÖYMEN Mehmet Altay, “Alp Arslan Zamanı Türk Giyim-Kuşamı”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. III. (1971), ss. 51-89.
- KUŞÇU Ayşe Dudu, “Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1 (2016), ss. 173-90.
- KUZAKÇI BÖLÜKBAŞI Başak, “Bozkır Kültüründe Türk Kadınının Yeri ve Öne Çıkan Türk Kadın Şahsiyetleri”, *Tarih Boyunca Türk Kadını*, ed. Bedrettin Dalan, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, 2019, s. .
- KÜÇÜK Hülya, “Türk Tarihinde Kadın Veliler: İlk Dönem Mevlevîliği Örneği”, *İstem*, S. 10 (2007), ss. 65-74.
- MAHİR F. Banu, “Minyatür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2005, C. 30, ss. 118-23.
- MAZAHİRÎ Ali, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, çev. Bahriye Üçok, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1972.
- MECİT Songül, *Anadolu Selçukluları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- MÉLIKOFF Irène, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, 7. Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2010.
- , *Kırklar’ın Cemi’nde*, 2. Baskı, İstanbul: Demos Yayınları, 2011.
- MERÇİL Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 2.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- METİN Tülay, “Türkiye Selçuklu Siyasî Hayatında Kadının Rolü Üzerine”, *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Ankara: Lotus, 2011, s. .
- MEVLÂNÂ, *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, VII. cilt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1957.

- , *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, I. cilt, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985.
- , *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, II. cilt, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985.
- , *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, III. cilt, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985.
- MOSTAFAVÎ Moharram, “Evhadüddin Kirmanî’nin Kirman’dan Çıkışı ve Sühreverdiyye Tarikatındaki Ebheriyye Koluna Girişi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 33 (2014), ss. 351-63.
- NİCOLA Bruno De, “The Ladies of Rum: A Hagiographic View of Women in Thirteenth and Fourteenth Century Anatolia”, *Journal of Sufi Studies Brill*, S. 3 (2014), ss. 132-56.
- OCAK Ahmet, “Selçuklu İlim ve Tefekkür Hayatında Kadınların Yeri”, *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Ankara: Lotus, 2011, ss. 420-58.
- OCAK Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, 2. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 1996.
- , “Bektâşilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, C. 5, ss. 373-79.
- , “Elvan Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, C. 11, ss. 63-64.
- , “Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, C. 14, ss. 471-72.
- , *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâbıkbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- , *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV - XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- , “Türkiye Tarihinde İslam’ın İkinci Yüzü: Anadolu’da Şiiliik Meselesini Yeniden Düşünmek Yahut İsmaili Etkilere Dair”, *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, s.339-357.
- ORAL M. Zeki, “Turgut Oğulları, Eserleri - Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. III. (1956), ss. 31-64.
- ORAL Osman, “Horasan Erenlerinden Şeyh Turesan Veli Hazretleri”, *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (2014), ss. 36-46.
- OSMAN ORAL, “Prenses Destina’nın Mahperî Hunat Hatun Oluşu”, *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (2014), ss. 1-15.

- ÖCALAN Hasan Basri, “Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvuf Düşüncesi”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C. 7, ss. 462-70.
- , *İslâm Medeniyetinde Vakıf*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2019.
- ÖGEL Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 4. Baskı, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2001.
- , *Türk Kültürü Tarihine Giriş*, V. cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.
- , *Türk Milli Kültürüne Giriş*, IX. cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- ÖNGÖREN Reşat, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2004, C. 29, ss. 441-48.
- , “Tarikat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2011, C. 40, ss. 95-105.
- ÖNGÜL Ali, *Selçuklu Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul: Çamlıca, 2018.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “İbn Bîbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, C. 19, ss. 379-82.
- , “İbnü’l-İbrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, C. 21, ss. 92-94.
- , “Nizâmülmülk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, C. 33, ss. 194-96.
- ÖZERGİN M. Kemal, “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”, *Tarih Dergisi*, C. 15, S. 20 (2011), ss. 141-70.
- ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, “Vakfiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, C. 42, ss. 465-67.
- ÖZKAN Mustafa, “Türkçenin Anadolu’da Yazı Dili Olarak Gelişmesi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 24, S. 1 (2014), ss. 53-73.
- PAYDAŞ Kazım, “Eflaki’nin Menakıb’ül Arifin Adlı Eserine Göre 13. -14. Yüzyılda Selçuklu Payitahtında Kadınların Konumu”, *The Journal of Acedemic Social Science Studies*, C. 6, S. 8 (2013), ss. 457-81.
- PEACOCK A. C. S., *The Great Seljuk Empire*, Edinburg: Edinburg University Press, 2015.
- PFEİFFER Judith, “Mawlawi-Bektashi Rivalries and the Islamization of the Public Space in Late Seljuq Anatolia”, *Islam and Christianity in Medieval Anatolia*, ed. A.C.S. Peacock, Bruno De Nicola, Sara Nur Yıldız, Surrey UK: Ashgate, 2015, ss. 311-27.
- PİYADEOĞLU Cihan, “Büyük Selçuklu Coğrafyasında Yaşamış Kadın Âlimler”, *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Ankara: Lotus, 2011, ss. 459-69.
- RİCE Tamara Talbot, *The Seljuks in Asia Minor*, London: Thomes and Hudson, 1961.

- RİYAHİ Muhammed Emîn, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili Ve Edebiyatı*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- SCHİMMELE Annemarie, *Mystical Dimensions of Islam*, the United States of America: University of North Carolina Press, 1975.
- SELÇUK Hava, *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2014.
- SEVİM Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- , “Keyhüsrev II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, C. 25, ss. 349-50.
- , “Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi”, *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XVIII, S. 22 (1997), ss. 1-90.
- SEVİM Ali, Erdoğan MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, 2.Baskı., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- SHUKUROV Rustam, “Harem Hristiyanlığı: Selçuklu Şehzadelerinin Bizanslı Kimliği”, *Anadolu Selçukluları Ortaçağ Ortadoğusu'nda Saray ve Toplum*, ed. A.C.S. Peacock, Sara Nur Yıldız, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. .
- SUBAŞI Ömer, “Türkiye Selçuklu Devleti'nde Güçlü Bir Kadın Gürcü Hatun Tamara”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, S. 33 (2016), ss. 384-401.
- SULTAN VELED, *İbtidâ-nâme*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara: Konya Turizm Derneği Yayınları, 1976.
- SUNAY Serkan, “Tokat-Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı”, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, ed. Hakkı Acun, Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007, ss. 255-71.
- SÜMER Faruk, “Anadolu Selçukluları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, C. 36, ss. 380-84.
- , “Keykubad I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, C. 25, ss. 358-59.
- , “Kılıçarslan IV”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, C. 25, ss. 404-5.
- SÜSLÜ Özden, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2007.

- ŞAHİN Haşim, *Dervişler, Fakihler, Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- , “Menâkıbnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2004, C. 29, ss. 112-14.
- , *Orta Zamanın Türkleri*, 5. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.
- , “Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefâiyye Tarikatı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 70 (2014), ss. 39-53.
- , “Vefâiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, C. 42, ss. 600-603.
- ŞEKER Dursun Ali, “Mama Hatun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2003, C. 27, s. 548.
- ŞEKER Mehmet, “Anadolu’da Türk-İslâm Kültürünün Zenginleşmesi -Yazma Eser ve Kütüphanelerin Çok Oluşunun Sebepleri-”, *Anadolu’nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, Ötüken Neşriyat, 2011, ss. 255-80.
- , “İbn Batuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal, Kültürel ve İktisadî Hayatı ve Ahilik”, *Anadolu’nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011, ss. 111-98.
- , *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-nâmelerin Yeri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.
- TANINDI Zeren, *Türk Minyatür Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996.
- TANRIKORUR Ş. Barihüda, “Mevleviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2004, C. 29, ss. 468-75.
- TAŞAĞIL Ahmet, *Göktürkler I,II,III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- TEKİN Başak Burcu, “Selçuklu Kültüründe Kadın’ın Konumu: Sanat Eserlerinden Hareketle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 9, S. 10 (2014), ss. 991-1008.
- TEKİN ÖNÜR Huriye, “Ortaçağda Türk Kadınının Sosyal Konumunu Etkileyen Bazı Faktörler”, *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Ankara: Lotus, 2011, ss. 60-76.
- TELLİOĞLU İbrahim, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 55 (2016), ss. 209-24.
- TURAN Osman, “Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, C. XII, S. 45 (1948), ss. 17-170.
- , *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 11. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.

- , “Selçuk Kervansarayları”, *Belleten*, C. X, S. 39 (1946), ss. 471-96.
- , *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, 2. b, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971.
- , *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, 3. b, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- USTA Aydın, “Selçuklularda Kadın”, *Tarih Boyunca Türk Kadını*, ed. Bedrettin Dalan, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, 2019, s. .
- UZUN Mustafa İsmet, “Münşeat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, C. 32, ss. 18-20.
- ÜLGEN Pınar, *Kadınlar ve Cadılar*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.
- ÜNVER Süheyl, “Anadolu Selçuklu Zamanında Umumî ve Hususî Kütüphaneler”, Atatürk Konferansları 1964-1968, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, ss. 3-27.
- ÜRKMEZ Rauf Kahraman, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Tasavvufî Zümreler*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2020.
- YAZICI Tahsin, “Ahmed Eflâkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, C. 2, s. 62.
- YEDİYILDIZ Bahaeddin, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, C. 42, ss. 479-86.

EKLER

Resim 1: Soldaki Varka, sağdaki Gülşah. Varka Yemen'e para kazanmaya gitmeden önceki son buluşmalarını tasvir eden minyatür. Abdülmü'min el-Hûyî, Varka ve Gülşah Mesnevisi Minyatürleri, TKSM, H:841,33b

Resim 2: Soldaki Suriye Kralının Gülşah ile evlenmek istediğini bildirmesi için gönderdiği aracılı yaşlı kadın, sağdaki Gülşah'ın annesi, başı örtülü şekilde tasvir edilmiş, Suriye Kralı ile kızını evlendirmek için yaptıkları sohbeti tasvir eden minyatür. Abdülmü'min el-Hûyî, Varka ve Gülşah Mesnevisi Minyatürleri, TKSM, H:841, 42a

Resim:3 Solda Gülşah'ın hizmetçisi, Sağdaki Gülşah. Hizmetçi kadın çizme giymiş ve belindeki oklarla dikkat çekmektedir. Abdülmü'min el-Hûyî, Varka ve Gülşah Mesnevisi Minyatürleri, TKSM, H:841, 45a

Resim: 4 Gülşah ile evlenmek isteyen Şeybe kabilesinden Rabi Gülşah'a hediyeler sunarken çadırın sol tarafındaki kadın hizmetçiler çizmeleriyle, uzun saç örgüleriyle, çadırın içinde Gülşah Bağdaş kurarak oturmuş şekilde tasvir edilmiştir. Abdülmü'min el-Hûyî, Varka ve Gülşah Mesnevisi Minyatürleri, TKSM, H:841, 8b

Resim:5 At üstünde Selçuklu kadın Başak Burcu Tekin, Selçuklu Kültüründe Kadının Konumu: Sanat Eserlerinden Hareketle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme, *Turkish Studies International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 9, S. 10, s.998